

**A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
228. SZÁM KIADVÁNYAI 228. SZÁM**

Komáromi Csipkés György

**A MAGYAR NYELV MAGYARÁZATA
HUNGARIA ILLUSTRATA**

Hasonmás kiadás fordítással
Fordította: C. Vladár Zsuzsa

**KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
2008**

Fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: C. Vladár Zsuzsa
Szerkesztette: Zsilinszky Éva
Lektorálta: Haader Lea
A fordítást ellenőrizte: Szentgyörgyi Rudolf
A kötet előkészítésében közreműködött: Friczné Terbe Erika

ISSN: 0133-218X
ISBN: 978-963-753-89-0

Minden jog fenntartva a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a fordító részére, beleértve a mű bármilyen formában történő sokszorosítását.

© Magyar Nyelvtudományi Társaság
© C. Vladár Zsuzsa

Akaprint Kft.
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 2008.

Komáromi Csipkés György

A MAGYAR NYELV MAGYARÁZATA

HUNGARIA ILLUSTRATA

A kötet
az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében
készült az OTKA támogatásával
a K62815 számú pályázat keretében.

Tartalom

Előszó (C. Vladár Zsuzsa)	7
A MAGYAR NYELV MAGYARÁZATA	29
A szerző ajánlása a nemes és nemzeti férfiúnak, Kémeri Látrán Boldizsár úrnak	31
Előszó az Olvasóhoz	45
A könyvek fejezeteinek mutatója	59
Bevezetés. A magyar nyelv természetéről általában és betűíról	63
Első könyv. A névszóról	79
Második könyv. Az igékről	167
Harmadik könyv. A partikulákról	247
Jegyzetek	267
Források	281
Felhasznált irodalom	285

Előszó

Egy rendhagyó magyar grammatika: Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustratája* (1655).

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában immár a negyedik korai magyar grammatika jelenik meg. Sylvester János (1539/1989), Szenczi Molnár Albert (1610/2004) és Pereszlényi Pál (1682/2006) után Komáromi Csipkés György munkáját is magyar fordításban veheti kézbe az olvasó. A két másik 17. századi munkához hasonlóan ezt is két nyelven tesszük közzé: a fordítás mellett ott áll a grammatika fakszimiléje is.

Komáromi Csipkés Györgyöt elsősorban nagyhatású teológusként, bibliafordítóként, a debreceni kollégium tudós tanáraként tartjuk számon. Pedig fontos grammatikusi működése is: magyar grammatikájával egyidőben írt egy héber nyelvtant is (erről alább lesz szó), 1664-ben pedig egy alapfokú angol nyelvkönyvet, ami az első, magyar szerző által írt angol nyelvtan. Az *Anglicvm Spicilegium*mal az angol és a magyar református egyház közötti kapcsolatokat kívánta erősíteni, címe szerint ez a munka is „az angol nyelv és írás megtanulásához, olvasásához és megértéséhez” kívánt segítséget adni. Hegedűs József (1992–1998) megállapítása szerint azonban Komáromi angoltudása hiányos volt, az alig 50 oldalas munka pedig túl rövid, tévedésekkel teli, nem a lényegi vonásokat tárgyalta, így valódi nyelvtanításra kevésbé volt alkalmas.

Komáromi magyar nyelvtana, a *Hungaria Illustrata* kevés figyelmet kapott eddig. Grammatikairodalmunkban nincs folytatása, a kutatásból is kiesett, a róla szóló szakirodalom is kevés. A XIX. században Toldy Ferenc (1864) és Imre Sándor (1865) rövid értékelése után Jancsó Benedek elemezte részletesen. A mai kor olvasói pedig a fogyatkozó latintudás miatt szinte kizárólag Szathmári István alapvető nyelvtudomány-történeti munkájából (1968) tájékozódhatnak. A feldolgozatlanság egyik oka feltehetően az, hogy a *Hungaria*

Illustrata zavarba ejtően más, mint a többi korai grammatika, például a névragozási rendszer leírásában, az igék felosztásában, az igeragozási paradigmákban. Nem is annyira a végeredmény tér el, mint inkább az oda vezető út, a meghatározás teljesen más kiindulású (olykor meghökkentően modern) elvei. Komáromi grammatikája igazából elvei és módszerei miatt figyelemre méltó.

Kiadások

A grammatika címlapja szerint 1655-ben Utrechtben jelent meg. Valószínű azonban, hogy már korábban elkészült, ugyanis előszava 1653. novemberi keltezésű, továbbá az 1654-ben kiadott *Schola Hebraica* c. munkájában már hivatkozik művére: „de quo vide Hungariam Illustratam nostram” (1654. 53). A szerkesztésből valószínűleg elmaradtak az utolsó simítások: a tartalomjegyzékben levő fejezetcímek nem egyeznek pontosan a műben szereplőkkel. A szövegben is maradtak fésületlenségek, néhol kimarad az állítmány: „Divisionem quod [attinet] ... placet coniugationem in consequentem seu regularem et inconsequentem .. dispescere.” (1655. 84), máskor felesleges igealak marad ott: „ut **est** vagyok, sum” (1755. 84). Ugyanakkor a szöveg a korabeli nyomtatványokhoz képest nem tartalmaz sok sajtóhibát, ezek is elsősorban a magyar példaszavakban fordulnak elő. Valószínűsíthető, hogy a nyomdász jól tudott latinul, és figyelmes is volt. A latin szövegben ugyanis alig van hiba, sőt, itt-ott a nyomdász a maga értelmezése szerint javította is Komáromi szövegét: például a számára nyilván ismeretlen *locativus* esetet az ismerős *vocativus*-ra cserélte (1655. 47), holott a szöveg éppen a magyar *vocativus* hiányáról és a *locativus* meglétéről értekezik. Magyarul viszont feltehetőleg nem tudott a nyomdász, hiszen a magyar sajtóhibák nagy része egyszerű félreolvasás: *memy* [*mennyi*] (1655. 33), *ta* [*fá*] (1655. 28), *Iegnapi* [*Tegnapi*] (1655. 33), *Tynkcfa* [*Tyukcfa*] (1655. 36) *efzō* [*efzd*] (1655. 97) stb. Következetlen a magánhangzók ékeztése is, *ö* értékben például előfordul *ō*, *ő*, *ō*, *ô*, *ó*, akár egymás után is: □. Ha az utolsó szótagban *ő* hallatszik, akkor a *k*-t *ô* vagy *e* magánhangzóval veszi fel, mint *tōrōk*, *tōrōkōk*, *kōv*, *kōvek*; *tōv*, *tōvek*” (1655. 43). Ezek egy része nyilván a festék eloszlásának és a kopásnak tudható be, a többi esetben arról lehet szó,

hogy a nyomdász nem tulajdonított jelentőséget a számára ismeretlen betű következetes jelölésnek. Komáromi helyesírását részletesen tárgyalja Szathmári István (1968. 278 és 287), ehhez annyi kiegészítés kívánczik, hogy a *k* jelölése olykor *ck*-val történik, mint a 84–85. oldal táblázataiban.

A Corpvs Grammaticorvm kiadása

A grammatika másodszor Toldy Ferenc kiadásában jelent meg a *Corpvs Grammaticorvm*-ban (1866), s faksimile híján eddig ez volt az egyetlen könnyen hozzáférhető változat. Toldy kiadása hiánypótló és fontos szerepet töltött be, de sokszor pontatlan, és szövegközlési elvei mai szemmel kérdésesek, amint ezt már az előző fordításoknál is tapasztaltuk. (Lásd a Szenczi- és a Pereszlényi-grammatika fordításának előszavát 1610/2004 és 1682/2006). Nem is annyira az óhatatlanul becsúszó pontatlanságok jelentenek gondot, mint Toldynak az az elve, hogy az eredeti szöveget megjegyzés nélkül javítja és egységesíti a saját elképzelése szerint, ám következtelenül. Már a latin részben is vannak hibás javítások, például az eredetiben hibásan „*elisio **vocas** ultimae syllabae, ut *körme, tegze*” (1755. 68) áll, Toldy átiratában (CorpGr 369) „*elisio **vocis** ultimae syllabae*” (a szó utolsó szótagjának kiesése), holott a helyes szöveg a példákban is nyilvánvalóan: „*elisio **vocalis** ultimae syllabae*” (az utolsó szótag magánhangzójának kiesése). A magyar példákban a betűtípusok használatában, a központosításban, a nagybetűk használatában tett változtatásai az eredeti következtelenségét egy másfajta következtelenséggel váltják fel. Néha ott sem egységesíti a betűtípust és a központosítást, ahol annak értelmező szerepe lenne. Például az eredetiben (1755. 81) ez áll: „*gondolkodom, ad quod referenda omnia verba o, in ultima habentia, & secundam singularem per suffixum l, cum o, e, g, ol formantia*”. A CorpGr. 376 változatlanul átveszi, holott a valószínű értelmezés: *per suffixum l cum o, e. g. [exempli gratia] ol formantia*.*

Érdemesnek tűnt tehát Toldy szövegközlését az eredeti jó minőségű hasonmás kiadásával felváltani, és erre a technika módját is ad. Így most egyszerre válik elérhetővé az eredeti és annak magyar fordítása.

A jelenlegi kiadás írásmódja

A grammatika az RMNy 2618-as tétele. A fakszimile alapja az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának egyik példánya, raktári jelzete RMK I. 904/a 1. példány.

A fordítás szövegében az eddigi grammatika-kiadások elveit követtük. A szöveg tagolásában lehetőség szerint megtartottuk az eredetit. A táblázatok elrendezését a szöveghűséget nem sértve igyekeztünk áttekinthetőbbé tenni. Az értelmet nem zavaró nyomdahibákat jelölés nélkül hagytuk, a szemközti oldalról úgyszólván lehet ellenőrizni az eredetit. Az értelemzavaró sajtóhibákat is megtartottuk, utána szögletes zárójelbe téve a javítást, például: „Mivel a *k* végződés nem állhat a *t*-vel, csak ha magánhangzó van köztük, ez sem jöhet létre a *t* jel elé toldott *a* vagy *t* [*e*] magánhangzó nélkül” (1655. 49).

Az eredetiben a latin szöveg álló betűs, a magyar nyelvi példák dőlt betűsek, ugyanígy az igeképzéseket bemutató felsorolásban a magyar alakok dőlten, a latin értelmezések álló betűvel szerepelnek. Az igeragozási táblázatokban viszont a magyar szavak álló betűvel vannak, a latin címek dőlten. A fordításban a mai magyar szöveg álló betűs, a szövegben szereplő magyar nyelvi példákat viszont dőlten szedtük. Nyelvtörténeti értékük miatt a fordításban közöljük a magyar példaszavak latin értelmezését is, ezek szintén álló betűsek. A magyar példát és latin megfelelőjét a következő példapártól az eredetiben végeken vessző, pont vagy sokszor semmi sem választja el. A fordításban a latin–magyar példapár tagjai közt egységesen vessző, két példapár között pontosvessző áll. A magyar és a latin példaszavakban a kis- és a nagybetűk tekintetében az eredetit követtük.

A latin szavak írásmódját, mivel ez magyar nyelvtörténeti szempontból nem forrásértékű, a mai latin írásmódra egységesítettük: a betűformákat maira cseréltük, a rövidítéseket, nazálisjelöléseket feloldottuk, az ékezeteket elhagytuk. A táblázatokban feloldottuk a latin példák rövidítéseit, a magyar példák rövidítéseit viszont megtartottuk.

Az eredeti szövegben a bibliai hivatkozások központosításában csak pontok szerepelnek, függetlenül attól, hogy fejezeteket vagy

* Az egy mondaton belüli számozott felsorolásban egy-egy egységet pontosvessző zár be, lásd például a bevezetés 22., 23. oldalán szereplő idézeteket.

verseket választanak el. A fordításban a fejezet és a vers között pont áll, az egy fejezeten belüli versek közt vessző, a fejezetek közt pontosvessző, mint Jób 38. 18 (38. fejezet 18. verse), 1 Móz. 16. 3, 4, 5 (Mózes első könyvének 3., 4. és 5. verse), 1 Sám. 16; 17; 18 skk (Sámuel első könyvének 16., 17. és 18. fejezete).

A fordítás terminológiájában is az eddigi kiadások gyakorlatát követtük. A latin nyelvű magyar grammatikák terminusai két nagy csoportba oszthatók: részben a klasszikus latin nyelvű grammatika-irodalom szokásos műszavainak változatlan továbbélései, fordításukban a szokásos magyar szakszavakat használtam. A másik csoportba a latin grammatikából hiányzó jelenségeket jelölő szavak tartoznak. Ezeket szó szerint (jelzős szerkezeteknél elemenként) fordítottam le, lábjegyzetben magyarázva. Nehezebben érthető helyeken []-ben közöltem a mai besorolást is, a *Magyar grammatika* (Keszler 2000) alapján.

A Hungaria Illustrata felépítése

Az ajánlólevél és az előszó után a grammatika három fő részre oszlik: névszók, igék és az összefoglalóan partikuláknak nevezett szófajok. Az első könyv a névszókról szól, az első szakaszban a névszó elkülönítő jeléről, vagyis a határozott névelőről, majd a szóképzésről, a melléknevek fokozásáról, a többes számról, a szóösszetételről, a ragozásról, és a magánhangzók változásáról. A második szakasz a különálló (személyes) névmásokat és a kapcsolt névmásokat (ma: birtokos személyjeleket) mutatja be. A második könyv az igéké, ragozásukról, képzésük gazdagságáról és a ragozás felosztásáról. A harmadik könyv a partikulákat tárgyalja, ez a határozók, kötőszók, előjárószók és indulatszók közös neve. Szintaxis nincs a műben.

Nyelvtanító munka vagy tudományos grammatika?

Komáromi maga kettős célt jelölt meg a grammatika címében és előszavában: az egyik a nyelvtanítás. Részben az idegen ajkúakat akarja magyarra tanítani, mert még „soha egyetlen idegen sem tudta [a magyar nyelvet] tökéletesen megtanulni, ha *nak* toldalékot kellene használni, *neket* használni stb.” Részben pedig az itt élő magyarok

nyelvhasználatát kívánja javítani, vagyis normát adni, mert, mint írja, „a legtöbben bizony nem tudnak helyesen beszélni magyarul, még a született magyarok sem: ... az *emberhez* helyett azt mondják, *embernel*, mint *Jer amaz embernel*, ahelyett, hogy *Jer amaz emberhez*.” Komáromi egyformán elítéli mindkét hibatípust, holott mai szemmel nyilvánvaló, hogy az idegen ajkúak esetében valódi grammatikai hibáról van szó, a másodikban viszont az övétől eltérő, de létező nyelvváltozatokat ítél el. Idetartozik a helyesírási norma kijelölése is, a kritikus írásmódokra is felhoz néhány példát.

Másik célja, hogy a magyar nyelvet bizonyos módszer szerint és a maga természetének megfelelően bemutassa, és ezzel dicsőséget szerezzen neki. A nyelvnek megfelelő, magyarázó szabályrendszert akar alkotni: „Minden magyar férfi és nő ismeri a magyar nyelv használatát, mégis, ha megkérdezem, miért így kell inkább mondani, és nem úgy, akkor csak pislognak, mint béka a kocsonyában.”

Kérdés tehát, hogy nyelvtanító munkának, vagy tudományos igényű leírásnak tekintsük-e Komáromi nyelvtanát. Ez azért is érdekes, mert két másik nyelvtana közül az angol, amelyik egy élő nyelv tanítását szolgálhatta volna, nem volt sikeres (bár ebben nyilván szerepe volt a nyelvtudás hiányosságának is). Úgy vélem, hogy más okból, de Komáromi magyar nyelvtana sem volt alkalmas a nyelvtanításra, inkább elméleti jellegű munka. Ha összevetjük a tapasztalt pedagógus Pereszlényi grammatikájával (1682), amely majd 200 évig a katolikus iskolák magyar nyelvtana volt, jól láthatjuk a különbséget. Csak néhány szempontot említve:

- Nyelvtanító munka nehezen képzelhető el szintaxis nélkül. Pereszlényi, aki valódi nyelvtanító munkát írt, részletes és gondos szintaxist adott, sőt egy külön részben (*Praxis*) lépésről lépésre bemutatta azt is, miképpen kell egy magyar mondatot megszerkeszteni. Komáromi nyelvtanából teljesen hiányzik a szintaxis, a kérdést egy odavetett kurta mondattal intézi el: „a mondattanról és a költészettanról azonban nem szólunk itt, ezeket a gyakorlatra és a használatra bízunk.”
- Pereszlényi egy-egy nyelvi kategória tárgyalásánál többféle magyar megfelelőt, nyelvi változatot is bemutat, Komáromi ritkán foglalkozik változatokkal.
- Komárominál a magyar példák nagy részénél hiányzik a latin értelmezés – Pereszlényinél soha.

- Pereszlényi nyelvtana tele van irodalmi (bibliai, szépirodalmi) és élőnyelvi példamondatokkal, kifejezésekkel, Komárominál egyetlen példamondat sincs.
- Pereszlényi grammatikájában nincsenek definíciók és hosszas magyarázatok, ezeket a grammatika leendő olvasói úgyis ismerték a jezsuita iskolák Alvarez-féle latin nyelvtanából. Ehelyett arra törekedett, hogy a grammatikai jelenségek elkülönítéséhez egyszerű formai fogódzókat adjon: az azonos alakú igemódok megkülönböztetésére a tipikus kötőszavakat használta, az igenemek elválasztásának kritériuma az volt, hogy állhat-e mellettük tárgyeset stb. Az esetrendszer a latint követi, viszont rengeteg esethasználati példa van. Komárominál nincsenek példák, ellenben hosszú oldalakat szentel a praepositio és a casus közötti elvi különbségtételnek. Az igeragozás bemutatásánál Pereszlényi ma is helytálló módon gyűjti össze azokat a helyzeteket, amikor határozott ragozást használunk (1682. 93), Komáromi viszont a magyar igeragozásnak a tárgy különböző fajtái szerinti felosztását részletezi elméleti szempontból. Komáromi számára nem elsősorban a nyelvi tények leírása a lényeges, hanem annak a kategóriarendszernek a kialakítása, amelybe ezek besorolhatók, illetve azok a formák, amelyek a megállapított kategória-és szabályrendszer alapján létrehozhatók.
- Komáromi nagy figyelmet szentel a nyelv produktív szabályainak megfelelő, potenciális, de még neologizmusként sem aktualizálódó morfológiai formáknak: egy valóban praktikus célra szánt munkában nem sok értelme lett volna például végigvenni mind a 70 lehetséges (de nem használatos) képzett magyar igealakot.

Könnyen belátható az is, hogy a munka a magyarok számára sem szolgálhatta a változatok közti eligazítást, hiszen ezekkel alig foglalkozik. Az előszóban ugyan említ néhány vonzatos példát, és bemutat különféle helyesírási típusokat, a grammatikában viszont csak szórványosan tesz normatív megjegyzéseket, például a kicsinyítő képzők használatáról (1655. 35) vagy a határozószavak alakváltozatairól. A normaalkotás többnyire kimerül a példaadásban, vagyis abban, hogy a műben az általa helyesnek tartott nyelvváltozatot használja, ami

természettől fogva preskriptív értékű, akárcsak a többi, az egységes norma kialakulása előtt írott grammatikában.

Komáromi grammatikájának tudományos módszere

A címben kitűzött célok közül tehát marad a magyarázó igényű szabályalkotás, azaz „a magyar nyelv természetének és szellemének rövid, de módszeres kifejtése”. Ennek mibenlétét Komáromi programszerűen is megfogalmazta, amikor a grammatika bevezetőjében az általa követett módszerről írt. Ez a korban szokás volt: a korai grammatikák mind nagy jelentőséget tulajdonítottak a módszernek, és többnyire a címben is utaltak rá. A *methodus* jelenthetett logikai, nyelvfilozófiai keretet vagy praktikus nyelvpedagógiai módszer alkalmazását. Szenczinél például a címben, az előszóban, az ajánlólevélben és Lavaternek a mű elé írt epigrammájában is van utalás a Petrus Ramustól átvett újszerű logikai, dialektikus rendszerre. Pereszlényi viszont az Alvarez-féle latin grammatika pedagógiai módszerére utal címében. Tágabb értelemben idetartoznak az olyan formális, kisebb jelentőségű kérdések is, mint a szerkesztés, az anyag elrendezése, a megfogalmazások, a nyelvi példák. (Szenczi például sokat átvett e téren Johannes Clajus 1578 német grammatikájából, noha az lényegileg nem befolyásolta szemléletét, terminológiáját.)

Komáromi módszerként az általános érvényű (*universalis*), rövid, vázaltszerűen megfogalmazott (*brevis*), az adott nyelv szerkezetéből kiinduló (*commodus*) szabályok felállítását tűzi ki célul (P 7). Az egész munka nagyon tudatos, szigorúan következetes és fegyelmezett módszerről tanúskodik elveiben és szerkesztésében is. Sokszor úgy tűnik, mintha gondosan mérlegelő, logikus okfejtéssel író teológus lenne grammatikaszerzőként is.

Komáromit a grammatikában a kategóriák kritériumrendszere és a szabályok leírása érdekli elsősorban: a tényleges megvalósulás számára másodlagos. Az általa használt fogalmakat (ha azok eltérnek a közismert latin grammatikától), definiálja, és következetesen ragaszkodik a definícióhoz. Ez teljesen eltér a kortárs magyar gyakorlattól, amelyben inkább a latin kategóriák kimondatlan áértelmezésével oldották meg a latintól eltérő jellemzők besorolását. Komá-

romi viszont nem ismer átmenetet, a kategóriába jobban vagy kevésbé illeszkedő elemet, ehelyett a szükséges és elégséges kritériumokat mérlegelve kizárólagosan, vagy-vagy alapon dönt. Ez az eljárás kivédi a terminológiai bizonytalanságok nagy részét, nála nincsenek szinonim terminusok vagy metaforizálódó műszavak, amelyek olyannyira jellemzők a korai magyar grammatikákra.¹ A másik oldalról viszont épp a definiáltság és a rögzítettség miatt Komáromi-ból teljesen hiányzik a többiekénél tapasztalható szemléleti és terminológiai rugalmasság (l. Szenczi 1610/2004 és Pereszlényi 1682/2006 jegyzetanyagát).

Egyedi, eseti szabályok helyett inkább kevés, de általános érvényű, univerzális szabályt törekszik adni. Így például a magyar morfológia lényegét a héberhez hasonlóan a toldalékok és a magánhangzó-változások rendszerében látja – ezt a névragozásnál és az igeragozásnál is általános szabályként fogalmazza meg (1655. 55, 71, 80). Vagy a tövégi magánhangzók változását egy, minden esetre érvényesnek tartott szabállyal írja le (1655. 57): „Ez a változás ugyanolyan, akár az egyesből a többesbe való áttételnél, akár a névragozásban, akár egy toldalék hozzátoldásánál, akármilyen is az.”

A morfológiai változásokat az egyszerű leíráson túl indokolni is próbálja, a kivételeket is megmagyarázza (legtöbbször a „jóhangzással”). Ugyanígy abban a kevés esetben, amikor a változatokkal foglalkozik, a preferált változatot nem ízlésbeli kérdésként kezeli, hanem rendszerbeli érvekkel igyekszik a helyességét maga alátámasztani. Így a kicsinyítő képzők használatánál (1655. 35): „Hibásan alkalmazzák egyesek a *csa*, *cse* végződést a kicsinyítő képzésben és formálásban, mint *Tyukcfa*, *Gyermekcfe*, ez a szólásmód ugyanis ellentétes a magyar szabályokkal.”

Szerkezetében is összefogott és tudományos művekre emlékeztető. Rövid, a tömörség és az áttekinthetőség érdekében sorszámozott szabályokat fogalmaz, tele előre- és visszautalásokkal. (Ez az elrendezés egy pontokba szedett és kicsit bővebb vázlatra emlékeztet.) A tömörséget csak ott adja fel, ahol maga is küzd a kategorizálással, mint az igeragozás felosztásánál.

¹ Például az *affixum* definiáltan ’pronomen affixum’, definiálatlan közszóként ’általában vett toldalék’ jelentésben, l. Vladár 2005.

Komáromi mintája: latin helyett héber kiindulás

A korai nyelvtanoknál szokatlan módszer szokatlan leírási kerettel párosul. Amikor az előszóban a nyelvleírás *commodus*, a magyar nyelv természetének megfelelő módszeréről ír, ezen a latin minta elvetését érti: „én a magyar nyelvet annak szelleme és természete szerint magyaráztam, és nem szabtam a latin nyelvhez”. Komáromi tehát szakít az eddigi hagyománnyal. Azt is világosan kijelenti, hogy sem szándéka, sem lehetősége nem volt más magyar grammatikákra támaszkodni.

Az előszóban részletesen elmeséli, hogy egy szekéren megtett út során felvetődött gondolatait formálta grammatikává a könyvei nélkül töltött kényszerű debreceni pihenő alatt, „mivel ezt minden más könyv nélkül Isten segítségével magamtól is meg tudtam írni”. A történet önmagában persze nem sokat jelent. Fontosabb az az állítása, hogy nem használt fel más grammatikát, Szenczi és Geleji műveit csak hallomásból vagy futólagosan ismeri, s mint írja, „egyik szerző munkáját sem használhattam”. Valóban nincs sok rokonság közöttük (l. erről Szathmári 1968), ami azzal egészíthető ki, hogy még a példaszavak sem egyeznek. Leglényegesebb mégis az elvi indoklás: hiszen „ők talán a latin grammatikához szabták a maguk munkáját, amit én nem akartam”.

A latin helyett más mintát keresett tehát, és ez a héber volt. A kor szemléletében a héber nyelv, mint a biblia három szent nyelve közül a legősibb, kitüntetett értékű volt. E felfogás szerint tökéletessége szükségszerűen következett abból, hogy Isten tökéletes gondolatainak közléséhez ezt a nyelvet választotta eszközként. A tökéletes héber volt az emberiség nyelve is a bábéli zűrzavarig. Ezeket a gondolatokat Komáromi maga is részletesen kifejti az 1653-as debreceni székfoglaló beszédében, ami héber grammatikájával egybekötve jelent meg. A *Hungaria Illustratában* pedig a gondolatmenetet tovább fűzve azt állítja, hogy a magyar nyelv a nyelvek babiloni összezavarodásának idején született, a héberhez a legközelebb álló nyelv, közelebbi, mint az arab, szír, káld stb. A magyar nyelv egyedülálló, fő nyelv, nyelvanya (tehát a kevés ősn nyelv egyike), nem pedig valamely nyelv dialektusa, és a szomszéd nyelvekkel sem keveredett. Mint írja: „ami pedig nyelvünk hasonlóságát és atyafiságát illeti valamely más nyelvvel, a magyar nyelv egy más nyelvhez sem hasonlít a világon, csak a

héberhez” (1655. 23). Komáromi felfogásában a nyelveknek két csoportja van: a keleti és a nyugati. A magyar a héberrel, szírrel, törökkel stb. együtt a keletiekhez tartozik, a héber közvetlen leszármazottjaként. A héber rokonság igazolására az ősi magyar rovásírásnak és a héber írásmódnak a hasonlóságát hozza fel, továbbá a szuffixumok rendszerét, a melléknevek ragozhatatlanságát stb.

A magyar (finn, lapp stb.) nyelv bábéli összeomlás utáni származtatása, szoros héber rokonítása, a héberhez hasonló vonások felsorolása (több is, mint Komárominál) toposz a korai magyar, sőt finnugor grammatikákban (pl. Pereszlényi 1682, Ganander 1743, Leem 1748). De csak Komáromi vonta le a gondolatmenetből azt a következtetést, hogy a magyar nyelv leírásában szakítani kell a nyugati nyelvekre alkalmas latin mintával, helyette a keleti nyelvekre alkalmas héber mintát kell követni. (Ez természetesen a latinizált héber grammatikát jelentette, így a latin mint értelmezési keret továbbra is meghatározó maradt nála is.)

A héber minta szerepe a korai magyar nyelvтанokban: elvek és esetek

Az első vulgáris grammatikák létrejöttékor a természetes minta a latin nyelvтан volt. A latintól eltérő típusú nyelvek esetében ez a kategóriarendszer nem volt maradéktalanul érvényesíthető. Számos jelenség hiányzott, másokat viszont, amelyek a latintól különböztek, el kellett helyezni abban a kategóriarendszerben. Az első magyar grammatikák megszületését feltehetően hosszú, bár írásban nem dokumentált folyamat előzte meg. A fordítások során és az iskolai latintanítás gyakorlatában szükségszerűen létrejött valamiféle közmegegyezés a magyar jelenségek besorolására vonatkozóan. A besorolás alapja egyrészt a latin alak magyar fordítási megfelelője volt, másrészt az érthetőség és taníthatóság. Az eltéréseket többnyire sem az elnevezésben, sem új definícióban nem fejezték ki, vagyis ezekben a leírásokban az eredetileg rögzített és definiált latin terminusok metaforizálódtak, a közszavak jelentésváltozásának mintájára. Definálás helyett alkalmanként egy jelzőt tettek a terminus mellé, ez többnyire a magyar elem formai eltérését mutatta a latinhoz képest (*praepositio coniuncta* – odatoldott előjáró, ’határozórag’).

A latin kategóriák átértelmezése mellett a másik fontos segítséget a latinizált héber grammatika felhasználása kínálta. Ez a kor egyetlen ismert, a latintól függetlenül létrejött nyelvleírási módja volt, amit eredetileg az arabra dolgoztak ki, és onnan adaptálták a héberre először arab, majd héber nyelven. Amikor a humanizmus korában felébredt az érdeklődés a Biblia szent nyelvei, így a héber iránt, a héber nyelvtanokat latin nyelven, a latin *ars grammatica* terminusaira adaptálva írták át, és e latinizálás tette lehetővé a héber grammatika eredményeinek beépülését az európai nyelvészetbe. (Lásd minderről Telegdi 1990, Téné 1995. 21 és Klein 2001.) A héber hagyomány európai jelenlétére utal az a tény, hogy a magyaroktól teljesen függetlenül más rokon nyelvek korai grammatikái is felhasználták a héber kategóriákat, néhány grammatikai párhuzamból pedig (akárcsak a magyarok) a szent héber és a finn, lapp stb. nyelv rokonságára következtettek. Ez a származtatás tekintélyt és előkelőséget kölcsönzött, amire a latin grammatika szabályaival nehezen leírható, ezért a szabály nélkülség, barbárság állandó gyanújával kísért nyelveknek szüksége is volt. (Lásd Korhonen 1986 és Kulonen 1999.)

Pontos megfelelés híján természetesen a héber kategóriák sem jelenthettek kielégítő megoldást, inkább hivatkozási alapot teremtettek, és felszabadító hatásuk volt. A valóságban (akárcsak a latin kategóriák esetében) a héber kategóriák átértelmezése, továbbfejlesztése figyelhető meg, amit a terminusok metaforizálódása kísér. Ezért nem meglepő, hogy valóságos héber–magyar összevetés alig tűnik fel a magyar grammatikákban, s ahol van, ott is többnyire pontatlan vagy éppen hibás. (Lásd erről Dán 1973 és 1978, Telegdi 1990, továbbá Szenczi 1610/2004 jegyzetanyagát.) Ezzel összefüggésben nemigen lehet konkrét héber nyelvtant megjelölni a grammatikusaink forrásaként. (Kivéve Sylvestert, akinél Dán Róbert (1973) rámutatott a lehetséges forrásra.) Külső adatokból kideríthető, hogy melyik szerző feltehetőleg melyik műből tanult héberül, de kimutatható egyezés nincs e munkákkal. Komáromi viszont maga írt egy héber grammatikát, a magyar nyelvtanának héber vonatkozású részeit ezzel vettem össze.

Mivel a korai magyar grammatikák mind hivatkoztak és támaszkodtak a héber nyelvtanra, Komáromi munkájának elemzésekor el kell választanunk, hogy a héberből eredő megoldásai közül melyek közesek a többi korabeli nyelvtenéival és van-e olyan, ami másoknál

nem található meg. Így először azokat a pontokat tekintjük át, ahol Komáromi felfogása megegyezik a többi szerzőével.

A héber grammatikákból eredő hármasszófaji felosztás (*nomen*, *verbum*, *particula*) a korban Európa-szerte elterjedt volt, más nyelvek grammatikusai is szívesen alkalmazták (ld. D. M. Schenkeveld 1988). A magyaroknál Komáromin kívül még Szenczinél van meg, aki mintájától, Petrus Ramustól vette át. Ez egyébként többnyire csak annyiban jelentett változást a hagyományos latin felosztáshoz képest, hogy a névszón és az igei kívüli szófajokat (*adverbium*, *praepositio*, *coniunctio*, *interiectio*) a *particula* gyűjtőkategóriájába sorolták.

Az agglutináló típusú magyar nyelv grammatikusai mind felhasználták a pronomen affixum kategóriáját. A héberben a személyes névmás mint önálló szó (*pronomen separatum*) csak nominativusban létezik, egyéb eseteinek szerepét bizonyos ragok töltik be, amelyek névszókhoz és igékhez is csatlakozhatnak (*pronomen affixum*). Névszóknál ezek a birtokos személyére, igéknél pedig az ige tárgyának számára és személyére utalnak. A héber rendszer nem vág egybe teljesen a magyarral, mégis felszabadító hatása volt a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás, a személyes névmás inflexió alakjainak és a főnévi igenév személyragos alakjainak leírásában. Ezeket a névszóhoz illetve az igéhez toldott csonka alakú névmásoknak tartották. Ugyanígy általánosan alkalmazták a kategóriát más finnugor nyelvek korai leírásaiban is: a finneknél először Vhael (1733), a lappban Ganander (1743). Komáromi a pronomen affixumokat aszerint osztja fel, hogy milyen szófajú szóhoz járulnak, így névszói (pl. *házam*), igei (pl. *kérem*) és partikulai (pl. *nálam*, *mellettem*) affixumokról beszél.

Hasonlóan a héberből származik a *radix* fogalma is. Reuchlin (1506) latinizált héber grammatikájában a három mássalhangzós gyök neve *primitivum*, ami korábban a latin grammatikákban a képző nélküli szó elnevezése volt, szembeállítva a *derivativummal*, a képzett szóval. Reuchlin utódai viszont a gyökre már a héber *šōrēš* szó latin fordítását használták: *radix*. A héber grammatikából a *radix* átkerült az európai nyelvleírásba, váltakozva a klasszikus grammatikák hagyományos *thema* terminusával, és általánosan a szó legegyszerűbb részét jelölte, amely mindennemű képzés és ragozás alapjául szolgál. Az európai nyelvek leírásakor a *radix* illetve a *thema* alatt

mindig önálló szót értettek, hiszen a klasszikus grammatika szó alapú leírás volt. A korai magyar grammatikusoknál a szóhasználat szintén váltakozott, egyedül Pereszlényinél (1682) látunk, bár nála sem következetes törekvést az igeragozás leírásában a kötött tő (*radix*) illetve a paradigmát indító relatív tő (*thema*) megkülönböztetésére (Cser 2008).

Komáromi a *Schola Hebraica*-ban a héber gyökre vonatkozóan a *radix*, a *thema*, a *fons*, az *origo* és a *primitivum* szavakat szinonimaként használja: „Radix investiganda est prima origo, thema et fons vocis, a qua omnes aliae deducuntur” (1654. 31)² illetve „Nomen Hebraicum vel primitivum est, vocaturque radix, vel derivativum” (1654. 42)³. Magyar grammatikájában is ingadozik a szóhasználat. Többféle szót is használ ’tő’ értelemben: „Az ige avagy az igei szó gyöke (*radix*) és töve (*thema*) a kijelentő mód jelen idejű egyes szám harmadik személy” (1655. 71). De előfordul a *primitivum* terminus is a képző nélküli főnevek jelölésére (1655. 30). A *radix* szót használja abszolút tő értelemben is (1655. 100), relatív tő értelemben pedig a *pars prior verbi* (az ige kiinduló része) kifejezést (1655. 94). A váltakozó és definiálatlan szóhasználat arra vall, hogy elválasztotta ugyan a magyar szavakban a tövet és a toldaléket, de ennél tovább nem ment, nem tett különbséget abszolút és relatív tövek közt. (Máskülönben módszerének megfelelően bizonyára definiált, és következetesen használt terminusokat alkalmazott volna.)

Az egyik előbbi idézet egy újabb közös magyar grammatikusi álláspontot is tartalmaz: azt, hogy a héberhez hasonlóan a magyarban is az ige töve a jelen idejű kijelentő módú S/3 alak (vö. Szenczi 1610. 85, Pereszlényi 1682. 73 stb.). Ezt Komáromi olyan fontos hasonlóságnak tartja a magyar és a héber közt, hogy még héber grammatikájában is utal rá (1654. 53). Ugyanakkor az igeragozási típusok felosztásában a S/1 alakot veszi kiindulásul, feltehetőleg azért, mert a 2. személyű tárgyra utaló ragozás (amit ő teljesen külön ragozási sorként kezel) csak a S/1-ben különbözik a határozatlan tárgyas alakoktól.

² Magyarul: A gyököt kell vizsgálnunk, mint a szó eredeti alakját, tövét és forrását, amelyből az összes többi alak ered. (az idézeteket saját fordításomban közlöm – CVZs.).

³ Magyarul: A héber főnév vagy alapelak és ekkor gyöknek nevezik, vagy képzett alak.

Komáromi egyedi megoldásai a héber minta alapján

Az igazán érdekes megoldások azok, amelyek a héber grammatikából erednek, de más szerzőknél nincsenek meg. (Pontosabban legtöbbször alapgondolata említés szintjén felbukkan más szerzőnél is, de Komáromi fejleszti teljes rendszerré, és teszi a leírás alapjává.) Kérdés az is, kimutatható-e a megoldásoknál valamilyen konkrét forrás. Az összevetéshez természetes módon kínálkozott magának a szerzőnek a magyarral egy időben írt, és szintén utrechti kiadású héber grammatikája, a *Schola Hebraica*. A mű 1654-es évszámú, hozzá van kötve a Komáromi 1653-as debreceni székfoglaló beszéde is. A munka címében azt ígéri, hogy segítségével ki-kí önállóan is képes megtanulni héberül olvasni és szöveget érteni. Az előszóban hasonló metódusról ír, mint a *Hungaria Illustratában*: „ez a módszer kedves előttem. Úgy vélem, a rövid tézisek, összefogott fejezetek révén ez a legjobb módszer, alkalmas, elegáns.”⁴ Az ajánlólevél és az előszó után a 128 lapos könyv két részre oszlik, az első a héber betűkkel és olvasással foglalkozik, a második szófajtant és alaktant tartalmaz, a szintaxis (akárcsak a magyar grammatikából) hiányzik. A *Schola Hebraica* tartalmaz egy nagy, kihajtható tartalomjegyzéket, ami egyben a mű váza is. A gyök (*radix*) fogalmának ismertetése után három szófajt tárgyal: a névszót (főnév: *nomen perfectum*, névmás: *nomen imperfectum*), az igét és ennek különböző törzsek szerinti ragozását, valamint a partikulákat (ez utóbbiak a ragozhatatlan szófajok), amelyeket latin mintára tovább oszt: adverbium, praepositio, coniunctio, interiectio.

Komáromi magyar grammatikájában meglepő módon mindössze egyetlen konkrét héber–magyar összevetés van, noha a magyar grammatika kulcsának a hébert tartja, és kiválóan tudott héberül. A grammatikában viszont összesen két helyen szerepel héber nyelvű példa (1655. 33 és 119), ezek is latin betűs átiratban. Egyikükhöz kötődik az egyetlen konkrét egyeztetés a *Schola Hebraicában*: „A [héberben] a származást jelölő neveket a szóhoz tett *i*oddal képezük, akárcsak a magyarban” (1654. 37), a *Hungaria Illustratában* pedig: „A hely és az idő körülményeit jelölő képzett névszókat egy *i*

⁴ Latin eredetiben: „... eius methodi apud me gratia. Eam arbitratus sum optimam, commodam, elegantem per breves theses, capita succinta.”

magánhangzóval képezzük, mint *Debrece*ni, éppúgy, mint a héber-
reknél.” (1655. 33).

Ez arra mutat, hogy Komáromi is valódi egyeztetések helyett inkább elvi megoldásokat merített a héber grammatikából, köztük olyanokat, amelyek a magyar grammatikailrodalomban csak nála találhatók meg. Ezek a következők:

A héberben fontos szerepet játszik a gyökmássalhangzók közti magánhangzók változása, továbbá a héber igékhez és névszókhoz szuffixumok járulhatnak. Ebből kiindulva Komáromi a magyar nyelvben a nyelvtani viszonyokat kifejező szóalakbeli változás lényegét két dologban látja: a toldalékolásban és a szó magánhangzóinak változásában. A névszóragozást tárgyalva mindig hangsúlyozza a toldalékolás mellett a magánhangzó-változást is, és ezt a héberhez hasonlítja: „Amint a héber nyelvben nem csekély nehézséget okoz a magánhangzók változása, úgy a magyarban is. ... A magánhangzók változása létrejöhet I. az egyes számból a többesbe való áttétel során, mint *Kéz*, *kézek* [kezek]; *fő*, *fejek*; II. a ragozás során, mint *búza*, *buzáie* [búzáé – genitívus]; III. a toldalékok miatt, mint *fecske*, *fecskeből*, *fecsketől*, *fecske*m stb.” (1655. 55). A névszók magánhangzó-változásának egy külön rövid fejezetet is szentel. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy szemben a héberrel, ahol a gyökmássalhangzók közötti magánhangzók változnak, a magyarban csak a tövégi magánhangzó változik meg (1655. 57).

Ugyanez a helyzet az igeragozásnál is: Komáromi úgy értékeli, hogy a magyar igeragozás eszközei teljesen megegyeznek a héberrel. Már a *Schola Hebraica*-ban (1654. 53) is fontosnak tartja megjegyezni: „A héberek nem az első, hanem a harmadik személytől kezdik az igeragozást, mivel a harmadik személyek egyszerűbbek, és ezekből jön létre hozzátoldások révén minden további szó, éppúgy, mint a magyarban, lásd erről *Hungaria Illustratámat*.⁵” A *Hungaria Illustratá*-ban ugyanerről: „A [magyar] ige avagy az igei szó töve és gyöke a kijelentő mód jelen idejű egyes szám harmadik személy, ebből jön létre az összes idő, az összes mód, az összes személy, egyszerűen toldalékok hozzáadásával vagy a magánhangzók megváltoztatásával” (1655. 71) illetve „A magyar igeragozásban az igerago-

⁵ Latin eredetiben: Observandum est hebreas non a prima sed a tertia persona incipere .. tertiae simpliciores sint & ex ea reliquae voces omnes formentur per additamenta ut apud nos Hungaros, de quo vide Hungariam Illustratam nostram.

zást kifejezhetik 1. toldott névmások: *verem, vered, veri*; 2. csupán a magánhangzók megváltozása: kijelentő mód jelenben *verem*... folyamatos múltban *verém*; 3. betoldás: vagy csak egy magánhangzót vagy valamilyen teljes szótagot. ... Mindezek közösek a héberrel és annak leánynyelveivel, de a többi nyelvvel nem” (1655. 80–1). A toldalékolást mint a magyar igeragozást eszközét más szerzők is említik, például Komáromitól teljesen függetlenül Pereszlényi (1682. 74), de Komáromi mindig utal a magánhangzó-változásra is.

Komáromi az igeragozást háromféleképpen osztja fel, ebből kettőt valószínűleg a héber grammatika ihletett. Ezt írja (1655. 108): „Ami pedig végül az igék felosztását illeti, három felosztást adunk, egyet a jelentésük, egyet a tárgyuk, egyet pedig a minőségük alapján. Az igék jelentésük szerint nyolcfélék: 1. cselekvést jelölnek, mint *verek*, 2. szenvedést, mint *verettetem*, 3. a cselekvés lehetőségét, mint *verhetem*, 4. a szenvedés lehetőségét, mint *verettethetem*, 5. a cselekvés műveltetését, mint *veretem*, 6. a szenvedés műveltetését, mint *verettetem*, 7. a cselekvés műveltetésének lehetőségét, mint *verethetem*, 8. a szenvedés műveltetésének lehetőségét, mint *verettethetem*.” Ez a felosztás a héber igerörzsek által kifejezett jelentésekkel rokonítható, ahol külön igerörzs a cselekvő, a műveltető, a szenvedő műveltető stb. Ezeknek a képzett formáknak más grammatikákban is héber neve van (Pereszlényi 1682. 114, Szenczi 1610. 98 stb.), de az igék felosztásának átfogó szempontjaként csak Komárominál található meg.

A második felosztás a tárgy szerinti: az ige tárgyas vagy tárgyatlan volta, a tárgy határozatlansága vagy határozottsága illetve a határozotton belül a tárgy személye szerint osztja fel (1655. 109–10): „A tárggyal nem rendelkező igéktől eltekintve ugyanis a tárggyal rendelkezők tárgya vagy határozott, vagy határozatlan. A határozatlan tárgy: „valamit”. A határozott tárgy vagy osztályt jelöl (*specificus*): „ezt”, „azt”, vagy egyént jelöl. Ez utóbbi ismét lehet idegen, külső: „téged”, vagy nem idegen és külső, vagyis saját maga.” A határozott tárgy tehát lehet harmadik személyű (*azt*), második személyű (*téged*), és lehet az alannal azonos (visszaható). Ennek felosztásnak is feltehetően a héber a mintaadója. A héber igeragozás során a fő magánhangzójának változása és a toldalékolás játszik szerepet. Az igerő után két szuffixum áll: az első az alany számát és személyét, a második (ami egy személyes névmási szuffixum) a tárgy számát és

személyét jelöli. Mind az alany, mind a tárgy lehet egyes és többes számú, és mindhárom személyű. Korábban Sylvester (1539) is megemlítette a magyar igeragozásban a második személyű tárgy kifejezésének lehetőségét, és ezt a héberrel vetette össze (l. Telegdi 1990), de nem igyekezett az osztályozás alapjává, kifejtett rendszerré tenni.

A harmadik, a „minőség” szerinti felosztás viszont, amely a ragozási típusokat mutatja be, a magyar alakokból indul ki. Négy típust különít el, pontosabban nyolcat, hiszen mindegyiken belül egy magas és egy mély hangrendű példát mutat be. A típusok mai terminusok szerint: határozott ragozású (*tanulom, szeretem*); ikes ragozású (*gondolkodom, esem*); 2. személyű tárgyra utaló (*várlak, kérlek*); általános ragozású (*járok, kérek*). A kilencedik a létige (*vagyok*) ragozása, amit az egyetlen rendhagyó igenek nevez.

Az első két felosztás, a jelentés és a tárgy szerinti önmagában is szokatlan, eltér az ismert latin sémától. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy Komáromi megpróbálja a tárgy szerinti és a minőség szerinti felosztást egymáshoz rendelni, megfeleltetni egymásnak, kevés sikerrel. Nem csoda, hogy a grammatikának ez a fejezete feltűnően terjedelmes, nehézkes megfogalmazású, sok ismétléssel terhelt, láthatóan a szerző maga is küszködik a kategorizálással. Az sem csoda, hogy a korábbi szakirodalom nem sokat foglalkozott ezzel a résszel, vagy ha igen, érthetetlennek és értelmetlennek nevezte, mint Jancsó Benedek (1881. 143).

A latinizált héber grammatika hatása Komáromi terminuskészletében is tetten érhető. Csak felsorolásként: a már említett *particula*, *pronomen affixum*, *radix*, az igenemek megnevezései mellett héber mintára nevezi a pronomeneket *nomen analogumnak*, a szóalakbeli változásokat összefoglalóan *motionak* stb.

A módszer alkalmazása: a névragozási rendszer példája

Komáromi grammatikaírói módszerének minden jellemzője, a logikus gondolkodás, ugyanakkor a saját maga szabta kritériumok következetes, merev alkalmazása jól megmutatkozik az esetrendszer megállapításában, így erre érdemes részletesebben is kitérni. A korai grammatikák általában csak a latinban is meglevő eseteket tekintették esetnek a magyarban: *nominativus*, *accusativus*, *genitivus*, *dati-*

vus, vocativus, ablativus. Ha felvettek még más esetet is, mint Szenczi a *mutativust* (eredményhatározó), a döntést nem indokolták. A többi esetragot a fordítási megfelelés alapján egy-egy latin praepositióval azonosították, és a főnévhez toldott előjárónak (*praepositio affixa*) nevezték. (A szövegekben az ablativust informálisan sokféle határozóragra használták, de sosem definiáltan.)

Mivel Komáromi a latin mintát elveti, elvész a fordítási megfelelkön alapuló kategorizálás kényelme. Ezen a ponton a héberre sem támaszkodhat, hiszen ott egyáltalán nincs esetrag, hanem prepozíciók fejezik ki az esetviszonyokat. Más kritériumokra van tehát szükség. Komáromi azt a megoldást választja, hogy alapos elemzés alá veszi az eset definícióját (ami egyébként szó szerint egyezik Szencziével illetve végső soron Petrus Ramuséval): „az eset a névszó speciális végződése”, és ennek alapján dönt az egyes esetek meglétéről vagy hiányáról a magyarban illetve az egyes végzések esetét nyilváníthatóságáról. Módszeresen haladva először is kizárja a *vocativust*, mivel a magyarban „nincs speciális, az alanyesettől eltérő végződése, tehát az eset meghatározása nem illik rá” (1655. 54). Következő lépésként kizárja az ablativust is, ennek ugyan van speciális jelölője, ám ez nem végződés, hanem partikula. Ezért az *ablativus* sem eset, hanem „*től, tol* előjárói partikulával toldott névszó. Mondtam ugyanis, hogy a külön esetet létrehozó végződésnek olyannak kell lennie, hogy ne lehessen partikulának tekinteni. Más-különben, ha eset lenne az *embertől*, akkor esetek lennének: *emberbe, emberből, emberről*. Ezekben nem különböző végzések vannak, hanem többféle toldott partikulák.” Komáromi gondolatmenete szerint, ha az eset a névszó végződése, akkor az valóban **végződés**, ami nem jelenhet meg önálló alakú szóként. Ennek a kritériumnak az alapján viszont esetnek minősíti a *locativust* (-*n*), a *mutativust* (-*á/-é*) és a *coniunctivust* (-*stul/-stül*), mivel ezek nem jelennek meg önállóan. Az esetsor nála tehát: *nominativus, genitivus, dativus, accusativus, locativus, traductivus, coniunctivus*, a többi ragot kapcsolt előjárónak tekinti.

Elmélete szerint ugyanis, ami önállóan is megjelenhet, az nem esetvégződés, hanem előjárói partikula. A partikulát főnévhez is toldhatjuk (*ház nomen + től praepositio*) és személyes névmáshoz is (pl. *től praepositio + em pronomen affixum*), ezért nem eset az *ablativus* (-*től/-töl*), és a többi említett rag sem. A partikulának minősí-

téshez viszont igazolni kell, hogy a szóban forgó elemek a toldott alak mellett léteznek önálló formában is. Komáromi szerint az önálló szói alak a *hózzá, tőle* stb. (ezek valójában határozószói személyes névmások), így a birtokos személyjeles sor: *hózzám, hózzád, hózzája*, az önálló forma: *hózzá*. Komáromi besorolását az könnyíthette meg, hogy a középmagyar korban még párhuzamosan élt a latívuszragos határozószói névmás ragtalan (*hózzá*) és birtokos személyjeles alakja (*hózzája*). (A kérdésről l. D. Máta 2003. 215, 400, 636.) A rendszert nyilván nem lehetett teljes körűen alkalmazni, nem véletlen, hogy a *vele* formánál meg sem kísérelte a teljes birtokos személyjeles sort bemutatni. A *mellette* forma viszont szerepel önálló alakként is, meg névmáshoz toldott alakként is, holott saját logikája szerint a *mellett* kínálkozna önálló formának. Komáromi valójában az önálló szóból alakult határozóragok grammatikalizációját próbálta megfogalmazni. Felosztásának az érdekessége mai szemmel az, hogy az önálló szóból eredő és névutón át határozóraggá vált elemeket (*particulae praepositionales*) különíti el az eredetileg sem önálló szóból eredő ragoktól (*casus*). Ezt a különbségtételt pedig a személyes névmással való kapcsolódás lehetősége tette felismerhetővé.

Végső eredményét tekintve tehát rendszere nem tér el sokban a többi szerzőétől, akik a latin esetrendszert másolták a magyarban, viszont egészen más úton jut el oda. Komáromi egész grammatikájára az a jellemző, hogy bár egészen más elvi kiindulásból és módszerrel, de kortársaihoz hasonló eredményekre jut nyelvünk leírásában.

A grammatika kétnyelvű kiadását remélhetőleg haszonnal forgatják majd a kutatók és az érdeklődők egyaránt. Köszönöm Koltai Kornéliának, az ELTE BTK Asszirológiai és Hebraisztikai Tanszék adjunktusának önzetlen segítségét. Köszönettel tartozom a fordítás szerkesztőjének, Zsilinszky Évának, és lektorainak, Haader Leának és Szentgyörgyi Rudolfnak türelmes és gondos munkájukért.

C. Vladár Zsuzsa

**A Corpus Grammaticorum nyelvtanai közül magyar
fordításban olvasható:**

1. *Sylvester János latin-magyar nyelvtana. (1539).* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zelliger Erzsébet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185. Budapest, 1989.
2. Szenczi Molnár Albert: *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo. Új magyar grammatika két könyvben.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest, 2004.
3. Pereszlényi Pál: *Grammatica Lingvae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Budapest, 2006.

A kiadványok elérhetőségéről a Magyar Nyelvtudományi Társaság ad felvilágosítást.

HUNGARIA ILLUSTRATA.

HOC EST,

Brevis, sed methodica naturæ &
genii, linguæ Hungaricæ, explica-
tio, anungaros in discenda linguâ istâ,
facilitans, promovens, & Hunga-
ros efficiens.

O P E R A

GEORGI CSIPKES COMARINI,
SS. Theolog. Doctoris, & ejusdem facul-
tatis, in illustri Scholâ Debrecinâ
Professoris.

ULTRAJECTI,
Ex Officinâ Joannis à Waesberge,
AN. CH. MDCLXIV.

A MAGYAR NYELV MAGYARÁZATA

AZAZ

A MAGYAR NYELV TERMÉSZETÉNEK ÉS SZELLEMÉNEK
RÖVID, DE MÓDSZERES KIFEJTÉSE
A MAGYARUL NEM TUDÓK NYELVTANULÁSÁNAK
MEGKÖNNYÍTÉSÉRE, ELŐSEGÍTÉSÉRE
ÉS A MAGYARUL TUDÓK
TÖKÉLETESÍTÉSÉRE

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGYNEK,
A SZENT TEOLÓGIA DOKTORÁNAK ÉS A NEVES
DEBRECENI KOLLÉGIUM UGYANEZEN FAKULTÁSA
PROFESSZORÁNAK
MUNKÁJÁVAL

UTRECHTBEN, JOANNES WAESBERG NYOMDÁJÁBAN
AZ ÚR 1655. ESZTENDEJÉBEN

Generoso ac Nobilissimo

V I R O,

D. BALTHASARI LATRAN

*de Kémer. Illustrissimi ac Celsissimi
Principis Transylvania &c. Tricesima-
tori Debrecinensi Primario &c. Domino
suo liberalissimo.*

Gratiam Dei, pristinam valetudi-
nem & quamque prosperitatem.

NOBILISSIME VIR,
*is demum pro acceptis dedisse,
& gratum pro grato animum
declarasſe mihi videtur, qui
exorſus ab imo, neque ad ſummum perve-
nit gratitudinis gradum. Gradus gratitudi-
nis, dextrè ſatis, tres, à viro Clariſſimo Jo-
anne Amos Comenio, periodo Dc.cclxxvii.
Januæ linguarum reſeratæ ponuntur, Be-
neficium agnoſcere, deprædicere, penſare.
Primus, beneficii agnitio, Secundus benefi-
cii deprædicatio, Tertius beneficii penſatio.
Beneficii agnitio, imum, beneficii deprædi-
catio, medium, beneficii penſatio, ſummum,
ſibi vendicant locum. Primum pauci, ſe-
cundum pauciores, tertium pauciſſimi præ-
ſtant. Prioros duos facile quis emetiri af-
ſcendendo, tertium non facile, vel quia nolit,
vel quia nequit, poteſt. Aliqui acceptum*
A 2 bene

A NEMES ÉS NEMZETES FÉRFIÚNAK, KÉMERI
LÁTRÁN BOLDIZSÁR ÚRNAK, A FÉNYESSÉGES ÉS
MAGASSÁGOS ERDÉLYI FEJEDELEM DEBRECENI
FŐ-HARMINCADVÁMSZEDŐJÉNEK STB., NAGY
KEGYESSÉGŰ URÁNAK ISTEN KEGYELMÉT, KO-
RÁBBI JÓ EGÉSZSÉGÉT ÉS A LEHETŐ LEGJOBB
SZERENCSEÁT.

Nemes férfiú, úgy tartom, hogy csupán elismerte a ka-
pott jótéteményt, és csupán háláját nyilvánította ki a jóté-
teményért az, aki a legalsó fokról indulva nem érte el a
hála legfelső fokát. Az igen kiváló férfiú, Comenius
Ámosz János¹ ugyanis a *Ianua Linguarum Reserata* c.
könyvének 875. része 11. pontjában találóan a hálának há-
rom fokát határozza meg: a jótéteményt felismerni, közhír-
ré tenni és viszonzni. Az első a jótétemény elismerése, a
második a jótétemény kihirdetése, a harmadik a jótéte-
mény viszonzása. A legalsó fokon áll a jótétemény elisme-
rése, a középsőn a jótétemény kihirdetése, a legfelsőn a
jótétemény viszonzása. Az első kevesen érik el, a másodi-
kat még kevesebben, a harmadikat a legkevesebben. Az
első kettőre könnyen felhágathat akárki, a harmadikra nem
könnyen, vagy mert nem akar, vagy mert nem tud.

D E D I C A T I O.

beneficium agnoscunt, deprædicant, pensant, aliqui tertio hoc neglecto agnoscunt & deprædicant; Aliqui dum agnoscunt solum, totum se gratitudinis actum complevisse & executos esse autumant. Aliqui ipso struthio camelo, Job. 38. 18. Obliviosiores Si beneficium accipere potuerint, hoc unico impudentissime contenti sunt, nec pensant, nec deprædicant, nec agnoscunt. Aut certè, his posterioribus neglectis, primum negligere aut nequeunt aut piaculum esse ducunt: pensant, sed malo, non bono, quod sanè est non pensando pensare, Hagar ancilla Abrahami, præstitum sibi à Sarà, dante eam Abrahamo Viro suo in uxorem, honorem, contemptu: Gen. 16. 3. 4. 5. Laban insignem Jacobi in serviendo fidelitatem odio, invidia, fraude, illusione Gen. 31. 2. 5. 7. Saul Rex, heroicum Davidis opilionis, factum, quo se Regem, regiumque suum populum nempe Israeliticum, contemptu, convitiis, terrore & furore Phelistorum liberavit, caninà invidia, odio diabolico, & per secutione impia. 1. Sam. 16. 17. 18. & seqq. Judas Iscariotes, ne pluribus te G. V. onerem exemplis, fidelissimam Jesu Christi, quàm Præceptoris sui institutionem, qua Domini, curam: proditio Luc. 22. 48. Pensarunt. Utrum non pensare, an hoc modo pensare satius? Sunt aliqui, qui collata in se beneficia ac merita in profundum cæcæ oblivionis barathrum demit-

Némelyek a kapott jótéteményt elismerik, kihirdetik és viszonozzák, mások a harmadik fokot mellőzve elismerik és kihirdetik, némelyek pedig azt hiszik, hogy a hálaadást elintézték és teljesítették csupán azzal, hogy elismerték a jótéteményt. Mások a struccmadárnál is feledékenyebbek (Jób 39. 18)², ha jótéteményt kaptak, szemérmetlen módon megelégszenek ennyivel, nem viszonozzák, nem hirdetik ki, nem ismerik el. Avagy ez utóbbi kettőt mellőzve az első mellőzni nem képesek, esetleg helytelennek tartanak; viszonozzák hát, de gonoszsággal, nem jósággal, ami pedig nem megfelelő viszonzás. Hágár, Ábrahám szolgálója, akit Sára maga elé helyezett, feleségül adva őt férjéhez, Ábrahámhoz, a tisztességet megvetéssel viszonozta (1 Móz. 16. 3, 4, 5). Lábán Jákob kitartó hűségét a szolgálatban gyűlölettel, irigységgel, csellel, kijátszással viszonozta (1 Móz. 31. 2, 5, 7). Saul király a pásztor Dávid hőstettét, amellyel őt, a királyt, továbbá királyi népét, vagyis az izraelitákat megszabadította a filiszteusok megvetésétől, szitkaitól, rémületkeltésétől és őrvongásától, kutya irigységgel, ördögi gyűlölettel és kegyetlen üldözéssel viszonozta (1 Sám. 16; 17; 18 skk.). Iskarióti Júdás, hogy ne terheljelek téged, Nemes Férfiú, több példával, micsoda árulással viszonozta Mesterének, Jézus Krisztusnak leghívebb tanítását, micsoda árulással Urának gondoskodását (Luk. 22. 48)? Vajon mi jobb: nem viszonozni, vagy így viszonozni? Vannak, akik a kapott jótéteményeket és szolgálatokat a vak feledés mélységes kútjába vetik.

D E D I C A T I O.

mittunt. Aulicus ille Regis Ægypti Pharonis servus, præfectus à poculis, anne unquam eximium Josephi captivi in semeritum, agnovit, deprædicavit, pensavit? Primus scriptorum Moses, si interrogetur, respondet. Non est autem præfectus à poculis recordatus Josephi, sed oblivioni tradidit eum, Gen. 40. 23. Novem illi apud Lucam leprosi, simul ac à leprâ mundati Christo autore erant sinè beneficii accepti agnitione, de prædicatione & pensatione abivère. Luc. 17. 18. Ita agnoscendo beneficium, pauci; deprædicando, pauciores; referendo, paucissimi se addicunt. Et vere gratus in perversissimâ hac mundi senectâ, tam est rarus ut apposite illum, de eo decantare possim versiculum. Quod vere gratus, sit, Rara avis in terris nigroque simillima cygno. Quia vero certa inter homines est quod ad habitus & opes, inprimis cognitionem & divitias, distinctio, certe etiam est virulentia ingratorum in male afficiendis benefactoribus intensio & remissio. Si etenim, quos bono fortunæ & animi cumularunt, si acceptum non referant, agnoscendo, deprædicando, & pensando beneficium; vehementius & acrius benefactorem lædunt, quam, quos ab utrisque immunes Deus & natura esse voluerunt. Illi enim beneficium acceptum, agnoscendum, deprædicandum, & pensandum esse, quia erant cognitione

A 3

im-

Az egyiptomi fáraó ama udvari tisztviselője, főpohárnoka vajon a fogoly József jeles segítségét valaha elismerte-e, kihirdette-e, viszonzta-e? Ha fellapozzuk Mózes első könyvét, feleletet kapunk: *És nem emlékezék meg a főpohárnok Józsefről, hanem elfelejtkezék róla* (1 Móz. 40. 23)³. Lukácsnál ama kilenc leprás, mihelyt Krisztus által meggyógyultak a leprából, a kapott jótétemény elismerése, kihirdetése és viszonzása nélkül eltávoztak (Luk. 17. 18). Vagyis a jótétemény elismerésére kevesen, kihirdetésére még kevesebben, viszonzására a legkevesebben szánják el magukat. És bizony ebben a feslett vénségű világban oly ritka a hála, hogy méltán mondhatnám róla ezt a verset: *Mi is a hála? Ritka madár, a koromszínű hattyúra hasonló.*⁴

Mivel pedig van bizonyos különbség az emberek között természetük és lehetőségeik, különösen pedig képességük és vagyonuk szerint, ezért a jótévőkkel szemben a hálátlanok elkövette bűzlő gaztetteknek is van enyhébb és erősebb változata. Ha ugyanis a vagyon és a tehetség birtokában levők nem ismerik el, nem hirdetik ki, nem viszonzák a kapott jótéteményt, ők súlyosabban és mélyebben sértik a jótévőiket, mint akiket az Isten és a természet megfosztott ezektől. Az előbbieket ugyanis, mivel jó képességűek, könnyen átgondolhatnák, hogy a jótéteményt el kell ismerni, ki kell hirdetni és viszonzni kell;

D E D I C A T I O.

imbuti, facile cogitare ; & quia erant à fortunà non neglecti, facile etiam hoc vel illo modo refundere poterant. Hi vero parùm à brutis distantes, de agnoscendo, prædicando & pensando beneficio, vix unquam cogitare aut somnare sciebant : Aut si hoc casu quo contigisset, ne cogitatum, executionem videret, paupertas & inopia eos detinebat. Hinc pœna scienter peccantis aggravatur, Servus enim cognoscens voluntatem Domini sui, & non præparans, neque faciens secundum voluntatem ejus, cædetur multis, non cognoscens autem, faciens nihilominus digna plagis, cædetur paucis. *Luc. 12. 47. 48. Servo Elisæi Gehazio, vix unquam lepra Naamanis Syri: cùm in se, tum in semine ejus in seculum, adhæsisset, ni sciens voluntatem Domini sui, Naamanem insecutus, verbis fallacibus fefellisset, & duo argenti talenta, duasque mutandas vestes accepisset. 2. Reg. 5. 22. 23. Et sequent. Quid deinde aliud & illa Petri volunt. Nam, si postquam pollutiones mundi, per agnitionem Domini & Servatoris Jesu Christi effugerint, his rursus implicati superentur, facta est eorum conditio deterior priore ; Melius enim fuisset eis, non cognovisse viam justitiæ, quam cognitâ illâ regredi à sancto præcepto sibi tradito. 2. Pet. 2. 20. 21. Secusne ergo Generose Domine mihi, qui beneficium acceptum, agnoscendum, de.*

és mivel vagyonosak, valamilyen formában könnyen meg is tehetnék. Az utóbbiaknak viszont, mivel alig különböznek az oktalan állatoktól, a jótétemény elismerése, kihirdetése, viszonzása aligha juthatna eszükbe még álmukban sem: de ha valamilyen véletlen folytán mégis megtörténék, a gondolat megvalósítását szegénységük és nincstelenségük meggátolná. Ezért súlyosabb a tudatosan vétkezők büntetése, hiszen *Amely szolga tudta az ő urának akaratát, és nem végezte, sem annak akarata szerint nem cselekedett, sokkal büntetettik meg; Aki pedig nem tudta, és büntetésre méltó dolgokat cselekedett, kevesebbel büntetettik meg* (Luk. 12. 47, 48). Sosem ragadt volna rá Elizeus szolgájára, Géházra és annak magjára mindörökre a szír Naámán leprája, ha nem eredt volna Náamán után, nem csapta volna be csalárd szavakkal, és nem csalt volna ki két talentum ezüstöt és két öltözet ruhát, noha ismerte ura akaratát (2 Kir. 5. 22, 23 skk.). Mi mást jelentenének Péter szavai is: *Mert ha az Úrnak, a megtartó Jézus Krisztusnak a megismerése által a világ fertelmeit elkerülték, de ezekbe ismét belekeveredve legyőzetnek, az ő utolsó állapotuk gonoszabbá lett az elsőnél. Mert jobb lett volna rájuk nézve, ha meg sem ismerték volna az igazság útját, minthogy megismervén, elpártoljanak a nekik adott szent parancsoktól* (2 Pét. 2. 20, 21). Másképp történt volna vajon ez velem, Kegyelmes Uram,

D E D I C A T I O.

deprædicandum & pensandum esse inde à puero sciebam, evenisset, si agnitum & passim deprædicatum tuum in me beneficium, aliquo etiamsi modico; affectus tamen grati testimonio, non pensassem. Leviterne tuum bene mecum factoris læsissem animum, si nullum meæ in te gratitudinis declarassem signum. Me enim, quàm bene nuper, & honori & necessitati meæ coram celeberrimi hujus oppidi primoribus, honorario tuo consulueris, agnoscere, deprædicare, minime pudet, non pensare non decet. Agnoscere inquam & deprædicare non erubesco: Quis enim pudor Augustis, Regibus, Ducibus, Baronibus, Comitibus & similibus magnæ eminentiæ hominibus, oblatum non recusare honorarium? Rectè olim & scitè puer Anglus Reginae Anglorum Elizabethæ, dum hæc, ut erat pientissima, Scholam ingressa postquam ab interrogato puero Quotiesnam jam virgis cæsus esset; hoc responsum accepisset. Infandum Regina jubes renovare dolorem; & coronatum aureum puero obtulisset, dixit. Quis nisi mentis inops oblatum respuat aurum. Et certe egentem, honorarium, pertinaciter respuere, quæ virtus? Literarum cultores, quo sunt veriores & diligentiores tantò egentiores, Bucholcerus Lactantium Præceptorem Chrispi filii Constantini Magni adeo pauperem fuisse scribit, ut plerumque etiam rebus necessariis

A 4

indi-

aki gyermekkoromtól tudtam, hogy a kapott jótéteményt el kell ismerni, ki kell hirdetni és viszonozni, ha az elismert, széles körben kihirdetett jótéteményedet nem viszonoztam volna a hála mégoly csekély jelével? Vajon nem sértettem volna súlyosan a te jótevő lelkedet, ha hálámnak semmiféle jelét nem nyilvánítottam volna irányodban? Én bizony nem szégyellem elismerni és kihirdetni, és nem illene nem viszonoznom, hogy milyen jóságosan gondoltál szűkölködésekre és megbecsülésre a nekem adott tiszteletdíjjal eme híres város előkelőségeinek színe előtt. Nem pirulok hát elismerni és kihirdetni: Miért lenne szégyen az uralkodók, királyok, hercegek, bárók, grófok és más nagyméltóságú urak által felajánlott tiszteletdíjat nem visszautasítani? Tudjátok meg, hogy helyesen felelt egykor az angol kisfiú Erzsébet angol királynőnek, amikor az, igen kegyes lévén, az iskolába lépve megkérdezte a fiút, hányszor vesszőzték már meg, s a fiú azt felelte: „Szörnyű sebet kívánsz ismét feltépni, királynő”⁵, és Erzsébet egy koronás aranyat adott neki, a fiú pedig azt mondta, hogy *Csak a bolond veti meg az aranyat*. És miért lenne az erény, ha a szűkölködő makacsul visszautasítja a tiszteletdíjat? A tudományokban jártas emberek, minél igazabbak és szorgalmasabbak, annál szegényebbek. Bucholcerus⁶ azt írja, hogy Lactantius, Nagy Konstantin császár fiának, Crispusnak a nevelője, olyan szegény volt, hogy többnyire a legszükségesebbeket is nélkülözte.

D E D I C A T I O.

indigeret. Zanchius ipse suam non erubescit etiam post funera deprædicare paupertatem. Parte enim secundâ Miscell. Cum inquit, nati mihi essent duo filioli, significavi Dominis Scholarchis Argentinensibus meam necessitatem, qui pro sua liberalitate miserunt pro eo tempore 26. florenos, mihi quotannis à Procuratore dari, Hieronimus hoc idem quod dico, & exemplis declaro, dicit, Videns inquit in Ecclesia imperitissimos quosque florere, & quia volubilitatem linguæ consecuti sunt, se eruditos arbitrantur: Maxime, si favorem vulgi habuerint; Et è contrariò eruditum virum latere in obscuro persecutionem pati, & non solum in populo gratiam non habere, sed inopia & egestate radescere. Quod sanè modo, si unquam, verum est. Quia igitur oblatum, & acceptum etiam beneficium, agnoscere, non pudor est: nec me tuum in me meritum agnoscere & deprædicare pudet. Agnovi & agnosco deprædicavi & deprædico, nondum forte pensavi sed nunc penso. Do tibi chartaceum hoc munusculum gratitudinis Symbolum, & æternum nominis (ut fallar monumentum. Do Hungariam illustratam, hoc est linguam Hungaricam, ex sua natura, genio & ingenio explicatam, suisque vivis ut ajunt coloribus depictam. Quæ, nationibus, longinquis quidem, eò quòd naturam ejus ignorent, obscura &
tan-

Maga Zanchius⁷ sem restellte közhírré tenni még halála után sem a szegénységét. Vegyes írásainak második részében azt írja, hogy *Mikor két fiacskám született, jeleztem szűkölködésemet a strasbourgi iskola előljáró urainak, akik bőkezűen 26 akkori forintot adattak nekem minden évben a gondnokkal.* Szent Jeromos ugyanazt mondja, amit én mondok és illusztrálok a példákkal: Látom, hogy az egyházban virul néhány műveletlen, és mivel nyelvük jól forog, műveltnek hiszik magukat, főként, ha a tömeg is a kegyébe fogadta őket: ellenben a művelt férfiú homályban rejtezik, üldöztetést szenved, és nemhogy a tömeg kegyében nincs, de nincstelenségtől és szűkölködéstől gyötretik. Ez, ha valaha igaz volt, most nagyon is igaz. Mivel tehát nem szégyen elismerni a jótétemény adását és elfogadását, nem szégyen elismerni és kihirdetni azt a jótéteményt, amit velem tettél. Elismertem és elismerem, kihirdettem és kihirdetem, talán még nem viszonztam, de most viszonzom. Neked adom hát e könyvemet, munkáscámat hálám jeléül és neved (ha nem csalódom) örök emlékezetéül. Neked adom *A magyar nyelv magyarázatát*, azaz a magyar nyelv magyarázatát annak természete, szelleme és hajlama szerint, annak, ahogy mondják, élő színelivel lefestve. E nyelv a távolabb élő népek szemében, mivel nem ismerik természetét, homályosnak és csaknem barbárnak tetszik:

DEDICATIO.

tantum non barbara, videtur: Vicinis autem eo quod haecenus, vix ut oportebat explicata est, difficillima & confusa apparet. Do inquam tibi, & sub amplissimo tuo nomine, quibusvis, explicatam, ordinatam, castam, antiquam, linguam nostram vernaculam. Accipe ergo Vir Generose chartaceum hoc, grati tamen animi, munusculum, si placet, lege si vacat: de me bene spera, etsi qua displiceant, me pro eximia tua humilitate, mone, Deus Ter Opt. Max. suas in te morbo detentum mittat manus curatrices, & te pristinae restitutum valetudini, ad annos quam plurimos conservet, Dabam Debrechini ex musæo meo. VIII. Idus Martii. Anno gratiæ Salutaris. MDCCLIV.

• Generosæ Dominat. vestræ devotus.

GEORGIUS C. COMARINUS.

A. S. PRÆ.

a szomszéd népek szemében pedig, mivel eddig nem magyarázták meg úgy, ahogy kellett volna, igen nehéz és zavaros. Átadom hát neked és a te nagyszerű neved alatt bárkinek a mi megmagyarázott, elrendezett, tiszta, régi honi nyelvünket. Fogadd hát, Nemes Férfiú, ezt a könyvecskét, hálás lelkem ajándékát, ha tetszik, olvasd, ha ráérsz, jó reményekkel, ha pedig valami nem tetszik, figyelmeztess rá a te nyájas módodon. A háromszorosan legjobb és leghatalmasabb Isten küldje hozzád betegségében gyógyító kezét, és korábbi egészségedet visszanyerve őrizzen meg még sok esztendeig. Írtam Debrecenben március Idusa előtt 8 nappal [8-án], a megváltás kegyelmének 1654. esztendejében.

Kegyelmességed híve: Komáromi Csipkés György.

P R Æ F A T I O
A D
L E C T O R E M.

LEctor benevolè, poteram quidem etiam non præfatus in sequenti opusculo fari, aliquid tamen antequam farer, præfari, è re futurum judicavi. Cur? ut te quædam mone-rem; & scrupulos de me, meoque hoc opusculo, animum fortè tuum subituros, nedum ut natos suffocarem, sed ne nasci quidem in candido mentis tuæ hortulo sine-rem: Quædam ergo monendus, quædam docendus mihi videris. Docendus, quidem scribendi occasionem & rationem: Monendus de noxiis, animum tamen fortè invasuris opinionibus; aut saltem cogitatis. Occasio hoc quale quale opusculum scribendi, inopinatum fuit otium. Postquam enim absolutà triennali peregrinatione, *per mare per terras, per tot discrimina rerum* redux essem, patriæ non solùm dulcissimæ, sed & Patronis munificentissimis, salvus & sospes redditus; paternâ Magistratus curâ, provisione & destinatione commodo hospitio ad inaugurationem usque exceptus; & tamen à libris, Fragopoli urbe Ungariæ, propter festinantem ad Patronos reditum; nondum delatis, sejunctus, solo codice sacro textus originalis instructus, otium ne-
go.

ELŐSZÓ AZ OLVASÓHOZ

Nyájas Olvasó, megtehetném, hogy előszó nélkül kezdek szólni ebben a munkában, mégis jónak láttam, hogy valami előszót írjak, mielőtt szólnék. Miért? Hogy figyelmeztesselek téged néhány dologra, és hogy aggályaidat velem és művemmel kapcsolatban, melyek esetleg lelkedbe lopóznának, nemhogy csírájukban elfojtsam, de ki se engedjem csírázni lelked ragyogó kertjében. Ezért jónak látom, hogy néhány dologra figyelmeztesselek, némelyeket pedig elmondjak Neked. Elmondom a mű megírásának okát és mikéntjét, figyelmeztetek az esetleges káros, a lelkedbe fészkelődő vélekedésre vagy gondolatra. Ez a valamiféle kis munkácska egy kényszerű pihenő alkalmával íródott. Miután ugyanis befejezve hároméves vándorlásomat „földön, vízen, annyi viszontagságon át,”⁸ épen és egészségesen visszatértem nem csupán édes hazámba, hanem bőkezű pártfogóimhoz, a [debreceni városi] Tanács atyai gondoskodásával, bölcsességével és előrelátásával kényelmesen vendégül látott egészen a beiktatásomig.⁹ Ám a pártfogóimhoz való sietős visszatérés miatt könyveim még nem érkeztek meg Eperjesről, így azokat nélkülözve egyedül a szentírás eredeti szent könyve állt a rendelkezésemre,

AD LECTOREM.

gotio sanandum , & propter morę, quam sibi vinctam habet, difficultatem , cum labore commutandum ; animum hocce opusculum parturire & scripturire fecit. Cur hoc potius quàm aliquid aliud? hinc factum. Primò quòd hoc etiam nudus & nullo prorsus libro instructus , ex me per Dei gratiam efficere poteram : ut & feci. Secundo quod iter Polonicum, curru, diebus proximè præteritis absolutum ; nonnulla cogitata mihi meditabundo de linguâ Hungarica , objecerat : præsertim circa suffixa pronominalia ; Ita ergo *nihil agendo male agere discere* nolens ; ex foro quidem papyro, ex Scholâ autem atramento & pennâ, curatis , rudes quosdam conceptus formare cepi ; formatos passim chartæ conjeci : & postea novo initio facto digerere certa methodo vestire , cepi ; digessi ; methodo ornavi ; & Deo juvante, inchoatum Debrecini opusculum , in oppido Dioszeg occasione vindemiæ eo devectus, fine coronavi. Memor verò ejus, quod Joachimus Fortius in suo de ratione studii, libello pag. 109. inter alia habet. *Liber à nobis perficitur nullus nisi dum à Typographo excuditur* , de editione & per hanc subsequiturâ, operis finiti perfectione , tantò sedulius cogitabam , quantò ardentius , finem suscepti laboris propositum , assequi desiderabam. Unus erat, ut Hungariam in eâ gentem Hungaricam,

A 6. cam,

de hogy a tétlenséget szorgoskodássá, a késedelem okozta nehézséget munkává változtassam, kedvem támadt elkezdni és megírni ezt a munkácskát. Miért éppen ezt és nem mást? – innen érthető. Először is, mivel ezt minden más könyv nélkül Isten segítségével magamtól is meg tudtam írni: meg is írtam. Másodszor, mivel a lengyel út során, amelyet az előtte való napokban szekéren tettem meg, a magyar nyelvről elmélkedvén felvetődött bennem néhány gondolat, főleg a névmási toldalékokkal kapcsolatban. Így hát nem akarván „a semmittevés révén a rosszat tevést tanulni meg”¹⁰ a vásárból papírt, az iskolából pedig tintát és tollat rendelve néhány nyers gondolatot kezdtem formálni, a megformáltakat fokozatosan papírra vetettem: majd újra elkezdve nekiláttam elrendezni, módszeresen¹¹ szavakba önteni; majd elrendeztem, bizonyos módszert követve kidolgoztam; és Isten segítségével a Debrecenben kezdett munkácskát Diószeg városában fejeztem be, mikor szüretre oda utaztam. Emlékezve arra, amit Joachim Fortius¹² ír a többi közt a *De ratione studii* c. könyvének 109. oldalán: „Egy könyvünk sincs befejezve, csak ha már a nyomdász nyomtatja”, annál buzgóbban gondolkodtam a kiadásról és az utána következő javítgatásokról, minél hevesebben óhajtottam elérni a megkezdett munka kitűzött célját. Az egyik célom az volt, hogy Magyarországot és benne a magyar nemzetet és nyelvét,

P R Æ F A T I O

eam, & hujus linguam Hungaricam, explicato ejus genio, explicarem, illustrarem, & linguæ præstantiâ, aliquid ad præstantiam quoque nationis Hungaricæ, hacce tenellâ mea opellâ, adderem, & illustriorem eandem facerem. Sperabam etenim & spero levidense hoc meum opusculum, non solum, quamvis non angustis, solius Hungariæ limitibus concludendum sed & oras exoticas aditurum, & nationes longinquas quoque visitaturum, à quibus aliquid in Hungaros æstimii & famæ redeat. Alter erat ut alienigenas *αὐτοχθόνες* quales non pauci præsertim ex Germanis austriacis; in partibus Regni Hungariæ occidentalibus, Austriæ obversis, in addiscenda linguâ Hungaricâ, juvarem, facilitarem, & per regulas ad rectè loquendum & scribendum manuducerem. Stupenda enim fuit & etiam nunc est linguæ Hungaricæ quantum ad exterarum nationes Sclavos, Polonos, Bohemos, Valachos, Germanos, Thraces, Croatas, Ruthenos, &c. ad id, ut perfectè instar boni unius Hungari ab iis addiscatur & sciatur, difficultas. Quippe, quam ut communis opinio, ne dicam experientia, tenet, & docet, nullus unquam alienigena perfectè addiscere & tenere potuit. Hinc dùm affixum *nak*, affigendum esset, affigitur *nek*: Dum ex adverso *nek*, affigitur *nak*, Dum addenda est præpositio *ban* dicunt *ben*, ex adverso cum *ben*

a nyelv természetének bemutatása által megvilágítsam, bemutassam, és nyelvének kiválósága révén a magyar nemzet kiválóságához is hozzájáruljak munkácskámmal, és ragyogóbbá tegyem azt. Azt reméltem ugyanis és remélem most is, hogy e szerény művecském nem marad csupán Magyarország noha nem épp szűkös határai közt, hanem távoli vidékekre is eljut majd, távoli népeket is felkerek, és dicsőséget és megbecsülést szerez náluk a magyaroknak. A másik célom az volt, hogy az idegen ajkú nem magyarokat, amilyenek – különösen ausztriai származású németek – sokan élnek a magyar királyság nyugati, Ausztria melletti részein, a magyar nyelv megtanulásában segítsen, előmozdítsam, és mintegy kézen fogva vezessem őket a szabályok által a helyes íráshoz és beszédhez. Bámulatos volt ugyanis és ma is az, mennyire nehéz a magyar nyelv a külföldi szláv, lengyel, cseh, oláh, német, trák, horvát, rutén stb. népek számára, hogy jó magyar módjára tökéletesen elsajátítsák és ismerjék. Mindenesetre a közvélekedés, ne mondjam, a tapasztalat azt tartja és mutatja, hogy soha egyetlen idegen ajkú sem tudta tökéletesen megtanulni. Ennélfogva, ha *nak* toldalékot kellene használni, *neket* használnak, *nek* helyett meg *nakot*. *Ban* előljáró¹³ helyett *bent* mondanak, *ben* helyett meg *bant* stb.,

AD LECTOREM.

ben dicunt *ban* &c. Hinc miras aliquando edunt locutiones ; miro modo conjugant ; miro modo declinant &c. Atque hoc alteram intendi : has, in duobus finibus depositas, ad opusculum hocce creandum, edendumque, instigatrices, habui rationes : Hæc quæ te ignorare nolebam. Noxia cogitata, quæ instar scrupulorum , tuum fortè il-lapsura essent animum , te Secundò moniturum me dicebam. Primùm , quod fortè cogitabis & momus quisque ad opusculum hoc obscurandum dente theonino rodendum & coram aliis exosum reddendum sumet , est , quòd videatur nec utile nec necessarium , quando quidem , bene norunt hæc omnia Hungari ; norunt Hungaræ ; literati & idiotæ ; sed primum hoc nè cogitare desinas, errabis, & misere falleris. Quamvis enim unusquisque Hungarus unaquaque Hungara , usum sermonis Hungarici habeat , tamen si roges , cur hoc modo dicendum potius, & non secus, ut mus in pice hærebit : deinde misso hoc , plurimi certè recre loqui hungarice ignorant , etiam nati Hungari. Hinc pro *tornya*, turris ejus, dicunt *torma*, quod turrim tam significabit cum nasturcium turris synonymum erit. *Torma* enim est nasturcium : hinc pro *emberhez* ad hominem, dicunt, *embernel* apud hominem ut *Jer amaz embernel*, veni apud istum hominem , pro *Jer amaz emberhez*,
veni

elképesztő dolgokat mondanak, elképesztő módon ragozzák az igéket, a főneveket stb.

Egyik célommal a másik felé is törekszem: ez a két kitűzött célom indított arra, hogy e munkácskámát megírjam és kiadjam. Azt akartam, hogy tudj erről. Említettem, hogy másodszor is figyelmeztetni foglak téged azokra a káros gondolatokra, amelyek kételyként esetleg felmerülhetnek benned. Az első, amire esetleg gondolhatsz, és amit egy ártó mumus e munkácska befeketítésére, megrágalmazására, mások előtt gyűlöletessé tételére felhozhat, hogy nem is hasznos, nem is szükséges, mivel mindezeket jól ismerik a magyar férfiak, ismerik a magyar asszonyok, műveltek és ostobák; de ha ezzel a gondolattal nem hagysz fel, tévedni fogsz és csúfosan csalódnai. Hiszen minden magyar férfi és nő ismeri a magyar nyelv használatát, mégis, ha megkérded, miért így kell inkább mondani, és nem úgy, akkor csak pislognak, mint béka a kocsonyában.¹⁴ De ettől eltekintve is a legtöbben bizony nem tudnak helyesen beszélni magyarul, még a született magyarok sem. Ezért a *tornya*, *turris eius* helyett azt mondják, *torma*, ami akkor jelentene tornyot, ha a *torony* a *torma* (nasturcium) szinonimája lenne. A *torma* ugyanis [latinul] *nasturcium*. Továbbá az *emberhez*, *ad hominem* helyett azt mondják, *embernel*, *apud hominem*, mint *Jer amaz embernel*, *veni apud istum hominem*, ahelyett, hogy *Jer amaz emberhez*,

P R Æ F A T I O

veni ad istum hominem. Hinc tanta est in Hungaricâ orthographiâ, seu rectè scribendo ignorantia, ut vix aliquot etiam inter doctos invenias, qui rectè scribant. Literæ g. duræ, addunt *h*. ut *kedvessegh*, pro *kedvesseg*: *Ts* vel *cs* cum *tz*. vel *cz*; literas admodum diversas, promiscuè usurpant, ut *czuda*. pro *csuda*. *csomb* pro *czomb*. Literam *ö*, per *eo*: pingunt, ut *eokeor*, pro *ökör*. In conjugatione verborum miro modo errant, ut *aggyuk* pro *adjuk*, *ballasztyák*, pro *ballasztyak*. &c. Diphthongos nonnullibi ponunt ut *Prædikatio* pro *prædikatio*, cum diphthongum nullam habeamus, Dum ponendum est *a* clarum ponunt *à* obscurum, ut *madar* pro *madár* & vice versâ: dum *e* obscurum, ponunt, *è* clarum ut *meleg*, *hideg*, *nincsen* pro *meleg*, *hideg*, *nincsen*, & e contra. Pro *sz*. ponunt *S*. & pro *S*. ponunt: *Sz*.&c. Ex quibus vides Lector cande, multos Hungaros non esse rectos Hungaros. Deinde, secundùm ex me velim discas, non Hungaris solùm, quâ Hungaris, me hoc opusculum scripsisse: Dato enim hoc, datum esset hoc opusculum Hungaricè, nimirum Hungaris vernacule, quod tamen secus factum vides. Verùm, quibusvis alienigenis, latinè intelligentibus & Hungarice intelligere volentibus; quamvis nec Hungaros excludam, quos etiam non vacuos prorsus, hoc opusculo perlecto, discessu-

veni ad istum hominem. Továbbá olyan nagy a magyar ortográfiában, azaz a helyesen írásban a tudatlanság, hogy alig találhatnánk néhányat még a tanultak között is, akik helyesen írnak. A kemény *g* betűhöz *h*-t tesznek, mint *kedveffegh*, ahelyett, hogy *kedveffeg*.¹⁵ Összekeverik a *ts* vagy *cs*-t a teljesen különböző *tz* vagy *cz*-vel, mint *csuda* helyett *czuda*; *czomb* helyett *csomb*. Az *ö* betűt *eo*-vel írják, mint *ökör* helyett *eokeor*. Az igeragozásban elképesztő módon tévednek, mint *adjuk* helyett *aggyuk*, *hallaftják* helyett *hallafttyák* stb. Sokszor kettőshangzót írnak, mint *predikatio* helyett *praedikatio*, holott nincs kettőshangzónk. Ahol világos *a*-t [á] kellene tenni, sötét *a*-t [a] tesznek, mint *madár* helyett *madar*, és fordítva: ahol sötét *e*-t [e] kellene, ott világos *e*-t [é] tesznek, mint *meleg*, *hideg*, *nincsen* helyett *meleg*, *hideg*, *nincsen* [*melég*, *hidég*, *nincsen*], és fordítva.¹⁶ *S*-t írnak *sz* helyett és *Sz*-t *S* helyett stb. Láthatod ebből, nyájas olvasó, hogy sok magyar nem helyes magyar. Továbbá, másodszor tudd meg, hogy nem csupán magyaroknak írtam ez a munkácskát: ha így lenne, írhattam volna magyarul, vagyis a magyarok számára anyanyelvükön, de, mint látod, nem így tettem. Hanem bármely külföldinek szól, aki ért latinul, és magyarul is szeretne érteni; ámbár ezzel nem zárom ki a magyarokat, sőt merem állítani, ők sem távoznak üres kézzel e művecske elolvasása után.

AD LECTOREM.

cessuros, ausim dicere. Secundum, quod forte quis objiciet vel objicere poterit, est, quod Institutionem linguæ Hungaricæ, jam aliqui conscripserint: nimirum piæ memoriæ viri D. Molnar, & Stephanus Gelei, ecclesiastes Albenfis: Quid tum postea? An nunquā effatum illud Augustini vidisti, legisti, audivisti; quo unum & idem à multis diverso stylo scribi utile esse docet? Quòd isti piæ memoriæ viri scripserint, licentiam mihi scribendi nequaquam præcluserunt; Quòd ego scripserim, aliis scribendi libertatem non præclusi; Si hoc alicujus sit cogitarum momenti, omnes scriptores theologi, historici, philologici, &c. sunt arguendi, ut qui inutilia scripserint, & supervacanea, tradiderint; siquidem de iisdem & alii scripserunt materiis. Deinde, forte neuter illorum, ea quæ scribo, scripsit; forte diversa illi & ego tradimus; forte grammaticæ latinæ illi sua accommodarunt: quod ego facere nolui; Fateor enim ingenuè, me linguam Hungaricam ex genio & naturâ suâ tradidisse explicatam, & linguæ latinæ minime accommodasse: Fateor meam hac in parte infelicitatem, quòd neutrius operâ uti potuerim; nullius grammaticam inspexerim: Memini me olim obiter vidisse D. Molnaris Grammaticam; sed ubi, quando non jam memini. Scriptum verò R. D. Stephani Gelei, hætenus mihi vidisse.

A második dolog, amit ellene vet vagy vethet valaki, az, hogy már mások is írtak magyar nyelvtant, mégpedig a kegyes emlékezetű Molnár úr és Geleji István gyulafehérvári püspök. És akkor mi van? Vajon nem láttad, olvastad, hallottad-e Ágoston ama tanítását, hogy hasznos ugyanazt a dolgot többeknek is megírni más-más stílusban? Hogy ezek a kegyes emlékezetű férfiak írtak ilyet, az semmiképp sem zárja ki, hogy én is ír hassak, s hogy én írtam, nem zárja ki, hogy mások is ír hassanak. Ha ennek az érvnek lenne súlya, az összes teológust, történészt, filológust stb. megvádolhatnánk, hogy haszontalanságokat írt, és feleslegesekeket tanított, hiszen mások már írtak ugyanarról a tárgyról. Továbbá, talán egyik sem azt írta, amit én; talán mást tanítanak ők és mást én; talán ők a latin grammatikához szabták a maguk munkáját, amit én nem akartam; megmondom egyenesen, én a magyar nyelvet annak szelleme és természete szerint magyaráztam, és nem szabtam a latin nyelvhez. Bevallom azt a szerencsétlenségemet is, hogy egyik szerző munkáját sem használhattam, egyik grammatikába sem tekinthettem bele. Emlékszem, egyszer régen futólag láttam Molnár úr grammatikáját, de arra már nem emlékszem, mikor és hol. Tiszteletes Geleji István úr írását eddig nem sikerült

P R Æ F A T I O A D L E C T O R E M.

se non contigit, quamvis utramque videnti desiderio flagrauerim, & flagrem: quæsi-
vi sedulò, sed propter raritatem voti com-
pos fieri nequivi. Unde, non etiam tertio
novitas, si qua appareat respectu priorum
scriptorum, quicquam tibi movere debet.
Ego quicquid scripsi, tradidi, feci, non sine
labore, scripsi tradidi, feci; meditando non
parum me fatigari, ut commodiores verio-
res & universaliiores ex invenire possem re-
gulas: quod & assequutum me esse opinor.
Titulus postremo hujus opusculi aliquid
animo injicere posset, nisi explicatio imme-
diate subnexa fuisset. Dum enim Hungari-
am illustratam nomino, linguæ Hungari-
cæ illustrationem & explicationem volo. At-
que hæc paucis eras docendus & monen-
dus. Quod reliquum est Lector benevole
his vale, his utere hancce meam opellam
æqui bonique consulens, bene spera, & me
sperantem, amplius sperare jube. Si tu,
tuum candidum mecum communicaveris
affectum, & ego mea tecum communicabo
studia.

Dabam Debrecini ex Musæo meo. An-
no MDCCLIII. XVII. Kal. Novemb.

Tuus ex animo

GEORGIUS CSIPKES
COMARINUS.

IN.

látnom, noha égett és ég bennem a vágy, hogy láthassam ezeket, szorgalmasan kutattam, de ritkaságuk miatt nem találtam meg. Ennélfogva nem is harmadik lévén e sorban, munkám újszerűségét kell értékelned – ha van ilyen az előző írókhoz képest. Amit írtam, tanítottam, alkottam, azt sok munkával írtam, tanítottam, alkottam, és nem keveset töprengtem, hogy minél alkalmasabb, igazabb és egyetemesebb szabályokat találjak ki. Azt hiszem, sikerült. Végezetül ennek a munkának a címe is kételyeket vethetne fel, ha nem lenne ott rögtön a magyarázat is. Amikor ugyanis Magyarország magyarázatát említem, a magyar nyelv magyarázatát és kifejtését értem rajta. Ezeket akartam e néhány szóval elmondani neked. A többit pedig, nyájas Olvasó, használd egészséggel, és munkámat fogadd jó szívvel, légy jó reménnyel, s kívánd, hogy én is legyek még jobb reménnyel. Ha te közlöd velem nemes véleményedet, én is közlöm veled újabb tanulmányaimat.

Írtam Debrecenben, dolgozószobámban, az 1653. év október 15-én.

Híved: Komáromi Csipkés György.

INDEX CAPITUM UNIUS CUJUSQUE LIBRI.

Liber Primus De Nomine.

Sectio I. De Nomine Perfecto.

Caput primum. De Charactere Nominis
scilicet, particulâ &c.

II. De Primitivorum & Derivativorum natura.

III. De Naturâ Adjectivorum & comparisonem eorundem.

IV. De motione Nominis è singulari in pluralem.

V. De Compositis & eorum compositione.

VI. De Declinatione seu variatione nominis per casus.

VII. De Mutatione vocalium in nomine.

Sect. II. De Nomine imperfecto.

Cap. I. De Pronominibus separatis & eorum naturâ ac affectionibus.

II. De Pronominibus inseparatis seu affixis.

Liber Secundus De Verbo.

Cap. I. De quinque prioribus communibus Verborum affectionibus.

II. De Conjugatione Verborum.

III. De

A KÖNYVEK FEJEZETEINEK MUTATÓJA

Első könyv. A névszóról

Első szakasz. A teljes értékű névszóról

- I. fejezet. A névszó jeléről, vagyis az [*a, az*] szócskáról stb.
- II. fejezet. Az alapszavak és a képzett szavak természetéről
- III. fejezet. A mellékneveknek és fokozásuknak természetéről
- IV. fejezet. A névszó áttételéről egyes számból többes számba
- V. fejezet. Az összetett szavakról és összetételükről
- VI. fejezet. A névragozásról avagy a névszó esetek szerinti változásáról
- VII. fejezet. A magánhangzók változásáról a névszóban

Második szakasz. A nem teljes értékű névszóról [a névmásról]

- I. fejezet. A különálló névmásokról, természetükről és jellemzőikről
- II. fejezet. A toldott névmásokról avagy a toldalékokról

Második könyv. Az igeről

- I. fejezet. Az ige öt általános fő jellemzőjéről
- II. fejezet. Az ige ragozásáról

III. De Observationibus in Conjugatione
Verborum notandis.

IV. De Stupendâ verbi Hungarici fecunditate.

V. De Divisionibus Verborum.

Liber Tertius de Particulis.

C^{ap.} I. De Particulis Adverbialibus, &
earum naturâ.

II. De Particulis Conjunctionalibus Propositionalibus, & Interjectionalibus earumque naturâ.

HUN.

- III. fejezet. Az igeragozásra vonatkozó megjegyzésekről
- IV. fejezet. A magyar ige bámulatos termékenységről
- V. fejezet. Az igék felosztásáról

Harmadik könyv. A partikulákról

- I. fejezet. A határozói partikulákról és természetükről
- II. fejezet. A kötőszói, elöljárói és indulatszói partikulákról és természetükről

HUNGARIÆ ILLUSTRATÆ

Prolegomena

DE

*Naturâ Linguae Hungaricæ in
Genere, & Literis.*

1. D cognoscendam in genere linguæ Hungaricæ naturam, imprimis, ejus, 1. Origo & antiquitas. 2. Genus & Genius 3. Puritas & à commixtione linguarum aliarum immunitas 4. Cum aliquâ linguarum affinitas, consideranda sunt.

2. Quantum ad originem & antiquitatem, linguam Hungaricam, tempore confusionis babilonicæ, enatam esse, non solum probabile, sed & necessarium videtur. Quia nullius linguæ dialectus est, sed lingua cardinalis, lingua Mater, non secus ac Germanica, Sclavonica, Græca, Latina. Ut admodum benè observavit Joannes Weemsius Scotus : Synagogæ Chri-

A MAGYAR NYELV MAGYARÁZATA

BEVEZETÉS

A MAGYAR NYELV TERMÉSZETÉRŐL ÁLTALÁBAN ÉS BETŰIRÓL

1. A magyar nyelv természetének általános megismeréséhez tekintetbe kell venni elsősorban 1. eredetét és régiségét; 2. nemét és szellemét; 3. tisztaságát és mentességét a más nyelvekkel való keveredéstől; 4. hasonlóságát valamely más nyelvvel.

2. Ami az eredetét és régiségét illeti, nem csak valószínűnek, de szükségszerűnek is látszik, hogy a magyar nyelv a nyelvek babiloni összezavarodásának idején született. Ezért egyik nyelvnek sem a dialektusa, hanem fő nyelv, nyelv-anyja, éppúgy, mint a német, a szláv, a görög, a latin. Helyesen vette ezt észre Johannes Weemsius Scotus

Christianæ pag. 18. & Clar. D. Joannes Coccejus, qui, publicè hoc ipsum profiteri, non veritus est.

3. Quantum ad genus & genium: quandoquidem linguæ communiter, in Orientales & Occidentales dividuntur; linguam Hungaricam orientalem esse, liquidò constat. 1. Ex scribendi modo. 2. Ex loquendi ratione.

4. Scribendi modus, unus & idem est, cum eo, quo gaudent linguæ orientales pleræque, nimirum Hebraica, Chaldaica, Syriaca, Arabica, Persica, Turcica &c. à dextrâ nimirum ad Sinistram: quam nulla occidentaliū habet. Scribendi modum sequitur modus legendi.

5. Dicit quidem Cl. D. Marcus Zuerius Boxhornius, celebris in Academiâ Leydenſi Historicus, Historiæ Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ac Chinenſium, quam & ego ipse olim Ultrajecti vidi.) & librum quendam, typis istiusmodi exaratum,
Flo-

a *Synagoga Christiana* 18. oldalán, és a kiváló Johannes Cocceius úr is, aki nem vonakodott ezt nyilvánosan kijelenteni.¹⁷

3. Ami nemét és szellemét illeti, mivel a nyelveket általánosan keleti és nyugati nyelvekre szokták osztani, a magyar keleti nyelv, világosan kitetszik ez 1. írásmódjából; 2. beszédének rendszeréből.

4. Írásmódja egy és ugyanazon, mint a legtöbb keleti nyelvénél, mint a héber, káld, szír, arab, perzsa, török, vagyis jobbról balra tart, ami egyetlen nyugati nyelvénél sem fordul elő. Ezt követi az olvasás iránya is.¹⁸

5. Azt írja a híres Marcus Zuerius Boxhornius úr a leydeni akadémia neves történésze a *Historia Universalis*¹⁹ 181. oldalán, Krisztus 103. événél, hogy a magyarok ősi írása felülről megy lefelé (úgy, mint a kínai, amit én is láttam egykor Utrechtben), és hogy

Florentiæ, in Bibliothecâ magni Ducis Hetruriæ, asservari; sed labitur. Extat etenim & apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam, legere intelligere, præterea etiamnum hodiè, scribere eadem possimus.

6. Librum Florentiæ asservatum, non literis Ungaricis, sed literis linguæ alicujus alterius, scriptum eoque asseremus, donec quis Florentinâ ingressus Bibliothecam, vel partem quam exiguam, exinde verè descriptam, ad nos transmiserit, vel, si quis Hungarus istius scripturæ gnarus, viderit, legerit, & nobis bonâ conscientia, testatus de eâ fuerit. Sanè credibile est, scripturam aliquam literis linguæ alicujus orientalis, conscriptam esse.

Loquendi ratio simillima est ei, quam lingua sancta sibi vendicat, cujus veritatem non obscure in sequenti opusculo videbimus: maxime in suffixis, adjectivorum indecli-

Firenzében, az etrusiai nagyherceg könyvtárában őriznek egy ilyen betűkkel írt könyvet, de téved. Létezik ugyanis nálunk is régi magyar betűkkel írt könyv, de semmi ilyen nem található benne, noha ezt a régi írást olvasni, érteni, sőt a mai napig írni is tudjuk.²⁰

6. A Firenzében őrzött könyvről mindaddig azt tartjuk, hogy nem magyar, hanem más nyelv betűivel írták, ameddig valaki Firenzében járva nem küld nekünk egy bármily csekély részletet, híven lemásolva, vagy ameddig egy hozzáértő magyar nem látta, olvasta, és jó lelkiismerettel nem tanúsította az ellenkezőjét. Erősen hihető, hogy egy másik keleti nyelv írásával írták azt az írást.

7. A beszéd rendszere nagyon hasonló a szent nyelvéhez, ennek igazságát világosan látjuk majd e művecskében: főként a toldalékokban, a melléknevek ragozhatatlanságában és hasonlóknban.

clinabilitate, & similibus.

8. Quantum ad puritatem, & à linguarum aliarum comixtione immunitatem, lingua Hungarica à commixtione, cum linguis aliis, casta est & pura: propriis adhuc gaudens vocibus; proprio loquendi modo; propriâ declinandi, & conjugandi ratione.

9. Illa, vocum aliquarum à vicinis nationibus, Germanicâ nempe & Sclavonicâ mutuatarum ut & Latinarum, præsertim apud juristas, irruptio, linguę hujus puritati parum officit. Eæ etenim sunt paucissimæ. Ut verò Hebraicę puritatem quarundam Chaldaicarum mixtura, Gręcæ Novi Testam. scripturæ, quarundam Syriacarum & Hebraicarum interpositio, non tollunt; sic nec linguę Hungaricę simplicem puritatem & castitatem, voces aliquæ Sclavonicæ, Germanicæ, & Latinæ tollunt.

10. Puritatem etenim intelligimus eam, non quæ omnem simpliciter excludat vocum aliquarum admixtio-

tio-

8. Ami a tisztaságot és a más nyelvekkel való keveredést illeti, a magyar nyelv tiszta és mentes a más nyelvekkel való keveredéstől: saját szavai vannak, saját beszéd-módja, saját névszó- és igeragozási rendszere.

9. A nyelv tisztaságát alig érinti annak a néhány szónak a behatolása a nyelvbe, melyeket a szomszéd népektől, a némettől és szlávtól kölcsönöztünk, továbbá, elsősorban a jogászok, a latinból. Ez igen kevés szó ugyanis. Amint a héber nyelv tisztaságát sem érinti a káld szavak belekeveredése, az Újszövetség görög szövegét sem érinti a szír és héber szavak közbeszúrása, így a magyar nyelv egyszerű tisztaságát sem érintik a latin, német, szláv szavak.

10. Nem olyan tisztaságra gondolunk, amely egyszerűen kizárja bármiféle más szó belekeveredését,

tionem, ita enim, nulla sub cœlo lingua pura est, Sed eam, quæ generalem linguæ unius cum aliâ commixtionem respuat, qualem inter linguas, Anglicam, Scoticam, Belgicam &c. item Bohemicam, Polonicam, Ruthenicam &c. videre est. Loquentem Anglicè Scotus intelligit & non: loquentem Belgicè, Anglus & Scotus, in aliquibus intelligit &c. Sic in aliis. Sed loquentem Hungaricè, nullus sub cœlo populus, linguæ Hungaricæ notitiam, industriâ non consecutus, vel saltem in unâ vel alterâ sententiola, intelligit.

11. Quantum denique ad ejusdem, cum linguarum aliquâ convenientiam & affinitatem, lingua Hungarica, nulli linguarum sub cœlo tam est similis, ac Hebraicæ; quam imitantur Syriaca, Chaldaica, & Arabica, quamvis longius. Patebit hujus in corpore institutionis, veritas. Tantum de Naturâ ejus in genere.

12. Literæ, dictiones Hungaricas constituentes, vel 1. quâ more antiquo

hiszen ilyen értelemben nincs tiszta nyelv a világon, hanem olyanra, amely megakadályozza egy nyelv olyan általános keveredését a másikkal, mint amilyet az angol, skót és belga illetve a cseh, lengyel, rutén közt lehet látni. Az angolul beszélőt meg is érti a skót meg nem is; a belga nyelven szólót valamennyire érti az angol és a skót stb. Így van ez máshol is. De a magyarul beszélőt egyik nép sem érti meg a világon, legfeljebb egy-két mondat erejéig, ha csak nem tanult meg szorgalmasan magyarul.

11. Ami pedig nyelvünk hasonlóságát és atyafiságát illeti valamely más nyelvvel, a magyar nyelv egyik más nyelvhez sem hasonlít a világon, csak a héberhez; ezt követi a szír, a káld, az arab is, csak távolabbról. Kiderül majd e könyvecskéből ennek az igazsága. Ennyit a természetéről általában.

12. A magyar szavakat alkotó betűk vagy 1. régi szokás szerint valódi magyar módra

quo & propriè Hungaricè scriptæ:
vel 2. quâ literis romanis expressæ,
considerandæ sunt.

13. Quâ propriè Hungaricè scriptæ
sunt. 32. k enim aliter in medio aliter
in fine & principio scribitur; ut pate-
ret in figuris literarum quas libenter
daremus, si ita typos ad imprimendû,
ut pennam & digitos ad describen-
dum habere possemus. Quia verò ty-
pis Scythicis destituimur: Romanis
describimus, quomodo descriptas vo-
camus, quâ romanis characteribus ex-
pressas; quæ statim sequentur ordine;
& quidem non quâ literæ, quàm Hun-
garicarum literarum (quarum una .
quæque simplex est) quo ad pote-
statem & significationem, sæpè per
duas: expressiones.

14. Qua romanis characteribus
expressæ, sunt 31. hoc ordinè.

a. b. cz. cs. d. e. f. g. gy. h. i. j. k.
l. ly. m. n. ny. o. ô. p. r. s. sz. t. ty. u.
û. v. z. zs.

15. Ex his quædam sunt vocales,
quædam consonantes.

16. Vo-

írottak vagy 2. latin betűkkel írottak.

13. A valódi magyar írásjegyekből 32 van, mivel a *k*-t másképp írják a szó közepén, elején és végén, ami kitűnne a betűk formájából, amiket szívesen közölnénk, ha lenne betűformánk a nyomtatáshoz, mint ahogy van pennánk és ujjunk az íráshoz. Mivel viszont nincsen szkíta betűmin-tánk, latin betűkkel írjuk le, hogy miképp ejtjük, amit latin betűkkel írtunk. Tüstént közöljük is sorban, ezek nem any-nyira betűk, mint a magyar írásjegyeknek (amelyek mind egyjegyűek voltak) lehetőség szerinti kifejezései a hangér-ték és a jelentés tekintetében, gyakran két jeggyel.

14. A római betűkkel kifejezett jegyekből 31 van, a kö-vetkező sorrendben:

a, b, cz, cs, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, s, sz, t, ty, u, ü, v, z, zs.

15. Közülük némelyek magánhangzók, némelyek más-salhangzók.

16. Vocaes sunt, numero septem,
a. e. i. o ö u ü. aliquando acutæ ali-
quando graves.

17. Cofonantes sunt. 24. nimirum
omnes reliquæ.

18. Divifio literarum in mutas, li-
quidas, duplices, femivocales &c. in
hac lingua fupervacanea eft.

19. Sonus literarum quis fit, fe-
quentia exponunt.

b. d. f. h. i. j. k. l. m. n. o. p. r. t. u. v. z.
fonant ut apud latinos.

cz. Sonat *c.* tenuis fibili ut : *Civitas,*
cera.

cs. Sonat. *c.* craffi fibili, *ac fi* effet,
cs. vel. *ch.* anglorum ut : *Church ; cha-*
pter.

g. Sonat. *g.* durum ut : *γ.* græcum:
gallus, globus, guberno.

gy. Sonat. *g.* molle ut : *gingiva, gigas.*

ly. *l.* emollitum & lingua palato
admota efferendum. ut : *Talállyuk.*
Invenimus.

ny. n. emollitum, & eodem modo
pronunciandum ut : *Nyak.* Collum.

ö Sonat. *o.* cum *e.* mixtum ut : *gö-*
rög. Græcus. B S. So-

16. Hét magánhangzó van: *a, e, i, o, ö, u, ü*, némelyik élesen ékezett, némelyik tompán.²¹

17. 24 mássalhangzó van, vagyis az összes többi.

18. A hangok felosztása néma, folyékony, kettőshangzó, félhangzó hangokra ebben a nyelvben felesleges.

19. A következők megmutatják, mi a betűk hangértéke:

A *b, d, f, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, t, u, v, z* úgy hangzik, mint a latinoknál.

A *cz* hangzása gyenge sziszegésű *c*, mint *civitas, cera*.

A *cs* hangzása sűrűbb sziszegésű *c*, mintha *ts* lenne vagy angol *ch* a *church, chapter* szóban.

A *g* hangzása kemény *g*, mint a görög *γ*: *gallus, globus, gubernare*.

A *gy* hangzása lágy *g*, mint *gingiva, gigas*.²²

Az *ly*-nél lágyított *l* ejtendő a szájpadrólhoz tett nyelvvel, mint *Talállyuk, invenimus*.

Az *ny*-nél lágyított *n* ejtendő hasonló módon, mint *Nyak, collum*.

Az *ö* hangzása *o*-val keveredett *e*, mint görög, Graecus.

s. Sonat *s.* durum , ut signa græcorum, ut, *Ventus, sinus.*

sz. Sonat *s.* tenue & molle per fibilum efferendum ut , *széna* fœnum.

ty. Sonat *t.* emollitum , & lingua palato affixa efferendum ut, *Sarkantyu.* Calcar.

ü Sonat *u* gallicum ut *für.*

zs. Sonat *s.* durissimum & crassissimum ut. *Sák* Sám-bucus.

20. Inter has *ly* & *ty.* nunquam in principio occurrunt. In vocibus autem *tyuk* & *lyuk*, quod ponatur *A* ex pura putâ est ignorantia: Dicendum, ut quidam observant. *tik. lik.*

21. Vocales *a.* & *e.* duplicem habent sonum. 1. Clarum ut. *kár.* damnum. *édes, dulé*, amo ego & notatur accentu acuto. 2. Obscurum , ut *kar.* chorus , *Sereg.* cohors & ponitur sine accentu.

22. Primò, non Hungaricè ergò illi Procuratores, Scribæ & Secretarii, scribunt, qui Hungaricè scripturientes pro *ô éo* ponunt. Secundò non hungaricè Postillatores antiqui, qui pro

Az *s* hangzása kemény *s*, mint a görögök szigmája, mint *ventus, sinus*.²³

Az *ſz* hangzása gyenge *ſ*, és lágy sziszegéssel ejtendő, mint *ſzéna, foenum*.

Az *ty* hangzása lágyított *t* és a szájpadrólhoz tett nyelvvel ejtendő, mint *Sarkantyu, calcar*.

Az *ü* úgy hangzik, mint a francia *u*, mint *für*.

A *zs* hangzása igen kemény és igen sűrű *ſ*, mint *Sák, sambucus*.

20. Ezek közül az *ly* és a *ty* sohasem állhat a szó elején. A *lyuk* és a *tyuk* szavakban merő tudatlanságból áll *y*, helyette, amint egyesek megjegyzik, *tik, lik* ejtendő.

21. Az *a* és *e* magánhangzóknak kétféle hangértéke van: 1. világos, mint *kár, damnum; édes, dulce; amo* [valószínűleg: *én*], *ego*,²⁴ és éles ékezettel jelölik. 2. sötét, mint *kar, chorus; ſereg, cohors*, és ékezet nélkül áll.

22. Tehát először is nem írnak magyarosan azok a prókátorok, írnokok és titkárok, akik magyar írásukban az *ó* helyett *êo*-t írnak. Másodszor nem írnak magyarosan a régi bibliamagyarázók, akik az

pro *ii. eu* ponunt ut videre est in postilla *Stephani Beythe*. Tertio non Hungaricè scriptores illi, qui pro *cs. ch.* quod respondet *chi.* græcorum, scribunt.

23. Ex dictis, omnis in universum vox Ungarica componitur literis, quæ quia more hebræorum triplex est 1. Nomen. 2. Verbum. 3. Particula. tres etiam hujus institutionis partes & libros facimus, non secus ac oratio Hungarica tres istas etiam poscit partes.

LIBER PRIMVS
De N O M I N E.

SECTIO PRIMA,
De Nomine Perfecto.

CAPIT I.
*De Charactere Nominis scilicet
particula, az.*

1. **N**omen est vel perfectum & plenarium, nempe quod in linguâ latinâ vocatur, nomen strictè dictum,

B 2

ut

ü helyett *eu*-t írnak, mint az Beythe István evangélium-magyarázataiban látható.²⁵ Harmadszor nem írnak magyarosan azok az írók, akik a *cs* helyett *ch*-t írnak, ami a görög *chi*-nek [kh] felel meg.

23. A fenti betűkből áll össze minden magyar szó, amelyek a hébernek megfelelően háromfélék lehetnek: 1. főnév; 2. ige; 3. partikula.²⁶ Így ezt a munkát is három részre és könyvre osztottuk, amint a magyar mondat is ezt a három részt követeli meg.

ELSŐ KÖNYV. A NÉVSZÓRÓL

ELSŐ SZAKASZ. A TELJES ÉRTÉKŰ NÉVSZÓRÓL²⁷

I. FEJEZET. A NÉVSZÓ JELÖLŐJÉRŐL VAGYIS AZ *AZ* SZÓCSKÁRÓL

1. A névszó vagy teljes és tökéletes, vagyis ami a latin nyelvben szoros értelemben vett névszó,

ut *ta*, arbor, *ember*, homo ; vel imperfectum & analogum, quod latini vocant Pronomen, ut, *En*, ego, *Te*, tu.

2. In illo explicando non dabimus accidentium definitiones latinas, non divisiones, sed ea quæ aliena à linguis occidentis præsertim latinâ videntur, breviter, attingemus, & quidem primò particulam, *az*. notam nempe Nominis perfecti genuinam. Secundo reliquam ejus naturam, considerabimus.

3. Particula. *az*. quibuscunque additur, nomen, vel pro nomine sumptum esse, necessario debet.

4. Additur particula *az*, nonnunquam nominibus, nonnunquam infinitivis ; nonnunquam sententiis.

5. Particula *az*. additur nomini-
bus primò vel immediatè, cum inter
particulam & nomen nulla vox inter-
cedit ut, *az ember*, homo ; vel mediatè
é contra, ut *az nalam lako ember* homo
apud me habitans. Secundò vel ulti-
matè non respicit vocem ulteriorem
sub intelligendam ; ut, *az Isten igaz*
Deus

mint *ta* [fa], arbor; *ember*, homo, vagy tökéletlen és analóg értelemben vett, amit a latinok névmásnak neveznek, mint *Én*, ego; *Te*, tu.

2. Jelen magyarázatunkban nem adjuk a szófaji jellemzők latin meghatározásait és felosztásait, csak azokat érintjük röviden, amelyek eltérnek a nyugati nyelvektől, főleg a latintól, először az *az* szócskát, vagyis a teljes értékű névszó természetes jelét. Másodszor egyéb tulajdonságait vizsgáljuk meg.

3. Szükségszerűen névszó vagy névszói értékű az a szó, amihez az *az* szócska járul.

4. Az *az* szócska olykor névszók elé, olykor főnévi igenevek elé, olykor egész mondatok elé járul.

5. Az *az* szócska először is vagy közvetlenül járul a főnévhez, amikor a szócska és a főnév között nem áll más szó, mint *az ember*, homo; vagy ellenkezőleg, közvetetten, mint *az nalam lako ember*, homo apud me habitans. Másodszor is vagy végső értelemben, amikor nem kívánja meg egy további szó odaértését, mint *az Isten igaz*,

Deus est justus, vel non ultimatè, cum additâ alicui voci respicit aliam ulteriorem subintelligendam ut, *Az enyim*, Meum scil: hoc vel illud, & significat idem quod Illud est, quod meum est, seu quod ad me pertinet Tertio vel integrè, cum sequitur vox habens in principio vocalem: ut *az ember*, homo; vel truncatè, ablato nimirum, & solo *a*. remanente, cum videlicet sequitur vox consonam in principio habens, ut *a dicsósség* gloria.

6. Solet quidem à quibusdam cuilibet voci five consonæ, five vocali incipiat, promiscuè addi, five truncatè, five integrè, sed vix Orthographia hoc ipsum patitur. Sane modo præscripto, proprius ad orthographiam accedit.

7. Particula *az*, additur verbis infinitivis, non aliter quam pro Nominativo sumptis, ut. *Az étel után sétálni egésséges*. Pro *az étel után valo sétálás egésséges*. Deambulare post cibum salutare. pro deambulatio.

8. Particula *az*, additur sententiis

B 3

inte-

Deus est iustus; vagy nem végső értelemben, amikor egy szó elé téve egy további szó odaértését kívánja meg, mint *Az enyim*, meum, tudniillik ez vagy az a dolog, és úgy értendő, hogy az a dolog, ami az enyém, vagy hozzám tartozik. Harmadszor pedig vagy teljes alakban, amikor magánhangzóval kezdődő szó követi, mint *az ember*, homo; vagy csonka alakban, tudniillik amikor mássalhangzóval kezdődő szó követi, mint *a dicsőffég*, gloria.

6. Némelyek vegyesen, hol csonka, hol teljes alakban teszik bármely szó elé, akár mássalhangzóval, akár magánhangzóval kezdődik az, bár ezt a helyesírás nemigen tűri. Az említett módon közelebb áll a helyes íráshoz.

7. *Az* szócska járul a főnévi igenévhez, ha főnévként vesszük, mint *Az étel után sétálni egészséges*. Ahelyett, hogy: *az étel után valo sétálás egészséges*. Deambulare post cibum salutare. Ahelyett, hogy: *deambulatio*.²⁸

8. *Az* szócska járul a teljes mondatokhoz,

integris, ut & verbis & quibuscvis aliis, non nisi Materialiter, pro re unâ aliquâ. *Az Pater noster qui es in cœlis imádság.*

9. Particula *az* apud Hungaros idem valet, quod *thean*, *á*, apud Anglos: *de*, *het*, apud Belgas, & *he* demonstrativum apud Hebræos. Tantum de particula diacriticâ, *az*.

10. Reliqua Nominis perfecti per particulam *az*, cogniti natura, 1. in naturâ primitivorum & derivativorum, 2. in naturâ adjectivorum & comparationis eorundem, 3. in motione & singulari in pluralem. 4. in naturâ compositorum & eorundem compositionis 5. in variatione nominis per casus, seu declinatione. 6. in mutatione vocalium, bene explicatis apprimè exponatur.

C A P U T II.

Primitivorum & Derivativorum naturâ.

1. **V**ox Primitiva in linguâ Hungaricâ, varia est; aliquando monosyl-

továbbá igékhez és bármi máshoz is, ha materiális értelemben [tárgynyelvi használatban] vesszük, egy másik dolog helyett, mint *Az Pater noster qui es in coelis imádfág*.

9. Az *az* szócska ugyanazt jelenti a magyaroknál, mint a *the, an, a* az angoloknál, a *de, het* a belgáknál, a mutató *he* a hébereknél. Ennyit a megkülönböztető értelmű *az* szócskáról.

10. Az *az* szócska által felismerhető tökéletes névszó további természete alapos magyarázatokból jól megragadható 1. a tőszavak²⁹ és a képzett szavak természetében; 2. a mellékneveknek és fokozásuknak a természetében; 3. az egyes számból többes számba tételben; 4. az összetett szavaknak és összetételüknek a természetében; 5. a névszó esetek szerinti változásában avagy a névragozásban; 6. a magánhangzók váltakozásában.

II. FEJEZET. AZ ALAPSZAVAK ÉS A KÉPZETT SZAVAK TERMÉSZETÉRŐL

1. A magyarban az alapszavak többfélék lehetnek, olykor egy szótagosak,

syllaba, ut *Szem*, oculus. *Szai*. Os *Szék*. Sedilé, &c. Aliquando dysyllaba ut, *Buza*, Triticum, *Láda*, Arca &c. Aliquando polysyllaba ut, *Barráda* Lira. *Parázna*. Adulter. &c. Monosyllaba tamen frequentius radicem constituit.

2. Vox Primitiva apud Ungaros, non semper est Substantiva, sed aliquando quidem substantiva ut, *láb*. pes, *Tenger*. Mare &c. Aliquando verò adjectiva ut *szomorú*, Tristis. *Kevély*. Superbus. Promiscuè enim Substantiva ab adjectivis, ut, *Bölcsesség*, sapientia á *bolcs* sapiens, &c. & adjectiva à substantivis ut, *Lábas* á *Láb* derivantur.

3. Nullum nomen derivativum, est monosyllabum; sed omne monosyllabum est primitivum; quamvis non omne primitivum sit ut ostensum est monosyllabum.

4. Derivata omnia à primitivis, additione, literarum derivantur, quæ sunt vel, 1. denominativa vel. 2. diminutiva vel. 3. verbalia, quæ peculiarem singula in derivando servant rationem.

B 4

5. De-

mint *Szem*, oculus; *Szai*, os, *Szék*, sedile stb., olykor két szótagosak, mint *Buza*, triticum; *Láda*, arca stb., olykor több szótagosak, mint *Barázda*, lira; *Parázna*, adulter stb. De gyakoribb, hogy egy szótagos a tö.

2. Az alapszó a magyaroknál nem mindig főnév, hanem néha főnév, mint *láb*, pes; *Tenger*, mare, néha pedig melléknév, mint *szomorú*, tristis; *Kevély*, superbus.

Egyaránt képezhetők ugyanis főnevek melléknevekből, mint *Bölcséfé*, sapientia a *bolcs*, sapiens szóból stb.; és melléknevek főnevekből, mint *Lábas* a *Láb* szóból.

3. Egyetlen képzett szó sem egy szótagos; de minden egy szótagos szó alapszó; ámbár, mint láttuk, nem minden alapszó egy szótagos.

4. Minden képzett szó hangok hozzátételével jön létre az alapszavakból, így lehetnek 1. képzett névszók; 2. kicsinyítő képzősek; 3. igéből képzettek, ezeknek mind saját képzési rendszerük van.

5. Denominativa quia à variis possunt desumi rebus, sunt varia, & quia varia variè etiam derivantur. 1. Quædam notant habere. 2. Quædam rationem circumstantiarum loci & temporis, 3. Quædam verbalitatem. 4. Quædam privationem & negationem. 5. Quædam denique materiam.

6. Denominativa notantia habitum, seu habere in genere, derivantur additione literæ. 5. Sine vocali, cum vox primitiva vocali definit, ut *marhás, kecskes*, s. tantummodo additur: si verò secus cum vocali aliquâ; nempe eâ, quæ in ultimâ vocis primitivæ parte auditur: ut *gombos, farkas, kerekes, kórmós, Urmós*. Quædam tamen habentia, á, in ultimâ primitiva syllaba, assumunt. o. ea nimirum quæ à substantivis in *sz* derivata sunt ut *Parasztos, harasztos*.

7. Denominativa notantia rationem circumstantiarum loci & temporis, quocunque modo; derivantur affixa sola vocali, i. ut *Földi*, terrenus, *Varasi* oppidanus, *Debreceni*. Debre-
ci-

5. A képzett névszók, mivel különféle dolgokat jelölhetnek, különfélék, és mivel különfélék, különféle módokon képzik őket: 1. némelyek birtoklást jelölnek; 2. némelyek a hely és az idő körülményeit; 3. némelyek igei jelleget; 4. némelyek megfosztást és tagadást; 5. némelyek pedig anyagot.

6. A birtoklást vagy általában valamivel való rendelkezést jelölő képzett névszók magánhangzó nélküli *s* hang hozzátételével képezzük, ha az alapszó magánhangzóra végződik, mint *marhás*, *kecskes*, ilyenkor csak *s*-t teszünk hozzá; más esetben a *s*-hez valamilyen magánhangzó járul, mégpedig az, ami az alapszó utolsó részében hallható, mint *gombos*, *farkas*, *kerekes*, *kórmós*, *Urmós* [ürmös]. Mégis néhány szó, ahol az utolsó részben *á* [a] van, *o*-t vesz fel, tudniillik a *fzt* végű főnevekből képzettek, mint *Parafztos*, *harafztos*.

7. A hely és az idő körülményeit jelölő képzett névszók minden esetben csak egy *i* magánhangzóval képezzük, mint *Földi* [Földi], *terrenus*; *Varafi*, *oppidanus*; *Debrececi*,

cinus. *Iegnapi*, hesternus &c. Non secus ac apud Hebræos.

8. Notandum hîc est, fieri aliquando irregularitatem quam quandoque enim vocalem, *i.* formativam denominativi, præcedit vocalis alia euphoniæ causa, ut. *Mennyei* à *Menny*, non *memy*.

9. Denominativa notantia verba'itatem hoc est à verbis deducta. I. Derivantur affixa vocali. *ô. o.* ea nimirum quæ respondent participiis præsentibus latinorum: à verbis in ultimâ syllabâ vocalem *e.* vel *ô* habentibus, in *ô*, ut *szere-tô*: ab iis autem, quæ secus ultimam habent affectam syllabam, in *o.* ut *Mardofo. Vágo.* II. Derivantur affixâ terminatione *tettet* & *tattot*, ea nimirum, quæ respondent participiis præteritis latinorum, ut, *szerettet*, *mondattattot*. III. Derivantur affixa terminatione. *endô, ando*, ea nimirum, quæ respondent participiis futuris activis, latinorum, ut *szeretendô mondando*. IV. Derivantur affixa terminatione, *tetendô, ta-*

Debrecinus; *Tegnapi*, *hesternus* stb., éppúgy, mint a hébereknél.³⁰

8. Megjegyzendő, hogy néha szabálytalanság is előfordul, amikor az *i* névszóképző elé a jóhangzás kedvéért valamilyen magánhangzó kerül, mint a *Menny* szóból *Mennyei* és nem *memy* [mennyi].

9. Az igei jelleget jelölő, azaz igéből képzett névszókat I. *ö*, *o* magánhangzó hozzátételével képezzük, ezek a latin jelen idejű participiumoknak felelnek meg: ha az ige utolsó szótagjában *e* vagy *ö* van, akkor *ö* végződés, mint *fzeretö*; ha az érintett szótagban más áll, akkor *o* végződés, mint *Mardofo*, *Vágo*; II. *tettet* és *tattat* végződés hozzátételével képezzük a latin múlt idejű participiumoknak megfelelőket, mint *fzerettet*, *mondattattot*; III. *endö*, *ando* végződés hozzátételével képezzük a latin jövő idejű participiumoknak megfelelőket, mint *fzeretendö*, *mondando*; IV. *tetendö*, *tatando* végződés hozzátételével képezzük

tando ea nimirum quæ respondent participiis futuris passivis latinorum ut, *Szerettetendő, mondattando*. Interim, quandoque ut proxime antecedentia, efferantur.

10. Hac inter nomina qua participia ponere volui, quia plus nominis quam verbi, si quid hujus habeat, habent, imò rectius nomina quam participia sunt: In assumendis porro istis terminationibus, quando *e.* vel *o* quando *a.* vel *o*, venire debeant ex thescos nonæ, parte priori, constare potest facile.

11. Denominativa notantia, negationem vel privationem, derivantur affixa terminatione, *telen*, & *talan*. *Telen* in iis, quæ vocali *e. o. ii.* & *i.* syllabam ultimam claudunt ut, *embertelen*. *Talán*, in iis, quæ ultimam syllabam vocali, *a. o. u.* finiunt, ut, *baszontalan borjutalan*.

12. Observandum tamen hîc est, 1. in affigenda terminatione ista, *talán telen*, aliquando vocalem, syllaba *lan* præmissam, euphoniæ causa, ante
con-

a latin szenvedő jövő idejű participiumoknak megfelelőket, mint *Szerettetendő*, *mondattatando*. Néha úgy ejtjük őket, mint az előző pontbelieket.

10. Ezeket inkább a névszók, mint a participiumok közé kívánom sorolni, mivel több névszói, mint igei (ha ugyan van bennük) tulajdonságuk van, ezért inkább névszók, mint participiumok. Az előző rész 9. pontjából könnyen megállapítható, hogy e végzések közül mikor kell *e*-t vagy *ő*-t, és mikor *a*-t vagy *o*-t hozzátenni.

11. A tagadást és megfosztást jelölő képzett névszókat *telen* és *talán* végződés hozzátételével képezzük. *Telen* azoknál, ahol az utolsó szótagban *e*, *ő*, *ü*, és *i* magánhangzó van, mint *embertelen*. *Talán* [*Talan*] azoknál, ahol az utolsó szótagban *a*, *o*, *u* van, mint *hafzontalan*, *borjutalan*.

12. Megjegyzendő, hogy I. az említett *talán* [*talán*], *telen* végződés hozzátételénél néha a *lan*, *len* szótag előtt álló magánhangzót

consonam, *t*, pronunciari, ut. *Váratlan, lévetlen, kereketlen* &c. 11. Denominativis in *i* & *e* desinentibus, non semper *telen*, sed aliquando, quamvis rarius, *alan*, ut *taitektalan sirtalan*. addi, sed hoc fit rarius.

13. Denominativa, notantia materiam, & originem & terminum à quo, derivantur affixa terminatione *beli*, veniente ex præpositione, *böl*, seu *belöle*, ut, *kertbéli*, hortensis, *Seregbéli*, vizbéli. Tantum de prima specie derivatorum nempe denominativis, & eorum derivandi ratione.

14. Diminutiva parem in modum non uno & eodem modo, è primitivis enascuntur. Nam 1. fiunt affixa terminatione, *ka, ke*: illa affigenda, cum vox in vocalem, *a, o, u*, desinit, ut, *Léanka assonka*: hac; cum eadem in *e, i, ö, ü*, desinit, ut *emberke*. 11. Præfixa huic terminationi litera *cs*. cum vocali aliqua: ut, *foldecске, egecsке, Sarucsku, Sárocska*.

15. Notandum est, propter literam hanc, *cs*, terminationi diminutivorum

a jóhangzás kedvéért a *t* mássalhangzó előtt ejtjük, mint *Váratlan, lévetlen, kerefetlen* stb. II. Az *e* és *i* végű [utolsó szótagos] képzett névszókhoz nem mindig, de néha, bár ritkábban, *talan*-t teszünk, mint *taitektalan, firtalan*.

13. Az anyagot és a valahonnan származást jelölő képzett névszókat *beli* végződés hozzátételével képezzük, ami a *ből* vagy *belole* előjáróból származik, mint *kertbéli, hortensis; Seregbéli, vizbéli*. Ennyit a képzetek első fajtájáról, azaz a képzett névszókról és képzésmódjukról.

14. A kicsinyítő képzősöket hasonlóképp nem egy és ugyanazon módon képezzük az alapszavakból. Ugyanis I. *ka, ke* végződés hozzátételével jönnek létre: az első végződést az *a, o, u* utolsó szótagos szavakhoz toldjuk, mint *Léanka, affbonka*, a másodikat az *e, i, ö, ü* szótagos szavakhoz, mint *emberke*; II. Az előbbi végződés elé tett *cs* hanggal és valamilyen magánhangzóval, mint *földecske, egecske, farucsku, fárocska*.

15. Megjegyzendő, hogy emiatt a *ka, ke* kicsinyítő képző elé tett *cs* hang miatt

rum formativa, *ka, ke*, præfixam, vocales quandoque permutari & transponi, ut, *Szatyrocška*, à *Szatyor*, vel certè euphoniæ causa vocalem finalis syllabæ rejici.

16. Quod si prior ratio teneat, ratio manifesta est, à trium consonantium concursu, in eadém syllaba, concurrerent enim tres consonantes, *r, cs, k*, quæ in pronunciando difficultatem & insulfitatem non parvam crearent.

17. Malè verò terminationem *cs a, cse*, formandis & derivandis diminutivis quidam adhibent ut. *Tynkcsa, Gyermekcse*, talem enim loquendi modum Hungaricæ, regulæ, respuunt. Et certè non aliunde quam ex posteriori derivandi modo, originem, hæc vitiositas vitiosè sumfit.

18. Verbalia sunt vel adjectiva, de quibus dictum paragrapho. 9. inter denominativa: vel substantiva, quæ multifarium, etiam, in descendendo ab origine, observant modum. 1. Quædam assumpta terminatione, *ság, ség*, ut, *bölcséfség, bolondság*. 2. Quædam affixa

a magánhangzók néha felcserélődnek és áthelyeződnek, mint a *Szatyor* szóból *Szatyrocska*, vagy a jóhangzás kedvéért az utolsó szótag magánhangzója kiesik.

16. Ha ilyenkor a korábbi elv érvényesülne, világos, hogy három mássalhangzó *r*, *cs* és *k* találkozna össze ugyanabban a szótagban, ami a kiejtésben nem kis nehézséget és otrombaságot jelentene.

17. Hibásan alkalmazzák egyesek a *csa*, *cse* végződést a kicsinyítő képzésben és formálásban, mint *Tynkcfa* [*Tyukcfa*], *Gyermekcfe*, ez a szólásmód ugyanis ellentétes a magyar szabályokkal. És biztosan nem máshonnan vette ez a tévedés téves eredetét, mint az előző képzésmódból.³¹

18. Az igéből képzettek vagy melléknevek, amelyekről a 9. paragrafusban szoltunk a képzett névszók között, vagy főnevek, melyek képzésében sokféle módot figyelhetünk meg. 1. Némelyeket a *fág*, *fég* végződés felvételével képezzük a tőszóból, mint *bölcsefség*, *bolondfág*;³² 2. némelyeket

affixâ terminatione, *mány, meny*, ut *Tartomány, adomány, gynjtemény*. 3. Quædam, *ás, vel, és*, ut. *Asás Eneklés*. 4. Quædam *et, at*, assumptâ ut, *Szeret, akar at*. 5. Quædam *lom, lem*, affixâ, ut *Siralom, sérelem, szerelem* à primitivis derivantur.

CAPUT III.

De Naturâ Adjectivorum, & comparatione eorundem.

1. **A**djectiva sunt Nomina, affectionem rei certę, una cum Substantivo significantia, ut, *Io ember Bonus* homo.

2. Adjectiva sunt, vel simplicia, quæ nisi Substantiva scant semper sunt adjectiva, ut sunt omnia illa quæ significant adjectiva apud latinos vel alios propriè sic dicta ut, *Bonus, Jo. Doctus, Tudos, altus, magas*, vel composita, quæ etiam si non substantiva scatur, sunt tamen quandoque substantiva ut, *Tenger elme. Tök agy. Hoher gazda*: Hæc enim & substantiva perfecta sunt ut, *Tenger, Tök, Hoher*.

3. Ad-

a *mány, mény* végződés hozzátoldásával képezzük, mint *Tartomány, adomány, gynytemény*; 3. némelyeket az *ás, és* végződéssel, mint *Afás, Eneklés*; 4. némelyeket az *at, et* hozzátételével képezzük, mint *Szeretet, akarat*; 5. némelyeket a *lom, lem* toldalékkal képezzük az alapszóból, mint *Síralom, férelem, fzerelem*.

III. FEJEZET. A MELLÉKNEVEKNEK ÉS FOKOZÁSUKNAK TERMÉSZETÉRŐL

1. A melléknevek olyan névszók, amelyek a főnévvel együtt állva egy adott dolog állapotát jelölik, mint *Io ember*, *Bonus homo*.

2. A melléknevek vagy egyszerűek, amelyek, hacsak nem főnevesülnek, mindig melléknevek, mint minden olyan, amelyet tulajdonképpen vett melléknévnek neveznek a latinoknál és másoknál, mint *Bonus, Jo, Doctus, Tudos*, *altus, magas*, vagy összetettek, amelyek olykor főnevesülés nélkül is főnevek, mint *Tenger elme, Tök agy, Hohér gazda*. Ezek ugyanis tökéletes főnevek, mint *Tenger, Tök, Hoher*.³³

3. Adjectiva consideranda sunt, vel in sensu composito, quâ retinent naturam formalem adjectivi: vel in sensu diviso; quâ deponunt naturam formalem adjectivi, sive substantivascendo, ut simplicia; sive non substantivascendo, ut composita quandoque. Substantivascere est adjectivum indefinite poni, quod Latini genere Neutro, Hebræi genere fœmino, numero plurali & singulari efferunt.

4. Adjectiva in sensu composito sunt indeclinabilia: non secus ac apud Hebræos: ut *Jo ember, io embere, io embernek* &c. *Tök agy, tök agyê, tök agynak* &c. Ea verò quæ sunt in sensu diviso, sunt declinabilia & declinanda, ut, *Jo, ioe, ionak* &c. *Tök, töké, töknek*, &c.

5. Adjectiva Hungarica, qualiacunque sint, motionem de genere in genus prorsus respuunt; nec enim per tres terminationes *us, a, um*, nec per duas, *is, e*, instar Latinorum; vel secus instar Hebræorum, moventur, sed retentâ terminatione eadem quibuscum-

3. A mellékneveknél tekintetbe kell venni, hogy vagy összetett értelemben [jelzőként használva] állnak, amikor is megtartják a melléknév formális természetét, vagy elkülönített értelemben [önállóan használva],³⁴ amikor levetik a melléknév formális természetét, akár a főnevesülés révén, mint az egyszerű melléknevek, akár főnevesülés nélkül, mint olykor az összetettek. Főnevesülni annyi, mint a melléknevet határozatlan értelemben használni, amit a latinok a melléknév semleges nemével, a héberek a nőnemével fejeznek ki egyes és többes számban.

4. A melléknevek összetett értelemben [jelzőként használva] ragozhatatlanok, éppúgy, mint a hébereknél, mint *Jo ember, io embere, io embernek* stb; *Tők agy, tők agyé, tők agynak* stb. Azok viszont, amelyek elkülönített értelemben [önállóan használva] állnak, ragozhatóak és ragozandóak, mint *Jo, ioe, ionak* stb; *Tők, tőké, tőknek*, stb.

5. A magyar mellékneveket, bármilyenek is, teljesen lehetetlen egyik nemből a másikba átvinni, sem a latinok módjára az *us, a, um* hármas végződéssel, sem az *is, e* ket-tős végződéssel, sem a héberek módjára, hanem ugyanazt a végződést megtartva

cunque nominibus promiscuè addi possunt ; idque quia nulla in hâc lingua habentur genera.

6. Terminatio eorum ferè infinita est, quas non est necessum recensere.

7. Adjectiva, quando convenit & requiritur, comparisonem admittunt, ut & substantiva de gradu in gradum. Gradus sunt tres. 1. Positivus. 2. Comparativus. 3. Superlativus.

8. Positivus fit, Ponendo absolutè, sine ullo addito, adjectivum ; & hoc ipsum quòd absolutè ut in themate habetur, ponatur, est characteristica ejus nota, seu character, ut *Szent*.

9. Comparativus fit à positivo, affixo duplici, *b*, eidem positivo, integrè servato, ut, *Szentebb. Jobb*, &c. sed non semper uno & eodem modo. Quia enim nomen comparandum duplex est, nempe vel 1. consona vel. 2. Vocali desinens, hinc & comparativi formatio duplex est.

10. Prima est eorum nominum, quæ consona desinunt, fitque assumen-

járolhatnak bármiféle főnévhez: azért, mivel ebben a nyelvben nincsenek nemek.

6. Végződésük ezerféle, melyeket szükségtelen külön felsorolni.

7. A melléknevek és a főnévi értelemben használt melléknevek, amennyiben szükséges és kell, fokozhatók. Három fok van: 1. alapfok; 2. középfok; 3. felsőfok.

8. Az alapfok úgy jön létre, hogy a melléknév magában³⁵ áll, minden hozzátétel nélkül; és mivel magában áll, ahogy a tő van, éppen ez az alapfok jele, vagyis megkülönböztető jegye, mint *Szent*.

9. A középfok az alapfokból jön létre a teljes alakban megtartott alapfokhoz toldott két *b* segítségével, mint *Szentebb*, *Jobb* stb., de nem mindig ugyanazon a módon. Mivel ugyanis a fokozandó névszó kétféle, vagy 1. más-salhangzóra vagy 2. magánhangzóra végződik, ezért a középfok képzése is kétféle.

10. Az első a mássalhangzóra végződő mellékneveké,

mendo, affixum duplex, *b*, præfixa vocali, *a*, vel, *e*, & fronti vocalis, consonam, consonæ, finalem syllabam claudenti, similem adjiciendo, ut, *Szerelmes*.

11. *Szerelmesebb*. *Roffz*. *Rofzszabb* &c. Assumitur autem vocalis *a*, vel, *e*, ante terminationem comperativi, duplex nimirum *b*. non promiscue, sed distincte videlicet, si nomen desinat in consonam, cum *a*, *o*, *u*, exeuntem, ut, *tágas*, *hangos*, *Sarus*: tantum vocalis, *a*, ut, *tagassab*, *hangossab*, *sarus-sab*. Si verò in consonam cum, *e*, *i*, *ö*, *ü*, exeuntem ut, *Kezesfris*, *körmös*, *gyűrűs* tantum vocalis, *e*, ut, *kezessebb*, *fris-seb*, *körmösebb*, *gyűrűssebb*.

12. Notandum est hîc, 1. quædam aliquando pati elisionem vocalis præfixæ, cum consona adjecta, finali, eique simili, & exinde duplex, *b*, in simplex, mutari, ut *rofsz* pro *rofszabb*, *kedves* pro *kedvessebb*. &c. vel euphoniæ vel compendii causa: Hanc autem patiuntur elisionem, imprimis adjectiva in, *lan*, & *len*, item *s*, & *Sz*.
de.

ezen két *b* toldalékot vesznek fel, egy eléje tett *a* vagy *e* magánhangzóval, a magánhangzó elé pedig egy olyan mássalhangzót téve, ami a szó utolsó szótagját záró mássalhangzóhoz hasonló, mint *Szerelmes*, *Szerelmeffebb*, *Roffz*, *Rofzfab* stb.

11. A középfok végződése, vagyis a két *b* előtt álló *a* vagy *e* magánhangzót nem összevissza, hanem szabály szerint veszik fel; tudniillik ha a névszó *a*, *o*, *u* magánhangzóval álló mássalhangzóra végződik, mint *tágas*, *hangos*, *Sarus*, akkor csak *a* magánhangzó lehet, mint *tagaffabb*, *hangoffabb*, *faruffabb*. Ha pedig *e*, *i*, *ö*, *ü* magánhangzóval álló mássalhangzóra végződik, mint *kezes*, *fris*, *körmös*, *gyűrűs*, akkor csak *e* magánhangzó lehet, mint *kezeffebb*, *friffebb*, *körmöffebb*, *gyűrűffebb*.

12. Megjegyzendő itt, hogy I. olykor némely névszó megengedi a két *b* elé tett magánhangzó kiesését, a szó végéhez járuló, ahhoz hasonló mássalhangzóval együtt, és emiatt a két *b* is egyre változik, mint *rofzfab* helyett *rofzb*; *kedveffebb* helyett *kedvefb* stb., akár a jóhangzás, akár a takarékoság kedvéért. Ilyen kiesés lép fel elsősorban a *lan* és *len*, továbbá az *s* és *sz* végű mellékneveknél,

desinentia, ut, *tudatlanb, hiterlenb. &c.*
 11. Notandum est quædam habere
 irregularitatem aliquam, ut *Szep*, &
 similia, in quibus consonans finalis
 propter crasin seu contractionem, cum
 vocali sua eliditur ut, *Szebb.* pro *Szé-*
pebb. eliditur *ép.*

13. Secunda comparativi forma-
 tio, est eorum nominum, quæ voca-
 li desinunt: fitque sola affixi duplicis,
b terminationem comparativi con-
 stituentis vocali ultima appositione
 ut, *Jo. iobb. Gyenge gyengebb. &c.* Ergo
 character comparativi est, *b.* facta eli-
 sione, vel, duplex, *bb.* ordinariè &
 communiter.

14. Superlativus fit à comparativo,
 præfixa particula *leg.* eidem integrè
 affervato, ut, *leg sientebb, leg roszszab*
 ut apud Anglos *p* fixa particula *most*,
 ipsi positivo. Character ergo superla-
 tivi, est particula *leg.*

15. Ut adjectiva positivi gradus,
 ita & comparativi & superlativi, de-
 clinantur quidem, sed nec per gene-
 ra nec per terminationes moventur.

Præ-

mint *tudatlanb*, *hitetlenb* stb. II. Megjegyzendő, hogy némelyeknél bizonyos szabálytalanság is tapasztalható, mint a *Szep*-nél és a hasonlóknál, melyekben a szóvégi mássalhangzó a tömörség vagy az összevonás okán magánhangzójával együtt kiesik, mint *Szépebb* helyett *Szebb*, itt kiesik az *ép*.

13. A középfok képzésének másik módja azokra a névszókra vonatkozik, amelyek magánhangzóra végződnek: egyszerűen hozzáillesztjük a két *b* toldalékot, vagyis a középfokot létrehozó végződést a szóvégi magánhangzóhoz, mint *Jo*, *iobb*; *Gyenge*, *gyengebb* stb. A középfok jele tehát kiesés esetén a *b*, rendszeren és általánosan pedig a két *bb*.

14. A felsőfok a középfokból jön létre, azt teljes alakban megtartva, és *leg* szócskát téve elé, mint *leg fsentebb*, *leg rofszabb*, ahogy az angoloknál a *most* szócskát teszik az alapfok elé. A felsőfok jele tehát a *leg* szócska.

15. Amint az alapfok, úgy a középfok és a felsőfok is ragozható, de sem nemek, sem végzések szerint nem változik.

Præterea circa hæc nulla difficultas.

CAPUT IV.

De Motione nominis é Singulari in pluralem.

1. **M**otio nominis é singulari numero in pluralem, fit affixo, *k.* ipsi themati, ut, *ember, emberek, lov, lovak, ház, házak.*

2. Motio nominis é singulari in pluralem est duplex Prima est nominum, in consona desinentium, quæ, ante terminationem pluralem *k.* assumunt vocalem aliquam, ut, *kenyér, kenyerek, kes, ések, láb, labak.*

3. Hæc verò vocalium assumptio, ante suffixam terminationem, *k.* non fit promiscuè, pro lubitu, sed secundum indigentiam & naturam vocis. Si enim 1. Vox consonante finiens, ultimam syllabam, habeat vocali, *a. o* vel. *u.* affectam *k.* affigetur cum vocali *a.* vel *o.* ut *Ház, házak, tatár, tárok, galamb, galambok, lov, lovak, ostor, ostorok, ur, urak, tur, turok.* &c. 2. Si ultimam syllabam, habeat vocali *e. u.*
vel

Ezek körül nincs más bonyodalom.

IV. FEJEZET. A NÉVSZÓ ÁTTÉTELÉRŐL EGYES SZÁMBÓL TÖBBES SZÁMBA

1. A névszót a magához a tőhöz toldott *k*-val tesszük át egyes számból többes számba, mint *ember, emberek; lov, lovak; ház, házak*.

2. Az egyesből a többesbe való áttétel kétféle. Az első a mássalhangzóra végződő névszókra vonatkozik, ezek a többes szám *k* végződése elé valamilyen magánhangzót vesznek fel, mint *kenyér, kenyerek; kes, kéfek; láb, labak*.

3. A magánhangzó felvétele nem összevissza, tetszés szerint történik, hanem a szó természete és szüksége szerint. Ha ugyanis 1. a mássalhangzóra végződő szó az utolsó szótagjában *a, o, u* magánhangzó áll, akkor a *k* *a* vagy *o* magánhangzóval kapcsolódik, mint *Haz, házak; tatár, tatárok, galamb, galambok; lov, lovak; ostor, ostorok; ur, urak; tur, turok* ['seb'] stb. 2. Ha az utolsó szótagjában *e, u* [ü] vagy *i* áll,

vel *i.* affectam, *k.* assumetur cum vocali, *e.* ut, *kéz, kezek, víz, vizek, tűz, tűzek, fül, fülek.* &c. 3. Si in ultima vocis syllaba audiatur *ö*, tum, *k.* assumetur, cum vocali *ö* vel *e.* ut, *török, törökök, kőv, kővek, tőv, tővek* &c.

4. Observandum verò est, non tam perpetuas ac universales has regulas esse, ut nullam patiantur exceptionem. Quædam enim 1. Desinentia in consonam, cum vocali, *i.* assumunt *k.* cum vocali *o.* ut. *kalamarisok* &c. & non *e.* ut solent communiùs. 2. Quædam monosyllaba, desinentia in *e.* cum *k.* vel *i.* assumunt *k.* plurale, non cum *e.* ut fit communiùs, sed cum *a.* vel *o.* ut, *fazék, fazékek, játék, játékok, hey, héjak, Paréi, pareiok* &c.

5. Notandum & illud est quòd in motione nominum, ultimam syllabam consonante finientium, fiat aliquando vel euphoniæ vel compendii causa, elisio vocalis, finalem consonam antecedentis, ut, *Tegez, tegzek*, non *tegezék, köröm, körmök* non *körömök* &c.

6. Hæc

akkor a *k*-t *e* magánhangzóval veszi fel, mint *kéz*, *kezek*; *víz*, *vizek*; *tűz*, *tüzek*; *fül*, *fülek* stb. 3. Ha az utolsó szótagban *ő* hallatszik, akkor a *k*-t *ó* vagy *e* magánhangzóval veszi fel, mint *török*, *törökök*; *kőv*, *kövek*; *tőv*, *tövek* stb.

4. Megjegyzendő, hogy ezek a szabályok nem olyan állandóak és általánosak, hogy kivétel ne lenne alóluk. Ugyanis 1. némelyik, *i* magánhangzóval álló mássalhangzóra végződő szó a *k*-t *o* magánhangzóval veszi fel, mint *kalamarifok* stb., és nem *e*-vel, ahogy szokásos. 2. Némelyik egy szótagos,³⁶ *e*-vel álló *k*-ra vagy *i*-re végződő szó a többes szám *k*-ját nem *e*-vel veszi fel, ahogy szokásos, hanem *a*-val vagy *o*-val, mint *fazék*, *fazékek*; *játék*, *játékok*; *hey*, *héjak*; *Paréi*, *pareiok* stb.

5. Megjegyzendő, hogy az utolsó szótagot mássalhangzóval záró névszók áttételénél jóhangzás vagy takarékoság okán előfordul, hogy a szóvégi mássalhangzó előtt álló magánhangzó kiesik, mint *Tegez*, *tegzek*, nem pedig *tegezek*; *köröm*, *körmök*, nem pedig *körömök* stb.

6. Hæc autem Euphonia, locum habet in nomib^{us} dissyllabis & polysyllabis, desinentibus in rem, ut *rem*: *röm* ut, *köröm*: sed excipe *öröm*, *kör*, ut *örök*, *bör*, ut *Csöbör*: *gez* ut *tegez*, *boz*, ut *koboz*, *ok*, ut *torok*; *ol* ut *ja sol*; *öl*, ut, *köböl om* ut, *halom*: *ony*, ut, *torony*: excipe *aszszony reg*, ut, *me-reg*, sed excipe *serreg*.

6. Secunda nominis è singulari in pluralem motio, est nominum vocali desinentium, quæ neglecta vocali littera *k*, præfigi solita, solum *k*, ad vocalem suam ultimam assumunt, ut *Buz* *buzák*, *Gyenge*, *gyengek*.

7. Nonnulla tamen & hîc occurrit irregularitas. Quædam enim nomina, in vocali *ô* desinentia assumunt *k*, cum vocali, mutata primum ultima vocali *ô* in, *ei*, ut, *fő*, *fojek*. Deinde quædam desinentia in *u*. mutant *n*. ante, *k*. in *a*. ut. *Varju*, *Varjak*, *borju*, *borjak*. &c. Si motio hæc non sit vitiosa, quod ego quidem conjicio, secus de priori sentio quam ex analogia affixorum, cum hoc nomine positorum,
col-

6. Ez a jóhangzásra törekvés érvényesül a *rem* végű két és több szótagos szavakban, mint *verem*; a *rēm* végűekben, mint *kōrēm*, kivéve: *ōrēm*; a *kōr* végűekben, mint *ōkōr*; a *bōr* végűekben, mint *Csōbōr*; a *gez* végűekben, mint *tegez*; a *boz* végűekben, mint *koboz*; *ok*-nál, mint *torok*; *ol*-nál, mint *jařsol*; *ól*-nél, mint *kōbōl*; *om*-nál, mint *halom*; *ony*-nál, mint *torony*, kivéve: *ařřzony*; *reg*-nél, mint *mereg*, kivéve: *řereg*.

6.³⁷ Az egyesből a többesbe való áttétel másik módja a magánhangzóra végződő névszókra vonatkozik, ezek a *k* elé tett magánhangzó mellőzésével csak a *k*-t teszik hozzá a szóvégi magánhangzóhoz, mint *Buza*, *buzák*; *Gyenge*, *gyengek*.

7. Azonban itt is előfordul bizonyos szabálytalanság. Némelyik *ō* magánhangzóra végződő szó ugyanis a *k*-t magánhangzóval együtt veszi fel, miután a szóvégi *ō* magánhangzót *ei*-re változtatta, mint *fō*, *fojek* [*fejek*]. Továbbá némelyik *u*-ra végződő a *k* előtt az *n*-t [*u*-t] *a*-ra változtatja, mint *Varju*, *Varjak*; *borju*, *borjak*. Ha ez az áttétel nem is lenne hibás, amit én pedig feltételezek, másképp vélekedem az előzőről, amire a névszóval álló toldalékok³⁸ [birtokos személyjelek] analógiájából következtetek, azt mondjuk

colligo, dicimus enim, *fejem, fejed feje*, non *fõm, fod, foje*. Hæc de motione è singulari in pluralem.

CAPUT V.

De Compositis & eorum compositione.

1. **I**N lingua hâc Hungarica, quia non sunt multa composita, & si quæ sint ea quoque ex integris, non multam habet natura compositorum & compositionis difficultatem.

2. Composita conflantur communiter ex duabus vocibus integris, sive nomina, sive verba, sive particulæ sint, ita ut vix videantur esse composita ut. *Hegy tetõ, Tűzkõ. Előkötõ* &c. Hæc sane liberum permitto, duo simplicia dici, liberum & in composita reduci.

3. Compositio fit dupliciter. Primò in partibus compositi, nullâ factâ mutatione, ut, *Tűzkõ, Hegyestõr* &c. Secundò, aliqua in iisdem facta mutatione, vel nempe 1. in literis & vocalibus ut, *keszkenõ* pro *kézkenõ* ubi e. clarum

ugyanis: *fejem, fejed, feje*, nem pedig *fõm, fod, foje*. Ennyit az egyes számból a többes számba való áttételről.

V. FEJEZET. AZ ÖSSZETETT SZAVAKRÓL ÉS ÖSSZETÉTELÜKRŐL

1. A magyar nyelvben, mivel nincs sok összetett szó, és amik vannak, azok is teljes szavakból állnak, nem okoz sok nehézséget az összetett szavaknak és összetételüknek a természete.

2. Az összetett szavak általában két teljes szóból tevődnek össze, legyenek akár névszók, akár igék, akár partikulák, úgy, hogy alig tűnnek összetételnek, mint *Hegytető, Tűzkő, Előkötő* stb. Ezeket, megengedem, szabadon nevezhetjük akár két egyszerű szónak, akár összetételnek.

3. Az összetétel kétféle. Az elsőben az összetétel tagjaiban nem történik változás, mint *Tűzkő, Hegyestő* stb. A másodiknál ezekben változás következik be, akár 1. a más-salhangzókbán³⁹ és a magánhangzókbán, mint *kézkenő* helyett *kefzkenő*, ahol a

rum in *e*. obscurum, & litera *z*. in literam *sz* mutata est; vel *z*. in vocalibus tantum, ut. *Fekôtô* ubi *ô* mutatur in *e*.

4. Compositio ratione partium componentium variis modis fit. Primò, ex nomine & nomine ut. *Tűzkô*, *Hegyetô*. Secundo, ex nomine & verbo, ut *Boriska*, Tertiò ex nomine & particula, ut *általvetô*, *Elôkôtô*. Quartò ex verbo, nomine & particula ut, *Bornemissa*.

5. Composita nomina apud Hungaros, eam habent naturam, ut tantum posteriori sua parte declinentur, priori, etiamsi ea sit nomen, minimè ut. *Tűzkô*. *Tűzkôe*. *Tűzkônek*, &c.

CAPUT VI.

De Declinatione seu Variatione Nominis per casus.

1. **D**Eclinatio apud Hungaros una tantum est, variatio nempe vocis cujuslibet per casus.

2. Casus apud eosdem inveniuntur septem 1. Nominativus ut, *ember*, cujus
cha-

világos *e* [é] sötét *e*-re [e] változott, a *z* pedig *ʃz*-re; akár 2. csak a magánhangzókban, mint *Fekôtô*, ahol az *ô* *e*-re változott.

4. Az összetétel az összetétel tagjainak megfelelően különböző módokon történik. Először is lehet névszóból és névszóból, mint *Tűzkô*, *Hegytetô*; másodszor, névszóból és igéből, mint *Boriʃza*; harmadszor, névszóból és partikulából, mint *általvetô*, *Elôkôtô*; negyedszer, igéből, névszóból és partikulából, mint *Bornemiʃa*.

5. Az összetett szavaknak a magyarban az a tulajdonsága, hogy csaka második részét ragozzuk, az elsőt nem, még ha névszó is, mint *Tuzkô*, *Tuzkôe*, *Tuzkônek* stb.

VI. FEJEZET. A NÉVRAGOZÁSRÓL AVAGY A NÉVSZÓ ESETEK SZERINTI VÁLTOZÁSÁRÓL

1. A magyaroknál csak egyféle névragozás van, már-mint bármely szó esetek szerinti változása.

2. Hét esetük van: 1. alanyeset, mint *ember*,

character est absolutè poni, 2. Genitivus ut, *emberé*, cujus character est *è*. 3. Dativus ut, *embernek*, cujus character est syllaba, *nak*, *nek*. 4. Accusativus ut, *embert* cujus character est litera, *t*. 5. Vocativus ut, *emberen*, cujus character est. *n*, cum vocali aliqua. 6. Traductivus, ut *emberre* cujus character est *a.e.* 7. Conjunctivus ut, *emberestól* cujus character est *stól*, *stól*, *stul*, *stül*.

3. Genitivus, in nominibus consona finientibus, fit addita vocali *e*, ut *emberé*: in iis verò quæ vocali desinunt assumitur *j*. ante *e*, finale ut, *hazáje*, *kecskéje* &c. idque euphoniæ solùm causa, & abjecto etenim. *j*. valeret *h*. m. *hazáe*, *kecskeje* &c.

4. Dativus dum fit, voces in ultima syllaba *a. o. u.* habentes poscunt, *nak*, ut *ház*, *háznak*, *gond*, *gondnak*, *saru*, *sarunak*; voces vero habentes *e, i, ó, ü.* poscunt, *nek*, ut *kéz*, *kéznék*, *viz*, *viznek*, *öröm*, *örömnék*, *bűn*, *bűnnék*. Fit tamen aliquando, vel per errorem, vel per irregularitatem, ut nomina in ultima syllaba vocalem *i*. habentia, suffixum,

ennek az a jele, hogy önmagában áll; 2. birtokos eset, mint *emberé*, ennek a jele az *è*; 3. részes eset, mint *embernek*, ennek a jele a *nak*, *nek* szótag; 4. tárgyeset, mint *embert*, ennek a jele a *t*; 5. megszólító eset [helyhatározó eset], mint *emberen*, ennek a jele az *n*, valamilyen magánhangzóval;⁴⁰ 6. eredményhatározó eset, mint *emberre*, ennek a jele az *a*, *e*; 7. társhatározó eset, mint *embereftől*, ennek a jele a *ftol*, *ftól*, *ftul*, *ftül*.

3. A birtokos eset a mássalhangzóra végződő szavakban az *e* magánhangzó hozzátételével jön létre, mint *emberé*; a magánhangzókra végződőkben pedig a szóvégi *e* elé *j* kerül, mint *házáje*, *kecskéje* stb. Ez csak a jóhangzás kedvéért, ugyanis a *j* nélkül *h* hangoznék, mint *házáe*, *kecskeje* [*kecskéé*] stb.

4. Részes esetben azok a szavak, ahol az utolsó szótagban *a*, *o*, *u* áll, *nak*-ot kapnak, mint *ház*, *háznak*; *gond*, *gondnak*; *faru*, *farunak*; ahol pedig *e*, *i*, *ö*, *ü*, ott *nek*-et kapnak, mint *kéz*, *kéznek*; *víz*, *víznek*; *óróm*, *örömnek*; *bűn*, *bűnnek*. Mégis előfordul, akár tévedésből, akár szabálytalanságból, hogy az utolsó szótagjukban *i*-t tartalmazó szavak

fixum, non, *nek*, quod regulariter deberent, sed *nak*, assumant, ut, *ir*, *irnak*, *zſir*, *zſirnak*, *ſir*, *ſirnak*, *ſzij*, *ſzijnak*, &c.

5. Acculativus dum fit, voces desinentes in consonâ, quandoque assumunt vocalem aliquam, ante *t*. nimirum, *a*. vel, *o*. in voce. syllabam ultimam, vocali, *a*. affectam habente, ut *barang*, *barangot*, *kalap*, *kalapot*. *had*, *hadat* *szarr*, *szarrat* &c. *e*. in voce, se vocali *e* & ñ claudente, ut *kéz*, *kezet*, *tűz*, *tűzet*, *fűlet*, &c. *e*. vel *o*. in vocem, cujus finis habet vocalem *i*. ut. *Viz vizet*, *csik*, *csikot*, *tik*, *tikot*, & *ő*. in voce, quam vocalis *ő* finit ut *tôrök*, *tôrőöt*, *kőd*. *kődöt* &c. *o*. in voce, vocalem *o* in ultimâ syllabâ habente ut, *kolompot*, *gond*, *gondot* : *o*. vel *a*. in vocibus. per æ exeuntibus, polysyllabis quidem, *o* ut *hazug* *hazugot* *kakukk* *kakukkot* &c. Monosyllabis verò *a*. ut *Lud*, *ludat*, *nyul*, *nyulat*.

6. Quandoque autem, voces, eadem in consonâ desinentes, euphoniæ causâ, eandem respuunt, & ad consonantem finalem immediate
cha-

nem *nek* toldalékot kapnak (ahogy ez szabályos lenne), hanem *nak*-ot, mint *ir, irnak; zsir, zsirnak; fir, firnak; fzij, fzijnak* stb.

5. Tárgyesetben a mássalhangzóra végződő szavakban a *t* előtt olykor magánhangzó áll, mégpedig *a* vagy *o*, ha a szó utolsó szótagjában *a* magánhangzó van, mint *harang, harangot; kalap, kalapot; had, hadat; fzarv, fzarvat* stb.; *e* áll, ha az utolsó szótagban *e* vagy *ū* van, mint *kéz, kezet; tűz, tűzet; fület* stb., *e* vagy *o* áll, ha az utolsó szótagban *i* van, mint *viz, vizet; csik, csikot; tik, tikot*; és *ō* áll, ha az utolsó szótagban *ö* van, mint *tôrôk, tôrôkôt; kôd, kôdôt* stb.; *o* áll, ha az utolsó szótagban *o* van, mint *kolompot; gond, gondot*; *o* vagy *a* áll, ha az utolsó szótagban *u* van, mégpedig a több szótagosokban *o*, mint *hazug, hazugot; kakukk, kakukkot* stb.; az egy szótagosokban pedig *a*, mint *Lud, ludat; nyul, nyulat*.

6. Néha az ugyanilyen mássalhangzóra végződő szavak nem tűrik meg ugyanezt a magánhangzót, és a szóvégi mássalhangzóhoz közvetlenül illesztik a tárgyeset

characterem a. accusativi, t. assumunt, ut. *sír sirt Kár, kárt, sas, sast, has, hast* &c.

7. Nomina desinentia in vocalem puram, & sine consonâ positam, nullam vocalem assumunt, sed sibi, immediatè characterem accusativi suffigunt, ut. *buz a, buz at. fecske, fecsket. vízi, vízit. lopo, lopot. saru, sarut, &c.*

8. Accusativi pluralis, alia est ratio: quia enim semper fit ex nominativo plurali, semper per affixum k. formato, non potest secus characterem suum nempe t. assumere. Propter terminationem k. quæ cum t. consistere, nisi vocalis intercedat, nequit, nisi præmissa ipsi characteri t, aliquâ vocali a. vel t. ut. *Emberek, buzakat.* & non *Emberek t, Buzakt.* Sed & hîc valet id, quod in initio theseos quintæ diximus.

9. Locativum casum nominamus eum, quo rem super loco aliquo esse efferimus, ut *asz talon.* qui fit ex themate seu Nominativo, dupliciter. i. affixâ literâ n. cum vocali aliquâ nempe o, in omnibus in a, o, u. impurum,

C

exeun-

jelét, a *t*-t, mint *fír, firt; Kár, kárt; fás, fast; has, hast* stb.

7. A nyíltan, mássalhangzó nélküli magánhangzóra végződő szavak nem vesznek fel magánhangzót, hanem közvetlenül kapcsolják magukhoz a tárgyeset jelét, mint *buza, buzat; fecske, fecsket; vizi, vizit; lopo, lopot; faru, farut* stb.

8. A többes számú tárgyesetnek más az elve: mivel ez mindig a *k* toldalékkal képzett többes számú alanyesetből jön létre, a tárgyeset jelét, vagyis a *t*-t is csak így tudja felvenni. Mivel a *k* végződés nem állhat a *t*-vel, csak ha magánhangzó van köztük, ez sem jöhet létre a *t* jel elé toldott *a* vagy *t* [*e*] magánhangzó nélkül, mint *Emberek* [*Embereket*], *buzakat*, nem pedig *Emberekt*, *Buzakt*. Itt ugyanaz érvényes, amit az 5. pont elején mondtunk.

9. Helyhatározó esetnek nevezzük azt, amellyel egy dolognak valami helyen levését fejezzük ki, mint *afztalon*. Ez a többől, vagyis az alanyesetből jön létre, kétféle módon: 1. az *n* hang hozzátoldásával egy magánhangzóval együtt, mégpedig *o*-val minden zárt [zárt szótagban levő] *a, o, u* magánhangzóra végződő névszóban, mint

exeuntibus ; ut, *Harangon, Kalapon, Kolompon, nyulon* : cum è obscure in vocibus in *e. & i.* impurum desinentibus ut, *Kerek, kereken, tegez tegzen, viz, vizen, tix, tixen, hir, hiren* : cum : *õ*, in vocibus in *õ & ü.* impurum desinentibus ut, *bôr, bôrôn, tüz, tüzön &c.*

10. Locativus fit secundo ex themate seu nominativo, solo caractere *n.* sine vocali, affixo, in nominibus videlicet illis, quæ in vocales puras desinunt ut, *buzá, buzã, képen, havasin, bôhôn, sarun, tetôn, tetün.*

11. Locativus aliquandò patitur elisionem vocalis, ultimam syllabam cum consonâ facientis, euphoniæ vel compendii causa, ut. *tükrôn kôlykôn &c.* ad analogiam, motionis & comparationis, non *tükôrôn kolyôkon.*

12. Traductivum casum illum vocamus, quo tendentiam rei ad terminum ad quem, intelligimus, ut *emberre, lova. &c.* fitque à themate seu nominativo dupliciter. 1. assumendo similem consonam, *ei*, quæ est in fine vocis : ad characterem *á*, vel *e.* in nominati-

Harangon, Kalapon, Kolompon, nyulon; sötét *è*-vel minden zárt [zárt szótagban lévő] *e* és *i* magánhangzóra végződő szóban, mint *Kerék, kereken; tegez, tegzen; viz, vizen; tiz, tizen; hir, hiren*; *ō*-vel a zárt *ō*-re és *ū*-re végződő szavakban, mint *bôr, bôrôn; tűz, tűzön* stb.

10. A helyhatározó eset a másik módon úgy jön létre a töből, vagyis az alanyesetből, hogy az *n* jelet magában, magánhangzó nélkül toldjuk hozzá, mégpedig azokhoz a névszókhoz, amelyek nyíltan, magánhangzóra végződnek, mint *buza, buzā*⁴¹ [*búzán*], *képen, havasin, bohón, farun, tetôn, tetûn*.

11. A helyhatározó eset olykor megengedi az utolsó szótagot mássalhangzóval alkotó magánhangzó kiesését, akár a jóhangzás, akár a takarékoság kedvéért, az egyes számból a többesbe tétel illetve a fokozás analógiájára, mint *tűkrôn, kôlykôn* stb., nem pedig *tűkôrôn, kolyôkon*.

12. Eredményhatározó esetnek nevezzük azt, amelyen egy dolognak valamely végpont felé haladását értjük, mint *emberre* [*emberré*], *lova* [*lóvá*] stb. Ez a töből, vagyis az alanyesetből jön létre, kétféle módon: 1. zárt [zárt szótagban levő] magánhangzóra végződő névszóknál az eset *á* illetve *e* jele elé felvéve egy ahhoz hasonló mássalhangzót, mint amely a szó végén áll.

minibus, desinentibus in vocales impuras: character, *a.* erit in vocibus desinentibus in *a.o.u.* & quibusdam in *i.* ut. *Kalmár, kalmárrá, koboz kobbozza, nyul, nyullá, zsir, zsirrá, sir, sirrá, &c.* Character *é.* erit autem in nominibus in *a, i, ó. ū.* desinentibus, ut, *mész, mezzé, viz, vizze, török, törökké, szűk, szűkké.*

13. Translative casus fit secundo, præfixo, v. euphoniæ causa characteri, *a.* vel *e.* in nominibus, in vocales puras desinentibus, ut, *lôre, lôré: é, kutyá, kutyává*: fit autem assumptio characteris, *a.* in vocibus desinentibus in *a'o & u.* & quibusdā in *i.* ut, *buzá, buzává, lopo, lopová, saru, saruvá, kállai, kállai-va.* Characteris autem *e.* assumptio, fit in vocibus desinentibus in *é, ô, ū,* & quibusdā in *i.* ut, *kecske, kecskéve szôr zô, szôr-zôve, bôtű, bôtűvé, menyeyi, menyeyive. &c.*

14. Conjunctivus casus, is est, quo rem habentem conjunctam cum suo habito, efferimus ut, *Könyvestől dolgo- stól*; fitque etiam dupliciter. Primò assumpta vocali aliqua ante syllabam characteristicam *stól, stól*, si vox desinat

Az *a*, *o*, *u*-ra végződőknél, és némely *i*-re végződőnél az eset jele *a*, mint *Kalmár*, *kalmárrá*; *koboz*, *kobozza*; *nyúl*, *nyulla*; *zfir*, *zfírrá*; *fir*, *fírrá* stb. Az *a* [*e*], *i*, *ō*, *ū*-re végződőknél pedig az eset jele *é*, mint *méz*, *mezze*; *víz*, *vizze*; *tôrök*, *tôrökké*; *szûk*, *szûkké*.

13. Az eredményhatározó eset a másik módon úgy jön létre, hogy a nyílt magánhangzóra végződő szavakban a jóhangzás kedvéért az *a* vagy *e* elé egy *v* kerül, mint *lôre*, *lôrévé*; *kutya*, *kutyává*; *a* jel kerül az *a*, *o*, *u*-ra végződő névszókhoz és némely *i*-re végződőhöz, mint *búza*, *buzává*; *lopo*, *lopová*; *faru*, *faruvá*, *kállai*, *kállaiva*. *E* kerül az *ê*, *ô*, *û*-re végződő névszókhoz és némely *i*-re végződőhöz, mint *kecske*, *kecskévé*, *fzôrzô*, *fzôrzôve*; *bôtû*, *botûvé*; *mennyei*, *mennyeive* stb.

14. A társhatározó esettel azt fejezzük ki, hogy egy dolog a hozzá tartozó dologgal együtt van, mint *Könyvestől*, *dolgoftól*. Kétféle módon jön létre. Először az esetet jelölő *ftol*, *ftól* szótag elé valamilyen magánhangzót téve, ha a szó

in consonam: nimirum o, vel a, cum a, u, vel o, in ultima syllaba auditur, ut. *buzogány*, *buzogányostol*, *madár*, *madarastol*, *toll*, *tollastol*. *bolond*, *bolondostol*. *strucz*, *struczoſtol*. *lud*, *ludaſtol*: e vel ö, ab iis, quæ ultimam syllabam cum vocali e, ö, ü claudunt, ut *Kezeſtol*, *dögöſtol*, *tűzeſtol*: o, vel e, ab iis in quorum fine vocalis, i, adest ut. *hireſtol*, *csikoſtol* &c.

15. Secundò, casus conjunctivus, fit, affixa syllaba characteristica, sine vocali adventitiâ, in nominibus, vocali desinentibus, ut. *buzá*, *buzáſtol*. *feiszé*, *feiszéſtol*: hoc tamen discrimine, quod nomina in a, o, u purum desinentia, characterem sibi adjungant, cum o, vel u. ut *lada*, *ladáſtol*. *lopo*, *lopoſtol*, vel *lopoſtul*. *saru*, *saruſtol*: desinentia in vocalem e, ö, ü, eundem affigi velint characterem, cum vocali ö, vel ü, ut. *feiszéſtol*, *fecskéſtol*, *törökösſtul*, *gyűszűſtol* vel *tűl*. Ea verò quæ in i, desinunt, possunt ö vel o ut. *kolopi*, *kolopſtol* &c.

16. Casus conjunctivus est tantum singularium. Pluralium non item;

mássalhangzóra végződik: mégpedig *o*-t vagy *a*-t, ha *a*, *o*, *u* hallatszik az utolsó szótagban, mint *buzogány*, *buzogányoftol*; *madár*, *madarastol*; *toll*, *tollaftol*; *bolond*, *bolondostol*; *strucz*, *struczostol*; *lud*, *ludaftol*; *e*-t vagy *ö*-t azokban, ahol az utolsó szótagban *e*, *ö*, *ü* áll, mint *Kezestöl*, *dögöftöl*, *tűzeftöl*; *o* [ö] vagy *e*, ha a szó végén *i* magánhangzó áll, mint *hirestöl*, *csikostol* stb.

15. Másodszor pedig a társhatározó eset a magánhangzóra végződő névszóból úgy jön létre, hogy az esetet jelölő szótagot magánhangzó közbejötte nélkül toldjuk hozzá, mint *buza*, *buzáftol*; *feifze*, *feifzestöl*. Azzal a megkülönböztetéssel, hogy a nyílt *a*, *o*, *u* végű névszók *o*-val vagy *u*-val veszik fel az eset jelét, mint *lada*, *ladáftol*; *lopo*, *lopoftol* vagy *lopoftul*; *faru*, *faruftol*; az *e*, *ö*, *ü* magánhangzóra végződők pedig ugyanezt a jelet *ö*-vel vagy *ü*-vel veszik fel, mint *feifzeftöl*, *fecskeftöl*, *törököftül*, *gyűfzűftöl* vagy *tül*. Az *i*-re végződők pedig *ö*-t vagy *o*-t, mint *kolopi*, *kolopoftol* stb.

16. A társhatározó esetnek csak egyes száma van. Többes száma azért nincs, mert a többes

tem ; eò quod pluralis desinat in consonantem k. quæ, cum *st* sine intercedente vocali, efferri non solet, ut. *emberekstöl* : vocalis autem non interponitur. Hunc Hungari exprimunt casum : addendo singularis numeri conjunctivo, notam universalitatis *minden* ut *Minden emberekstöl*.

17. Casus locativus, traductivus & conjunctivus, sunt revera casus. Casus enim est Specialis seu diversa nominis terminatio specialem ejus habitudinem ad significans : Cui in Lingua hac tali debet gaudere terminatione ut ad particulas vel integras vel corruptas ferri nequeat, alias, si possit, vel adverbialis, præpositionalis, vel conjunctionalis, rationem subire, non erit casus, quia non diversa nominis terminatio, sed nomen cum hac vel illâ particulâ affixâ.

18. Casus verò Latinorum & aliorum, Vocativus & Ablativus, in

szám *k*-ra végződik, ezt pedig nem lehet közbeeső magánhangzó nélkül az *ſt*-vel együtt kiejteni, magánhangzó viszont nincs ott. Ezt az esetet a magyarok úgy fejezik ki, hogy a az egyes számú társhatározó esethez az összességet kifejező *minden* szót teszik, *Minden embereſtől*.

17. A helyhatározó eset, az eredményhatározó eset, a társhatározó eset valóságos esetek. Az eset ugyanis a névszó sajátos vagy külön végződése, amely sajátos tulajdonosságát fejezi ki:⁴² ennek olyan végződésűnek kell lennie ebben a nyelvben, hogy azt ne lehessen sem a csonka, sem a teljes alakú partikulákhoz sorolni, máskülönben határozószó, előljáró vagy kötőszói partikulának számít, nem pedig esetnek, mivel nem a névszó sajátos végződése, hanem ilyen vagy olyan partikulával toldott névszó.

18. A latinok és mások megszólító és ablativus esete ebben a nyelvben nem eset.

linguâ hâc non sunt casus, vocativus enim, non habet diversam nominis à nominativo, terminationem, sed eandem, unde definitio casus, ei non quadrat. Ablativus verò, est nomen cum affixâ particulâ *töl*, *tol.* ex præpositio-
nalibus. Dixi autem terminationem, casum diversum facientem, talem esse debere, quæ rationem particulæ non habeat: Alias casus essent. *emberbe*, *emberböl*, *emberröl*: si casus esset *embertöl*, in quibus non est terminationis diversitas, sed affixarum particularum varietas.

19. Dabimus hîc paradigma unum, *Ember*. Sing. Nom. *Ember*. Gen. *Emberé*, Dat. *Embernek*. Accus. *Embert* Locat. *Emberen*. Transl. *Embert*. Conjunct. *Emberestöl*. Et pluraliter Nom. *Emberek*. Gen. *Embereke*. Dat. *Embereknek*. Accus. *Embereket* Locativ. *Embereken* Transl. *Emberekké*. Conjunctivum non habet.

A megszólító eset azért nem, mert nincs az alanyesettől eltérő végződése, tehát az eset meghatározása nem illik rá. Az ablativus pedig *től, tol* előjárói partikulával toldott névszó. Mondtam ugyanis, hogy a külön esetet létrehozó végződésnek olyannak kell lennie, hogy ne lehessen partikulának tekinteni. Máskülönben, ha eset lenne az *embertől*, akkor esetek lennének: *emberbe, emberből, emberről*, ezekben nem különböző végzések vannak, hanem többféle odatoldott partikulák.

19. Megadunk egy ragozási sort. *Ember*. Egyes szám alanyeset *Ember*, birtokos *Emberé*, részes *Embernek*, tárgyeset *Embert*, helyhatározó *Emberen*, eredményhatározó *Embert* [*Emberré*], társhatározó, *Emberestől*. Többes számban alanyeset *Emberek*, birtokos *Embereke*, részes *Embereknek*, tárgyeset *Embereket*, helyhatározó *Embereken*, eredményhatározó *Emberekké*, társhatározó nincs.

CAPUT VII.

De Mutatione vocalium in Nomine.

1. **M**Utatio vocalium, ut non modicam in lingua Hebræa, creat difficultatem, ita & in Hungarica; præfertim iis, qui alienigenæ dum sint, studio linguæ hujus se addicunt: ut igitur hæc in discendo, difficultas tollatur: de mutatione vocalium paucis dicendum.

2. Mutatio vocalium fit. i. propter motionem è singulari in pluralem. ut, *Kéz, kézek, fő, fejek.* ii. propter declinationem ut, *buzá, buzáie.* iii. propter affixa ut. *fecské, fecskéböl, fecsketöl, fecskem.* &c.

3. In mutatione vocalium considerandæ sunt vocales septem sub duplici respectu, vel quâ puræ, vel quâ impuræ. Puræ sunt, cum sine consona finali in vocalem desinunt. ut. *buzá.* Impuræ sunt cum in consonantem exeunt, ut. *koboz, pokol.* Puras enim & impuras alio, quàm Græci grammatici,

C 4

tici,

VII. FEJEZET. A MAGÁNHANGZÓK VÁLTOZÁSÁRÓL A NÉVSZÓBAN

1. Amint a héber nyelvben nem csekély nehézséget okoz a magánhangzók változása, úgy a magyarban is, különösen azoknak, akik idegenek lévén a magyar nyelv tanulására adják magukat, hogy tehát ezen a nehézségen átjussanak a tanulás során, néhány szóval szólni kell róla.

2. A magánhangzók változása létrejöhethet i. az egyes számból a többesbe való áttétel során, mint *Kéz*, *kézek* [*kezek*]; ii. a ragozás során, mint *búza*, *buzáie*; iii. a toldalékok miatt, mint *fecske*, *fecskeből*, *fecsketől*, *fecske* stb.

3. A magánhangzók változásában hét magánhangzót kell figyelembe venni, kétféle viszonylatban, vagyis hol nyíltak [nyílt szótagban levők], hol pedig zártak [zárt szótagban levők]. Nyíltak azok, amelyek szóvégi mássalhangzó nélkül, magánhangzóra végződnek, mint *buza*. A zártak mássalhangzóra végződnek, mint *koboz*, *pokol*. Ezt a két szót másképp használom, mint a görög grammatikusok, mégpedig úgy, ahogy kifejtettem.⁴³

tici, hic accipimus, modo, eo nempe quem explicuimus.

4. Nomina in a. obscurum impurum, ut. *fark*, *Harang*; in a. clarum. impurum ut. *kovász*. *kolbász*. in e. obscurum impurum ut. *Hely*, *hüvely*: in e, clarum impurum ut. *mész*, *dicsősség*: in i. o. ö. ü. u. five purum ut *kerti*, *lőpo*, *csörgő*, *daru*, *kesztyű*; five impurum ut. *Víz*, *tot*, *török*, *lud* *fül*. desinentia; retinent iuam vocalem in ultimâ immutatam. *Fő* est anomalum & mutat ö in ei ut. *fő*, *fejek*, ut dictum cap. 4. sectionis hujus paragr. 7.

5. Nomina in a, & ei: obscurum, purum desinentia, mutant a. obscurum in a. clarum, ut. *koma*, *komák*. *buzá*, *buzák*, e. verò obscurum in e clarum ut. *fejse*, *fejsek*. *kecske*, *kecskek*. De desinentibus in a. & e. clarum, purum, ob defectum talium vocum nulla difficultas.

6. Mutatio hæc eadem est, five in movendo è singulari in pluralem; five in declinando: five in affigendo suffixum; qualecunque illud sit.

7. Mu-

4. Változatlanul őrzik meg az utolsó magánhangzót a zárt [szótagban levő] sötét *a*-ra végződő névszók, mint *fark*, *Harang*; a zárt [szótagban levő] világos *a*-ra végződők, mint *kováfz*, *kolbáfz*; a zárt [szótagban levő] sötét *e*-re végződők, mint *Hely*, *hūvely*; a zárt [szótagban levő] világos *e*-re végződők, mint *méz*, *dicsőffég*; az *i*, *o*, *ô*, *û*-re végződők, akár nyílt szótagban, mint *kerti*, *lopo*, *csörgő*, *daru*, *kefztyū*; akár zárt szótagban, mint *Víz*, *tot*, *török*, *lud*, *fűl*. A *fő* rendhagyó, és az *ő*-t *ei*-re változtatja, ahogy a jelen szakasz 4. fejezetének 7. pontjában említettük.

5. A nyílt szótagban lévő sötét *a*-ra és *ei*-re [*e*-re] végződő névszók a sötét *a*-t világos *a*-ra változtatják, mint *koma*, *komák*; *buza*, *buzák*; a sötét *e*-t világos *e*-re, mint *fejze*, *fejzék*; *kecske*, *kecskek*. A nyílt szótagban világos *a*-ra és *e*-re végződőkkel nincs gond, mivel ilyen szavak nem léteznek.

6. Ez a változás ugyanolyan, akár az egyesből a többesbe való áttételnél, akár a névragozásban, akár egy toldalék hozzátoldásánál, akármilyen is az.

7. Mutatio vocalium fit tantum in ultimâ syllaba, idque in qualibet voce, five mono syllaba, five dysyllaba, five polysyllaba: in penultimam verò & ante penultimam nunquam cadit.

SECTIO SECUNDA

D E

Nomine Imperfecto, seu
Pronomine.

C A P U T I.

De Pronominibus separatis & eorum Natura ac affectionibus.

1. **H**Actenus de nomine perfecto: nomen imperfectum seu analogum est, quod vice nominis aliquando ponitur, ut. *En, Ego. Té, Tu &c.* & vocatur pronomen, seu pro-vocabulum.

2. Nomina Imperfecta, seu Pronomina, ut apud Hebræos, ita & Hungaros, sunt duplicia 1. Separata. 2. Affixa. Separata, quæ per

C 5

le

7. A magánhangzók változása csak az utolsó szótagban következik be, akármilyen szó is az, akár egy szótagos, akár két szótagos, akár több szótagos: az utolsó előtti szótagban vagy még előbb sosem következik be.

MÁSODIK SZAKASZ. A NEM TELJES ÉRTÉKŰ NÉVSZÓRÓL AVAGY A NÉVMÁSRÓL⁴⁴

I. FEJEZET. A KÜLÖNÁLLÓ NÉVMÁSOKRÓL, TERMÉSZETÜKRŐL ÉS JELLEMZŐIKRŐL

1. Ennyit a teljes értékű névszóról. Nem teljes értékű avagy analóg névszó az, amelyik olykor egy névszó helyett áll, mint *En*, ego; *Té*, tu stb. és névmásnak vagy szómásnak nevezik.

2. A nem teljes értékű névszók avagy a névmások a magyaroknál, akárcsak a hébereknél, kétfélék: 1. különálló; 2. toldottak.

se consistere possunt, & peculiares voces constituunt, ut, *En, Te, Amaz.* Affixa sunt quæ per se nec consistere possunt, nec voces peculiares faciunt, verum finibus vocum aliarum affiguntur ut, *em, am, ed, ad, &c.*

3. Pronomina separata sunt. *En*, ego. *te*, tu. *õ*, ille, *magam*, ego ipse. *magad*, tu ipse. *maga*, ille ipse. *Az*, id, ille. *Ez*, hoc. *Amaz*, illud. *Emez* vel *imez*, iste. *Ki*, quis, qui, *Kicsoda*, quis. *mely*, quod, qui, quæ. *mellyik*, quis, quæ quod. *Azon*, idem. *Ezen*, hoc idem. *Micsoda*, Quid. *Enyim*, Meus. *Mienk*, noster. *Tied*, tuus. *Tietek*, vester. *õve*, ejus. *õvek* eorum. In quibus 1. Divisio. 2. Carentia generis & motionis 3. Motio é singulari in pluralem. 4. Figura seu compositio. 5. Declinatio consideranda veniunt.

4. Divisionem quod attinet: Pronomen præter vulgatam illam in primitivum & derivativum divisionem, dispescitur in quadruplicia. 1. Possessiva ut. *Enyim*. *Mienk*. *Tied*, *tietek*, *õve*, *õvek*, & hæc fiunt ex genitivis singulari-

A különállók önmagukban is állhatnak és külön szavakat alkotnak, mint *En*, *Te*, *Amaz*. A toldottak önmagukban nem állhatnak, és nem alkotnak külön szavakat, hanem más szavak végéhez toldatnak, mint *em*, *am*, *ed*, *ad* stb.

3. Különálló névmások: *En*, ego; *te*, tu; *ō*, ille; *magam*, ego ipse; *magad*, tu ipse; *maga*, ille ipse; *Az*, id, ille; *Ez*, hoc; *Amaz*, illud; *Emez* vagy *imez*, iste; *Ki*, quis, qui; *Kicsoda*, quis; *mely*, quod, qui, quae; *mellyik*, qui, quae, quod; *Azon*, idem; *Ezen*, hoc idem; *Micsoda*, quid; *Enyim*, meus; *Mienk*, noster; *Tied*, tuus; *Tietek*, vester; *ōve*, eius; *ōvek*, eorum. Ezeknél tekintetbe kell venni 1. a felosztásukat; 2. a nem és az annak megfelelő változás hiányát; 3. az egyes számból a többes számba való áttételt; 4. az alakot avagy az összetételt; 5. a ragozást.

4. Ami a felosztást illeti: a névmás a szokásos, alapalakra és képzett alakra való felosztáson kívül négyféleképpen osztatik fel: 1. birtokos névmások, mint *Enyim*, *Mienk*, *Tied*, *tietek*, *ōve*, *ōvek*,

gularibus & pluralibus trium illorum pronominum, *en, te, õ*. 2. Interrogativa, *Ki kicsoda, mellyik, az, amaz, &c.* 3. Relativa, *Ki, melly, &c.* 4. Demonstrativa ut. *En, te, õ, Az, Ez, Ezen, Azon, &c.*

5. Notandum verò est, unum idemque Pronomen, diversas posse subire relationes, & quandoque demonstrativum, quandoque relativum, quandoque & interrogativum posse esse, ut, *Az, Amaz, &c.*

6. Pronomina nullum habent genus: non moventur de genere in genus & terminatione masculina in fœmininum; ex hac in neutrum: non admittunt ullam comparationem à positivo in comparativum, & ex hoc in superlativum.

7. Motio è singulari in pluralem, vel regularis, vel irregularis est. Irregularis in qua, prorsus non servantur leges motionis supra cap. 4. propositæ: habentque eam. 1. *En, Te, ab. En, fit, mi, ab. Te. fit. Ti. vel tũ.* 11. habent eam, *Mienk. Tied. Tietek, õvék*, hæc enim

ezek a három névmásnak *en*, *te*, *ō* az egyes és többes számú birtokos esetéből jönnek létre; 2. kérdő névmások: *Ki*, *kicsoda*, *mellyik*, *az*, *amaz* stb.; 3. vonatkozó névmások: *Ki*, *melly* stb.; 4. mutató névmások, mint *En*, *te*, *ō*, *Az*, *Ez*, *Ezen*, *Azon* stb.

5. Megjegyzendő, hogy ugyanazon névmás többféle viszonylatban is szerepelhet, olykor mutató, olykor vonatkozó, olykor pedig kérdő is lehet, mint *Az*, *Amaz* stb.

6. A névmásoknak nincs nemük: nem változnak végződés szerint, hímnemű végződésből nőneműre, abból pedig semleges neműre: nem lehet őket fokozni alapfokból középfokba, onnan pedig felsőfokba.

7. Az egyes számból a többes számba való áttétel szabályos vagy szabálytalan. Szabálytalan akkor, ha nem érvényesülnek az áttétel szabályai, melyeket fentebb a 4. fejezetben ismertettünk. Ilyenek i. *En*, *Te*. Az *En*-ből *mi* lesz, a *Te*-ből *Ti* vagy *tū*; ii. *Mienk*, *Tied*, *Tietek*, *ōvék*, ezek ugyanis

moventur è singulari in pluralem, assumto solo *i*. ante terminationes seu affixa sua ut. *Mieink*, *Tieid*, *Tieitek*, *ô-veik*. 111. Eam habet *ôve*. Ex quo plurale, fit solùm affixâ, *i*. vocali ad finem ut. *ôvei*.

8. Motio regularis est, quæ secundùm leges motionis, supra memoratas instituitur assumto nimirũ solo *k*. Pluralis numeri caractere, si vox in vocalem desinat; si verò in consonam *k*, cum vocali aliquâ aptâ ac conveniente affixâ ut, *ô*, *ôk*. *enyim*, *enyimek*, *Azok*, *ezek*, *amazok*, *emezek*, &c.

9. Figura seu compositio & hic locum invenit, sunt enim vocēs vel Simples ut. *Az*. *En*, *Te*, *ô*: vel Compositę ut. *Amaz*, *azon*, *ezen*, *emez*, pro *imez*, mutato *i*, in *e*. euphoniæ causâ.

10. Ratione declinationis distinguuntur Pronomina, primò in regularia & irregularia: Regularia sunt quæ secundùm datas declinationis regulas, variantur per casus, ut. *Azon*, *Amaz*, *Imez*, &c. irregularia verò, quæ eadem

többes számban csupán egy *i*-t kapnak a végződésük vagy a toldalékuk elé, mint *Mieink, Tieid, Tieitek, ôveik*; iii. *öve*, ennek a többes számát ugyanis a végéhez toldott *i* magánhangzóval kapjuk, mint *ôvei*.⁴⁵

8. Szabályos az áttétel akkor, ha a fent említett szabályok szerint történik, vagyis magánhangzóra végződő szavakhoz a *k*-t, a többes szám jelét magában toldva hozzá, mássalhangzóra végződő szavakhoz pedig egy alkalmas és illő magánhangzóval toldva a *k*-t, mint *ô, ôk; enyim, enyimek; Azok, ezek, amazok, emezek* stb.

9. Az alakról avagy az összetételről is szólni kell, a szavak ugyanis vagy egyszerűek, mint *Az, En, Te, ô*, vagy összetettek, mint *Amaz, azon, ezen, imez* helyett az *i*-t a jóhangzás kedvéért *e*-re változtatva *emez*.

10. A ragozás szerint megkülönböztetünk először is szabályos és szabálytalan névmásokat. A szabályosak a ragozás megadott szabályait követve esetek szerint változnak, mint *Azon, Amaz, Imez* stb.; a szabálytalanok viszont

eadem non observant ut. *En, te, ő, őve* & *ővék*, quæ Genit. & Nominat. eodem modo habent.

11. Secundò ratione declinationis distinguenda sunt in perfectà seu integra, & defectiva seu imperfecta. Perfecta sunt, quæ omnes septem casus progignere, possunt, ut, *Az, Amatz, Axon, Kicsoda*, &c. Imperfecta, quæ ex adversò non possunt, ut. *En, te, ő*. quæ locativo, traductivo, & conjunctivo casibus carent.

12. Paradigma irregularium & imperfectorum est. 1. *En. S. N. En. Gen. Enyim. Dat. Nekem, vel ennekem. Accus. Engem vel Engemet Locativo. Traductivo & conjunctivo Carent. Et Pluraliter Nominativo. Mi, Gen. Miénk, Dat. Minékũnk vel nekũnk. Accus. Min- ket, reliquis caret.*

13. Paradigma secundum est. *Te. Singul. Nominativ. Te. Genit. Tied. Dativ. tenéked, vel néked. Accus. Teget, vel Teged. Reliquis caret. Et Pluraliter Nominativo. Ti. vel Tũ. Genitiv. Tietek, Dativ. Tinektek : vel nektek.*

nem követik ezeket a szabályokat, mint *En*, *te*, *ō*, *ōve*, *ōvék*, ezeknek ugyanis megegyezik az alanyesete és a birtokos esete.⁴⁶

11. Másodszor pedig a ragozásban megkülönböztetünk teljes avagy tökéletes és hiányos avagy nem teljes névmásokat. A teljesekből mind a hét eset létrehozható, mint *Az*, *Amatz*, *Azon*, *Kicsoda* stb. A nem teljesekből, mint *En*, *te*, *ō*, viszont nem hozható létre, ezeknek ugyanis nincs helyhatározó, eredményhatározó és társhatározó esetük.

12. A rendhagyó és hiányos ragozásúak ragozási sora: Első sor: *En*. Egyes szám alanyeset *En*, birt. *Enyim*, részes *Nekem* vagy *ennekem*, tárgyeset *Engem* vagy *Engemet*, helyhatározó, eredményhatározó és társhatározó eset nincs. Többes szám alanyeset *Mi*, birt. *Miénk*, részes *Minékünk* vagy *nekünk*, tárgyeset *Minket*, a többi eset hiányzik.

13. Második ragozási sor: *Te*. Egyes szám alanyeset *Te*, birt. *Tied*, részes *tenéked* vagy *néked*, tárgyeset *Tegedet* vagy *teged*, a többi eset hiányzik. Többes szám alanyeset *Ti* vagy *Tū*, birt. *Tietek*, részes *Tinektek* vagy *nektek*,

nektek, Accus. *Titeket* reliquis caret.

14. Paradigma 3. est *ő*. Sing. Nom. *ő* Gen. *őve*. Dat. *ő neki*, vel. *neki*, Accu. *őtet* reliquis caret. Et Pluraliter Nom. *ők*. Gen. *ővék*, Dat. *ő nékiek*, vel *nekiek*. Accus. *őket*. reliquis caret. Regularia reliqua sunt.

15. Notandum verò est, in declinatione pronominum in *ze. z.* consonam desinentium, ut. *az. amaz. emez. &c.* consonam. *z.* ante suffixum *nak, nek*, suavioris pronunciationis causa, mutari in, *n*, ut, *amannak, annak, ennek. &c.* quamvis & *amaznak, emeznek, eznek, aznak* valerent.

16. Nomina analoga, etiam cum affixis posita declinantur: Nomina autem analoga, cum affixis sunt possessiva omnia ut. *Enyim, Tied, Mienk, Tietek &c.* & quæritur demonstrativa ut, *Magam, Magad, maga*: hæc inquam perinde declinantur, ac apud Hebræos, nomina cum affixo, in quovis casu efferruntur: Tantùm de pronomine separato.

CA-

tárgyeset *Titeket*, a többi hiányzik.

14. Harmadik sor: \bar{o} . Egyes szám alanyeset \bar{o} , birt. $\bar{o}ve$, részes \bar{o} *neki* vagy *neki*, tárgyeset $\bar{o}tet$, a többi eset hiányzik. Többes szám alanyeset $\bar{o}k$, birt. $\bar{o}vék$, részes \bar{o} *nékiek* vagy *nekiek*, tárgyeset $\bar{o}ket$, a többi hiányzik. A többi szabályos.

15. Megjegyzendő, hogy a *zé*-re, *z* mássalhangzóra végződő névmások ragozásában, mint *az*, *amaz*, *emez* stb., a *nak*, *nek* toldalék előtt a *z* mássalhangzó a könnyebb kiejtés kedvéért *n*-re változik, mint *amannak*, *annak*, *ennek* stb., ámbár az *amaznak*, *emeznek*, *eznek*, *aznak* is megfelelő alakok.

16. Az analóg névszavak toldalékos [birtokos személyjeles] alakban is ragozhatók, az analóg névszók pedig toldalékos [birtokos személyjeles] alakban mind birtokosok,⁴⁷ mint *Enyim*, *Tied*, *Mienk*, *Tietek* stb., és a mutató névmások is, mint *Magam*, *Magad*, *maga*. Ezek, mint említettem, éppúgy ragozhatók, mint a hébereknél, a toldalékos [birtokos személyjeles] névszók bármely esetben állhatnak. Ennyit a különálló névmásról.

C A P U T II.

De Pronominibus inseparatis seu affixis.

1. **A**ffixa seu suffixa sunt triplicia.
1. Nominalia seu Pronomina-
lia. 2. Verbalia. 3. Particularia. Hoc
loco solum nominalia, quæ sunt pro-
nomina affixa, in separata & corrupta,
trademus de reliquis suo loco.

2. In affixis. 1. Quotuplici & quæ
sint : 2. quibus affigantur. 3. quomodo
affigantur videndum est. Quoad pri-
mum quæsitum. Affixa sunt. 1. vel
singularis, vel pluralis numeri. 2. vel
primæ, vel secundæ, vel tertiæ per-
sonæ.

3. Affixum primæ personæ, singu-
laris numeri est. *m*. cum vocali ali-
qua, *a. e. i. o. õ. û*. veniens ex posses-
sivo singulari *enyim*. Primæ personæ.
Pluralis numeri est. *nk*, cum vocali, *a.*
e. i. õ. u. û. veniens ex possessivo plu-
rali personæ primæ *mienk*.

4. Affixum personæ secundæ, sin-
gularis numeri est. *d*. cum aliqua vo-
cali.

II. FEJEZET. A TOLDOTT NÉVMÁSOKRÓL AVAGY A TOLDALÉKOKRÓL

1. A toldalékok háromfélék:⁴⁸ 1. névszói vagy névmási; 2. igei; 3. partikulai toldalékok. Ehelyütt csak a névszói toldalékokat tárgyaljuk, amelyek elválaszthatatlan és csonka toldott névmások, a többiről a maguk helyén.

2. A toldalékoknál a következőket kell tekintetbe venni: 1. hányfélék és milyenek; 2. mihez toldatnak; 3. hogyan toldatnak. Ami az elsőt illeti, a toldalékok 1. egyes vagy többes számúak; 2. első, második vagy harmadik személyűek.

3. Az egyes szám első személyű toldalék az egyes számú *enyim* birtokos névmásból származó *m*, egy *a*, *e*, *i*, *o*, *ō*, *ū* magánhangzóval, a többes szám első személyű toldalék a többes szám első személyű *mienk* birtokos névmásból származó *nk*, egy *a*, *e*, *i*, *ō*, *u*, *ū* magánhangzóval.

4. Az egyes szám második személyű toldalék az egyes szám második személyű *tied* birtokos névmásból származó

cali, a, e, i, o, u. *ő, ű.* ortum ex possessivo singulari, personæ secundæ *tied*: Pluralis numeri est. *tk* cum vocali aliquâ e, vel o, ortum ex possessivo Plurali, Personæ secundæ, *tie-tek*.

5. Affixum Personæ tertiæ, singularis Numeri, primum quidem, & immutatum, est e. ortum ex possessivo singulari personæ tertiæ. *őue*: ortum verò, & propter vocum vocales immutatum, est a & i: Pluralis Numeri est k, cum vocali e, ó, vel o; ortum ex possessivo plurali tertiæ personæ, *ők*.

6. Quod ad secundum quæsitum: suffixa pronominalia affiguntur vel 1. Nominibus sive perfectis, ut *népem*, *néped*, *népe*, sive imperfectis, ut *magam*, *magad*, *maga*. *Enyim*, *Tied*, *ővé*. vel. 2. verbis ut *szeretem*, *szereted*, *szereti*. vel 3 particulis. ut *általam*, *általad*, *altala*. *Bennem*, *benned*, *benne*, &c.

7. Deinde affiguntur, vel tantum singularibus, vel tantum pluralibus, vel

d, egy *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü* magánhangzóval. Többes számban a többes szám második személyű *tietek* birtokos névmásból származó *tk*, egy *e* vagy *o* magánhangzóval.

5. Az egyes szám harmadik személyű toldalék eredeti és változás nélküli formájában az egyes szám harmadik személyű *öue* birtokos névmásból származó *e*, a szavak magánhangzói miatt átalakult formájában *a* és *i*,⁴⁹ a többes számban a többes szám harmadik személyű *ōk* [*ōvék*] birtokos névmásból származó *k*, egy *e*, *ó*, vagy *o* magánhangzóval.

6. Ami a második szempontot illeti, névmási toldalékok kerülhetnek 1. akár teljes névszókhoz, mint *népem*, *néped*, *népe*, akár nem teljesekhez, mint *magam*, *magad*, *maga*; *Enyim*, *Tied*, *övé*; 2. igékhez, mint *széretem*, *széreted*, *széreti*; 3. partikulákhoz, mint *általam*, *általad*, *altala*; *Bennem*, *benned*, *benne* stb.

7. Végül pedig járulhatnak csak egyes számúakhoz vagy csak többes számúakhoz

vel pluralibus & singularibus simul. Tantum singularibus affiguntur suffixa, m, d, a, e, singularia; & nk, tk, k, Pluralia, cum a, e, o, u, ū. ut *buzam*, *buzád*, *buzáia*. *kenyére*. *buzank* *buzátok* *buszajok* *Beretetek*, &c.

8. Tantum pluralibus affiguntur suffixae eadem, cum i, ut *buzaim*, *könyveim*, *taroim*, *seregeid*, *szineid*, *marhaid*, *lopoid*, *maroink*, *malmaidok*, &c. in quibus vocalis Pluralis terminationis, aliquando eliditur, ut dicitur postea. Singularibus & Pluralibus affigitur, affixum tertiæ personæ i. de quo vide, thes. 18, 19, cap. 2. Sect. 1. l. 1.

9. Quod ad tertium quæsitum, Suffixum personæ primæ sive singularis sive pluralis Numeri, assumitur à vocibus vel in Consonam, vel in vocalem desinentibus. In vocibus puris, seu in vocalem exeuntibus, nihil assumit præter nudum suffixum; ut *buzam*, *buzank*, *nened*, *nenetek*. *Bika bikaiok*, &c.

10. Quod

vagy egyes és többes számúakhoz egyaránt. Csak egyes számúakhoz járulhatnak az *m*, *d*, *a*, *e* egyes számú toldalékok; az *nk*, *tk*, *k* többes számú toldalékok, *a*, *e*, *o*, *u*, *ū* magánhangzóval, mint *buzam*, *buzad*, *buszaia*; *kenyére*; *buzank*, *buzátok*, *bufzajok*; *Beretetek* [*béretetek?*] stb.

8. Csak többes számúakhoz járulnak ugyanezek a toldalékok egy *i*-vel, mint *buzaim*, *könyveim*, *taroim*, *feregeid*, *szineid*, *marhaid*, *lopoid*, *maroink*, *malmaidok* stb., ezekben a többes számú végződés magánhangzója olykor kiesik, amint erről később szó lesz majd. Egyes és többes számúakhoz is járulhat a harmadik személy *i* toldaléka, amelyről lásd a III. [II.] szakasz 2. fejezetének 18. és 19. pontját.

9. Ami a harmadik szempontot illeti, az első személyű toldalékot, akár egyes számú, akár többes számú, felvehetik mind magánhangzóra, mind mássalhangzóra végződő szavak. A nyílt, vagyis magánhangzóra végződő szavak semmit sem vesznek fel a pusztá toldalékon kívül, mint *buzam*, *buzank*; *nened*, *nenetek*; *Bika*, *bikaiok* stb.

10. Quod si autem sit vox desinens in consonam, semper assumitur vocalis, aliqua, ante suffixum, m & n k: nimirum ante suffixum singulare, a, vel o in voce, in a impurum desinente, ut *galambom hadam*: e, communius sed & a. & o. in voce, quæ in e impurum exit. ut *kenyerem fazekam, jatekom, parejom*: e. vel o. in voce in. 1. Impurum desinente, ut *tisztem szivem csikom, zsirom*: a, vel, o, in voce, vel in o, vel in u impurum desinente. *Toll^a tollam, gondom: bidam, kalauzom*: ö vel e in voce ö impurum desinente ut *földem, törököm*: e in voce quæ in ü cum Consonâ exit ut *Fülem, tüzem* &c.

11. Ante suffixum plurale personæ primæ in vocibus cum consona exeuntibus. U. in iis, quæ ultimam syllabam cum a o, & u, habent affixam, ut *lábunk, lovunk, ludunk*: ü vero in iis quæ eandem ultimam, cum e, ö, & ü habent affectam ut, *Kertiünk, törökünk, fülünk*: ü & u in us, quæ in i impurum desinunt. ut *Csikunk, sirunk, vizünk, szinünk*.

12. Suf-

10. Ha pedig a szó mássalhangzóra végződik, mindig valamilyen magánhangzót vesz fel az *m* és *nk* toldalékok elé, mégpedig az egyes számú toldalék elé *a*-t vagy *o*-t a zárt [szótagban levő] *a*-ra végződő szóban, mint *galambom*, *hadam*; *e*-t vagy inkább *a*-t vagy *o*-t a zárt [szótagban levő] *e*-re végződő szóban, mint *kenyerem*, *fazekam*, *jatekom*, *parejom*; *e*-t vagy *o*-t a zárt [szótagban levő] *i*-re végződő szóban, mint *tifztem*, *szivem*, *csikom*, *zfirom*; *a*-t vagy *o*-t a zárt [szótagban levő] *o*-ra vagy *u*-ra végződő szóban, mint *Toll*, *tollam*; *gondom*, *hidam*, *kalauzom*; *ö*-t vagy *e*-t a zárt [szótagban levő] *ö*-re végződő szóban, mint *földem*, *törököm*; *e*-t a mássalhangzóval álló *ü*-re végződő szóban, mint *fülem*, *tüzem* stb.

11. A mássalhangzóra végződő szavak a többes szám első személyű toldalék előtt *u*-t kapnak, ha az utolsó szótagban *a*, *o* vagy *u* áll, mint *lábunk*, *lovunk*, *ludunk*; *ü*-t, ha ebben az említett utolsó szótagban *e*, *ô* és *û* áll, mint *Kertünk*, *törökünk*, *fülünk*; *ü*-t és *u*-t, ha [szótagban levő] *i*-re végződnek, mint *Csikunk*, *fiirunk*, *vizünk*, *szinünk*.

12. Suffixum m, & nk, cum vocali i. affixum nominibus tantum in numero plurali, abjicit terminationem seu characterem pluralis numeri, nempe k: & quidem vel eam solam, in vocibus vocali desinentibus, ut *Buzain*, *buzaink*. pro *buzákim*, *buzákin*: vel una cum vocali in vocibus consonâ exeuntibus, ut *Kalmárim*, *kapásim*. pro *kalmárokim*, *kapásokim*: notat enim pluralitatem: vel consonam k tantum, relicta vocali, sed tamen mutata ut *Töreim*, *böreim*, ex *Török* & *börök*.

13. Suffixum personæ secundæ, sive singulare, sive plurale, similiter, vel vocibus in vocalem, vel vocibus in consonam exeuntibus affigitur: In vocibus vocali finientibus, affigitur, nullâ assumptâ vocali: ut *Buzád*, *buzátok*, *keczkéd*, *kecskétek*, &c.

14. In vocibus autem desinentibus in Consonam, assumitur vocalis aliqua, ante suffixum, d, & tk: nimirum ante suffixum singulare d, semper vocales eadem, quæ parag. 10. ante suffixum singulare. m.

Ante

12. A csak többes számú névszókhoz, *i* magánhangzóval toldott *m* és *nk* toldalék kilöki a többes szám végződését, azaz jelét, vagyis a *k*-t. Vagy csak a *k*-t, a magánhangzóra végződő szavakban, mint *buzákim*, *buzákink* helyett *Buzain* [*búzáim*], *buzaink*; vagy a *k*-val együtt a magánhangzót is a mássalhangzóra végződő szavaknál, mint *kalmárokim*, *kapásokim* helyett *Kalmárim*, *kapásim*: ez jelöli ugyanis a többességet; vagy csak a *k*-t, megtartva, ám megváltoztatva a magánhangzót, mint a *török* és a *börök* szavakból *Töreim*, *böreim*.

13. A második személyű toldalék, egyes és többes számban is hasonlóan akár magánhangzóra, akár mássalhangzóra végződő szavakhoz is toldható. A magánhangzóra végződő szavakhoz magánhangzó közbeiktatása nélkül toldjuk, mint *Buzád*, *buzátok*, *keczkéd*; *kecskétek* stb.

14. A mássalhangzóra végződő szavakban viszont a *d* és *tk* toldalék elé egy magánhangzó kerül: mégpedig az egyes számú *d* toldalék elé mindig azok a magánhangzók, amelyek a 10. pontban az egyes számú *m* elé.

15. Ante suffixum Plurale tk, 1. quandoque nulla, ut *Tolvajto k*, *párejtok*, *legentek*, per elisionem; euphoniæ causa. 2. Quandoque aliqua, nimirum; o vel a, in vocibus desinentibus in a, o, & u, impurum, ut *Galambotok*, *Kolompotok*, *kalauzotok*, *lábatok*, *tollatok*, *ludatok*: e in vocibus quas e impurum claudit, ut *Kepetek*, *kedvetek*: ö in iis quæ ultimam syllabam cum ô affectam habent, ut *Törökötök*: ü, vel e, in iis, quæ in ü impurum exeunt. ut *Tüzetek*, *szürütök*, e, vel o, in iis, quæ in, i, impurum desinunt. ut *Vizetek*, *csikook*, *sirótök*.

16. Suffixum personæ tertiæ singularis Numeri, e in vocibus impurè seu cum consonâ desinentibus, pure adjicitur ut *Kenyere*, *népe*, observandum tamen est fieri aliquando elisionem, vocis ultimæ, syllabæ, propter Euphoniæ ut *körme*, *tegze*, de quibus vide Cap. 4. Parag. 5. Sectio. 1. Lib. 1. in iis verò quæ purè, hoc est, sine consona desinunt, adjecta consonante, j. ut *fecskéie*, *fejseie*.

17. Suf-

15. A többes számú *tk* toldalék előtt 1. olykor nincs magánhangzó, mint *Tolvajtok*, *parejtok*, *legentek* mert a jóhangzás kedvéért kiesik; 2. olykor van valamilyen magánhangzó, mégpedig a zárt [szótagban levő] *a*, *o* és *u*-ra végződő szavakban *o* vagy *a*, mint *Galambotok*, *Kolompotok*, *kalauzotok*, *lábatok*, *tollatok* *ludatok*; a zárt [szótagban levő] *e*-re végződőkben *e*, mint *Kepetek*, *kedvetek*; *ö* azokban, ahol az utolsó szótagban *ö* van, mint *Törökötök*; *ű* vagy *e* azokban, amelyek zárt [szótagban levő] *ű*-re végződnek, mint *Tűzetek*, *fűrütök*; *e* vagy *o* azokban, amelyek zárt [szótagban levő] *i*-re végződnek, mint *Vizetek*, *csikook* [csíkotok], *fírótok*.

16. Az egyes szám harmadik személyű toldalék, az *e* magában járul a zártan avagy mássalhangzóra végződő szavakhoz, mint *Kenyere*, *népe*. Megjegyzendő, hogy olykor a jóhangzás kedvéért az utolsó szótag magánhangzója kiesik, mint *körme*, *tegze*, ezekről lásd az 1. könyv 1. szakasz 4. fejezet 5. pontot. Azokban viszont, amelyek nyíltan avagy magánhangzóra végződnek, egy *j* mássalhangzót vesz fel, mint *fecskéie*, *fejzeie*.

17. Suffixum tertiæ personæ, a, promiscuè affigitur vocibus in Consonam & vocalem sine consona desinentibus; quandoque pure, ut *laba*, *hada*, &c. quandoque adjecto j. ut *hargia*, *harangja*, *bolondja*, &c. Observandum & hîc, sæpe fieri elisionem vocalis in ultimâ syllabâ auditæ, Euphonię causâ ut, *balma*, *malma*, *Szatyra*, &c.

18. Suffixum i. singulære, affigitur tantum, talibus nominibus, quæ in consonam desinunt, ut *Rendi*, *Szeretetj*: 2. pluralibus, sed abjecto caractere pluralis num., k, ut *könyvei*, *munkai* observandum verò hîc est, o ante terminationem, k existens, mutari aliquando in a, ut *Dolgai*. 3. singularibus sed sensum pluralem facientibus, ut *Panaszi*, *tolvaji*, *irási* &c.

19. Suffixum k, tertiæ personæ pluralis numeri, affigitur vocibus duplicibus, sed singularibus tantum nempe vel in Consona, vel in Vocali desinentibus: Vocibus in consonâ desinentibus, affigitur, vel solùm assumpta Vocali e, ö, vel o, sine i: nimirum assumpta
ta c,

17. A harmadik személyű *a* toldalék vegyesen járulhat mássalhangzóra és mássalhangzó nélküli magánhangzóra végződő szavakhoz; néha magában, mint *laba*, *hada* stb., néha pedig *j*-vel, mint *haragia*, *harangja*, *bolondja* stb. Megjegyzendő, hogy a jóhangzás kedvéért itt is gyakran kiesik az utolsó szótagban hallható magánhangzó, mint *halma*, *malma*, *Szatyra* stb.

18. Az egyes számú *i* toldalékot [1] csak mássalhangzóra végződő névszókhoz illesztjük, mint *Rendi*, *fzeretetj*; 2. többes számúakhoz, de a többes szám *k* jelét elhagyva, mint *könyvei*, *munkai*. Megjegyzendő, hogy a *k* végződés előtt álló *o* olykor *a*-ra változik, mint *Dolgai*; 3. egyes számú, de többes jelentésű szavakhoz, mint *Panaízi*, *tolvaji*, *iráfî* stb.⁵⁰

19. A többes szám harmadik személyű *k* toldalék kétféle, akár magánhangzóra, akár mássalhangzóra végződő, de csak egyes számú szóhoz illeszthető. A mássalhangzóra végződőkhöz *e*, *ö* vagy *o* magánhangzóval, *i* [j] nélkül,

tao, in vocibus, quæ desinunt in a, o, & u, impurum; ut *labok*, *dolgok*, *ludok*: aliquando assumto j. ut *Bolondjok*, *haragjok*: assumta ō, in ys, quæ in ö, & ü, exeunt. ut *Törökök*, *tökök*. five cum j. five sine: e, in iis, quæ in ultima syllaba habent. e. ut *Kezek*, *Tegzek*: e vel o iis, quæ habent ibidem, i, ut *szivek*, *tsikok*. &c.

20. Vocibus in vocali desinentibus, affigitur assumto semper j. ante suffixum, ok, ek, ut *marhájok*, *fecskejek*. *fejszejek*: & pluralibus addito i, immediate ante k ut *öröksegeik*.

21. Affixa pro nominalia, non impediunt, quo minus nomina declinentur; atque ita finis libri primi.

LIBER

mégpedig *o*-val a zárt [szótagban lévő] *a*, *o*, *u*-ra végződő szavakban mint *labok*, *dolgok*, *ludok*; olykor *j*-t betoldva, mint *Bolondjok*, *haragjok*; *ő*-vel az *ö* és *ü* végű szavakban, mint *Törökök*, *tökök*, akár *j*-vel, akár anélkül; *e*-vel azokban, ahol az utolsó szótagban *e* van, mint *Kezek*, *Tegzek*; *e*-vel vagy *o*-val azokban, ahol ugyanitt *i* van, mint *ízüvek*, *tsikok* stb.

20. A magánhangzóra végződő szavakban mindig *j* kerül az *ok*, *ek* toldalék elé, mint *marhájok*, *fecskejek*, *feifzejek*; többes számban egy *i*-t teszünk közvetlenül a *k* elé, mint *öröksegeik*.

21. A névmási toldalékok nem akadályozzák meg, hogy a szavakat ragozzuk.⁵¹ Ezzel vége az első könyvnek.

DE VERBIS.

CAPUT I.

*De prioribus communibus verbi
affectionibus.*

HActenus primam Orationis partem vidimus, secunda est verbum. Verbum seu radix & thema vocis verbalis, est tertia singularis, præsentis indicativi, ex qua fiunt omnia tempora, omnes modi, omnes personæ, affixis solum additis, vel vocalibus mutatis. In verbo autem hoc, 1. Species. 2. Modus. 3. Persona. 4. Numerus. 5. Tempus. 6. Conjugatio. 7. Fœcunditas. 8. Divisio, spectanda & consideranda veniunt.

2. Speciem quod attinet, eam verba Hungarica habent. Quædam ergò Primitiva, ut *várok*, Quædam Derivativa, sunt, ut *Bölcselkedem*: Derivativa oriuntur vel. 1. à Nomine ut, *lábalom*, *orrolom*, vel. 2. à verbo. ut *imadkozom*
verde-

MÁSODIK KÖNYV. AZ IGÉKRŐL

I. FEJEZET. AZ IGE ÁLTALÁNOS FŐ JELLEMZŐIRŐL

1. Eddig az első szófajjal foglalkoztunk, a második az ige. Az ige avagy az igei szó töve és gyöke⁵² a kijelentő mód jelen idejű egyes szám harmadik személy, ebből jön létre az összes idő, az összes mód az összes személy, egyszerűen toldalékok hozzáadásával vagy a magánhangzók megváltoztatásával.⁵³ Az igéknél tehát a következőket kell figyelembe venni: 1. fajta; 2. mód; 3. személy; 4. szám; 5. idő; 6. ragozás; 7. a képzések bősége; 8. felosztás.

2. A magyar igéknek különböző fajtái vannak. Vannak alapigék, mint *várok*, vannak képzett igék, mint *Bölcselkedem*. A képzettek származhatnak: 1. névszóból, mint *lábalom*, *orrolom*; 2. igéből, mint *imadkozom*, *verde-*

verdegelem; vel. 3. à particula ut *altal-
lom, jajgatók*. Porro derivatorum stu-
penda est ab una radice deducendo-
rum foecunditas, quorum quædam fre-
quentationem quædam simplicem a-
ctionem, & passionem, &c. significant.
Sed de his infra in foecunditate verbo-
rum, capite quarto.

3. Modos habent totidem quot la-
tini: 1. Indicativum. ut *szeretem*. A-
mo. 2. Imperativum ut *szeresd*. Ama.
3. Optativum ut *Szeretnem* Amarem.
4. Coniunctivum, ut *szeressem*. A-
mem. 5. Infinitivum, ut *szeretni*. A-
mare.

4. Personæ etiam hîc sunt tres. Pri-
ma, secunda, tertia; singularis vel plu-
ralis numeri. Personæ verborum in
conjugando fiunt à tertiâ singulari in-
dicativi præsentis affixis personarum
additis: ut à *szeret* Amat, *szeretem*, *sze-
reted*, *szereti*. Amo amas amat. Notan-
dum tamen, tertiam illam singularem
aliquando esse cum affixo, nec posse
separari ab affixo, ut *nyugszik*, quie-
scit.

5. Ver-

gelem; 3. partikulából, mint *altallom*, *jajgatok*. Továbbá bámulatos az egyazon töből képzett alakok bősége, melyek közül némelyek gyakoriságot, némelyek egyszerűen cselekvést, szenvedést stb. jelentenek. De ezekről majd alább az igei képzések bőségénél a negyedik fejezetben.

3. Ugyanannyi mód van, mint a latinoknál: 1. kijelentő mód, mint *szeretem*, *Amo*; 2. parancsoló mód, mint *szeresd*, *Ama*; 3. óhajtó mód, mint *Szeretnem*, *Amarem*; 4. kötőmód, mint *szeresszem*, *Amem*; 5. határozatlan mód [főnévi igenév], mint *szeretni*, *Amare*.

4. Három személy van: első, második és harmadik, egyes és többes számban. Az igeik személyei a ragozásban a jelen idejű kijelentő módú egyes számú harmadik személyből lesznek a személyek toldalékainak hozzáadásával, mint a *szeret*, *Amat* alakból *szeretem*, *szereted*, *szereti*, *Amo*, *amas*, *amat*. Mégis meg kell jegyezni, hogy ez az egyes szám harmadik személy olykor toldalékkal áll, és nem lehet elválasztani a toldaléktól, mint *nyugszik*, *quiescit*.

5. Verbum Singulare, personæ primæ, seu prima persona verbi singularis fit. 1. Vel affixo m. ut *Szeretem*, amo, *vagom*, seco. vel 2. affixo k. ut *nevetek* rideo. *Kotogok* pulso, &c. Secunda singularis fit vel. 1. Affixo d. in verbis in *em* & *om* desinentibus, ut *eszed*, comedis, *huzod*, trahis, vel 2. Affixo, l, in verbis in *zom*, *zem*, *szom*, *szem* indefinitè transeuntibus. ut *hizol*, pinguescis, *leledzel*, deprehenderis, *aluszol*, dormis, *eszél*, comedis, vel 3. Affixo sz. in verbis in *ok*, *ek*, indefinitè transeuntibus, ut *tartasz*, servas, *tekintesz*, aspicias, vel 4. Affixo s. ut *tarts*, tene. Tertia vero Singularis fit, affixo vel i, vel a, vel ja; vele; vel ik. ut *Szereti* amat, *aluszja*, dormit, *mondja*, dicit, *fekszik*, cumbit, &c. 2. Nihilo addito, *tart*, tenet, *vág*, Secat, *szeret* amat, &c.

6. Persona prima verbi Pluralis, Numeri fit affixo n k, vel *uk*, *űk*, ut *latunk*, videmus. *Lattyuk*, videmus,

D

eszűk

5. Az első személy igéje egyes számban, vagyis az egyes számú ige első személye vagy 1. *m* toldalékkal lesz, mint *Szeretem*, amo; *vagom*, seco; vagy 2. *k* toldalékkal, mint *nevetek*, rideo; *Kotogok* [kopogok], pulso stb. Az egyes szám második személy vagy 1. *d* toldalékkal lesz az *em* vagy *om* végű igéknél, mint *efzed*, comedis; *huzod*, trahis; vagy 2. *l* toldalékkal a *zom*, *zem*, *fzom*, *fzem* végű, határozatlan tárgyú igéknél,⁵⁴ mint *hizol*, pinguescis, *leledzel*; deprehenderis; *alufzol*, dormis; *efzel*, comedis; vagy 3. *fz* toldalékkal az *ok*, *ek* végű határozatlan tárgyú igéknél, mint *tartafz*, servas; *tekintefz*, aspicias; vagy 4. *s* toldalékkal, mint *tarts*, tene. Az egyes szám harmadik személy vagy [1.] *i*, *a*, *ja*, *e* vagy *ik* toldalékkal, mint *szereti*, amat; *alufsza*, dormit; *mondja*, dicit; *fekszik*, cumbit stb.; vagy 2. hozzátoldás nélkül, mint *tart*, tenet; *vág*, secat; *fzeret*, amat stb.

6. Az ige többes számának első személye *nk* vagy *uk*, *ūk* toldalékkal lesz, mint *latunk*, videmus; *Lattyuk*, videmus;

esszük comedimus, &c. Secunda vero pluralis, fit affixo *toktek*. ut *alusztok* dormitis, *eszte*, comeditis. Tertia tandem Pluralis, fit 1. affixo, *nak, nek*, ut *aluszna*k dormiunt, *szeretne*k, amant, 2. Per contractionem seu elisionem literæ, n, cum vocali suâ, affixo *tak, tek*, ut *aluttak*, dormiverunt, pro *aluttanak*, *szerettek*, amaverunt, pro *szerettenek*.

7. Quia vero hæc affixa assumunt secum vocales, quibus mediantibus, solent anneâti verbis, diligenter notandum, quibus vocalibus, verba quarumvis personarum, efferenda sint; verba ergo, e, vel ô, in ultimâ habentia, assumunt, e, vel ü. Sed hoc in Plurali primâ solùm, & exprimuntur per, e, ut *szeretem, szereted, szeretek, szeretétek, szeretniink*. Verba reliqua in ultimâ syllabâ suâ, o, habentia per a, & o. vel, u; sed hoc solùm in personâ primâ, plurali, ut *latom, latod, látánk, látátok*, &c. *latunk, lattjuk*, &c.

8. Numerus parem in modum fit per affixa personarum. Verbum ergo numeri singularis vel pluralis, cuiusvis perso-

effzūk, comedimus stb. A többes szám második személy pedig *tok*, *tek* toldalékkal, mint *alufztok*, dormitis; *efztek*, comeditis. Végül pedig a többes szám harmadik személy 1. *nak*, *nek* toldalékkal, mint *alufznak*, dormiunt; *fzeretnek*, amant; 2. az *n* hangnak és a hozzá tartozó magánhangzó-nak az összevonása vagy kiesése révén *tak*, *tek* toldalékkal, mint *aluttanak* helyett *aluttak*, dormiverunt; *fzerettenek* helyett *fzerettek*, amaverunt.⁵⁵

7. Mivel pedig ezek a toldalékok magánhangzókat vesznek magukhoz, melyekkel a szavakhoz kapcsolódnak, szorgalmasan kell figyelni arra, hogy milyen magánhangzókkal fejezzük ki a bármilyen személyű igét. Az utolsó szótagjukban *e*-t vagy *ô*-t tartalmazó igék tehát *e*-t vagy *ü*-t vesznek fel, de ez utóbbit csak a többes szám első személyben, a többit *e* fejezi ki, mint *fzeretem*, *fzereted*, *fzeretek*, *fzeretétek*, *fzeretnünk*. A többi igénél, amelyeknek az utolsó szótagjában *o* van, *a* [á], *o* vagy *u* fejezi ki, de ez utóbbi csak a többes szám első személyben, mint *latom*, *latod*, *látánk*, *látátok* stb., *latunk*, *lattjuk* stb.

8. A számot hasonló módon a személyek toldalékai által fejezzük ki. Az egyes vagy többes számú ige tehát bármely személyben úgy jön létre,

personæ, conficitur, addito affixo singulari vel plurali cuiusvis personæ, ipsi radici, seu tertiæ personæ singulari modi indicativi; ut *Szeretem*, amo, per suffixum singulare; *Szerettyük* Amamus, per suffixum plurale; nimirum addendum personæ primæ singulari, m, k. Plurali, nk, k. Personæ secundæ singulari, d, sz. l, s. Plurali, *tok, tek*, Personæ tertiæ singulari, i, a, ja, ik. Plurali *nak, nek, tak, tek*, sed certis vocalibus præmissis, de quibus vide thesin 5. 6.

9. Tempora verborum Hungaricorum, sunt tantum quatuor, sed non in unoquoque modo: nempe. 1. Præsens, ut *szeretem* amo. 2. Præteritum imperfectum, ut *szeretém*, amabam, 3. Præteritum perfectum, ut. *Szerettem*, amavi. 4. Futurum ut *szereténdem* amavero. Quæ quatuor possunt revocari ad tria, Præsens nempe, Præteritum & Futurum; secundum tres veras temporis differentias. Perfectum enim & imperfectum non differunt specie quia utrumque perfectum est.

D 2

Quam-

hogy egyes vagy többes számú, bármely személyű toldalékot teszünk magához a tőhöz, vagyis a kijelentő mód egyes szám harmadik személyéhez, egyes számú toldalékkal, mint *Szeretem*, amo; többes számú toldalékkal *Szerettyük*, amamus. Az egyes szám első személyhez ugyanis *m* és *k* teendő, a többes elsőhöz *nk*, *k*; az egyes szám második személyhez *d*, *fz*, *l*, *s*, a többes másodikhoz *tok*, *tek*; az egyes szám harmadik személyhez *i*, *a*, *ja*, *ik*, a többes harmadikhoz *nak*, *nek*, *tak*, *tek*, de mindezek elé bizonyos magánhangzókat téve, melyekről lásd az 5. és 6. pontot.

9. A magyar igéknek csak négy ideje van, ezek sem mindegyik módban, mégpedig 1. jelen, mint *fzeretem*, amo; 2. folyamatos múlt, mint *fzeretém*, amabam; 3. befejezett múlt, mint *Szerettem*, amavi; 4. jövő, mint *fzeretendem*, amavero. Ez a négy háromra egyszerűsíthető, mégpedig jelen, múlt és jövő, az idő három lényegi megkülönböztetése szerint. A befejezett és a folyamatos múlt ugyanis fajtájukban nem különböznek, hiszen mindkettő elmúlt,

quamvis unum magis alterum minus: sed nec gradus variat speciem. Interim facillioris & evidentioris ordinis causa, dispescere, & in quatuor illa immediatè dividere libuit.

10. Futurum tempus tantummodo conjunctivus modus habet, reliquorum nullus. Indicativus tria priora. Præsens, Imperfectum & Perfectum. Imperativus Præsens solum, Optativus Præsens solum. Subjunctivus Præsens & Futurum; Infinitivus Præsens solum. Ita ergo tota conjugatio per octo solum tempora formanda flectenda & deducenda est.

11. Tempus Præteritum plusquamperfectum, quorundam modorum; quia non habemus, per verbum substantivum & aliquod tempus circum loquendo exprimimus. Præteritum plusquam perfectum indicativi exprimitur, per præteritum perfectum modi ejusdem indicativi, addito ipsi verbo substantivo *vala*,
erat;

csak az egyik jobban, mint a másik; de a fokozati különbség nem jelent más fajtát. Mégis a könnyebb és áttekinthetőbb elrendezés kedvéért jónak láttam külön venni és rögtön négy időre osztani.

10. Jövő idő csak a kötőmódban van, a többiben nincs. A kijelentő módban a három első idő van meg: jelen, folyamatos és befejezett múlt; a parancsoló módban csak jelen; az óhajtó módban csak jelen; a kötőmódban jelen és jövő; a határozatlan módban [főnévi igenév] csak jelen. Így tehát az egész igeragozás mindössze nyolc idő szerint vezetendő le és ragozandó.

11. A régmúlt időt bizonyos módokban, mivel ilyen időnk nincs, körülírással fejezzük ki, valamilyen igeidő és a létige segítségével. A kijelentő mód régmúlt idejét ugyanezen kijelentő mód befejezett múlt ideje fejezi ki, a *vala*, erat létige hozzátételével,

erat ; ut *szeretem vala* , Amaveram. Plusquamperfectum optativi , exprimitur per idem perfectum indicativi , addito ipsi verbo substantivo *volna* , esset , ut *szerettem volna* , Amavissem. Plusquam perfectum Subjunctivi , exprimitur per idem perfectum indicativi , addito duplici tempore verbi Substantivi , *volt* , *volna* , ut *szerettem volt volna*. Amavissem : Sunt & alia , si ita dici debeant tempora ; quæ per *legyen* fit , *lett* *legyen*. exprimuntur : Sed illa dicuntur tantum.

12. Tempus vero Futurum, quandoquidem solummodo in Coniunctivo, & non etiam in reliquis modis habemus : per præsens uniuscujusque modi , sine ullo addito in unoquoque modo, exprimimus. Præsens ergo indicativi , pro præsentis & futuro indicativi : Præsens Imperativi , pro præsentis & futuro imperativi, Præsens infinitivi , pro præsentis & futuro optativi. Præsens Infinitivi , pro præsentis & futuro infinitivi , accipien-

D 3

dum,

mint *szereitem vala*, amaveram. Az óhajtó mód régmúlt idejét ugyanezen kijelentő módú befejezett múlt fejezi ki, a *volna*, esset létige hozzátételével, mint *Szerettem volna*, Amavissem. A kötőmód régmúlt idejét ugyanezen kijelentő módú befejezett múlt fejezi ki, a létige kétféle idejét téve hozzá, mint *Szerettem volt volna*, Amavissem. Vannak másféle, hogy úgy mondjam, idők, amiket a *legyen*, sit; *lett legyen* hozzátételével fejezünk ki, de csak az előbbiekről szólunk.

12. A jövő időt, mivel ez nálunk csak a kötőmódban van, a többiben nincs, bármely módban a jelen idővel fejezzük ki, hozzátétel nélkül. A kijelentő mód jelen ideje tehát a kijelentő mód jelen és jövő idejeként is értendő és használandó; a parancsoló mód jelen ideje a parancsoló mód jelen és jövő idejeként; az óhajtó mód⁵⁶ jelen ideje az óhajtó mód jelen és jövő idejeként; a határozatlan mód [főnévi igenév] jelen ideje a határozatlan mód jelen és jövő idejeként, értelem szerint,

dum, pro ratione rei, & ponendum est, ut *szeretem*, amo, amabo. *Szereſd* ama, amato, *szeretnem*, amarem, amem, &c.

13. Occasione verò temporum obſerveretur quid & de Participiis in hac linguâ ſtatuendum ſit: Participia ergo ſi quæ eſſent, ut *szeretõ* amans. *Szere-tendõ*, amaturus, *szerettetet*, amatus, *szerettetendõ* amandus: ad nomina re-legamus, quippe quibus addi poteſt particula *az*, etiam materialiter non poſitis. Notandum & hoc Participium præſens & futurum activa, vi the-ſeos præcedentis, poſſe uno nomine per *szeretõ* efferri: non enim includit tempus præſens, excluſivè ad futurum ſed poteſt nunc *szeretõ* & cras *szeretõ*. Sic & futurum optimè & activum & paſſivum ſignificare poterit, & ſigni-ficat.

14. Genus vero & Figura in verbis non habetur. Sed quantum ad illud, idem ſit quod in nomine; nullum nimirum generis veſtigium ratio nulla. Quantum ad hoc vero: Sunt verba
cum

mint *szeretem*, amo, amabo; *szerefd*, ama, amato; *szeretnem*, amarem, amem stb.⁵⁷

13. Az idők kapcsán meg kell jegyeznünk, mit tartunk ennek a nyelvnek az igeneveiről: az igeneveket tehát, mint *fzeretō*, amans; *Szeretendō*, amaturus; *fzerettetet*, amatus; *fzerettetendō*, amandus, bármilyenek is, a névszókhoz soroljuk, mivel eléjük lehet tenni az *az* szócskát nem materiális értelemben [nyelvi példaszóként] használva is.⁵⁸ Megjegyzendő még, hogy az előző pont értelmében a cselekvő jelen és jövő idejű melléknévi igenév is egyetlen névszóval, *fzeretō* fejezhető ki, mivel nem csak jelen időt foglal magában, kizárva a jövő időt, hanem lehet most *fzeretō* és holnap *fzeretō*. Hasonlóképp a jövő idejű igenév is kiválóan kifejezhet cselekvést és szenvedést, és ki is fejezi.

14. Az igéknek nincs neme és alakja. Ami az előbbit illeti, ugyanaz igaz rá, mint a névszóra: vagyis nincs jele, nincs értelme. Ami pedig az utóbbit: vannak igekötővel álló igék,

cum præpositionibus posita, ut *föl költöm: meg latom: &* non composita: Quod enim diversas dictiones constituent, & non in unam, ut fit in compositione, *coalescánt*, hinc patet. Quia particula compositionem, si faceret, factura, nonnunquam præponitur, nonnunquam postponitur verbo, ut *fel költöm költö fel, Meg latom, las sak meg, lassa meg, &c.*

CAPUT II.

De Conjugatione Verborum.

1. **Q**UINQUE priores verborum affectiones communes, Speciem, Modum, Personam, Numerum & Tempus vidimus. Sextam ut consideremus nempe Conjugationem, ordo postulat. In Conjugatione. 1. Modum. 2. Paradigmata. 3. Divisionem. 4. Characteres, quos typus conjugationum omnium excipiet. 5. Observationes trademus.

2. Modum conjugandi, quod attinet, Conjugantur verba ut in aliis lin-

D 4

guis

mint *föl költöm, meg latom*; és vannak igekötővel nem állók. Ebből nyilvánvaló, hogy külön szavakat alkotnak, és nem forrnak össze egy szóvá, mint az összetételben szóké. ⁵⁹ Mivel ez az összetételt alkotó partikula, ha összetételt alkotna, egyszer az ige elé, másszor az ige mögé kerülne, mint *felköltöm, költs fel; Meg latom, lasfak meg, laffa meg* stb.

II. FEJEZET. AZ IGÉK RAGOZÁSÁRÓL

1. Eddig az igék öt általános fő jellemzőjét tekintettük át, vagyis a fajtát, a módot, a személyt, a számot és az időt. Hogy a hatodikat, vagyis az igeragozást is áttekintsük, a rend megkövetelte módon a következőket tárgyaljuk: 1. mód; 2. ragozások; 3. felosztás; 4. a ragozási típusok jellemző jegyei; 5. megjegyzések.

2. Ami a módokat illeti, más nyelvekhez hasonlóan az igeragozás

guis, ab indicativo in reliquos modos; à præsentē in reliqua tempora; à personâ primâ in secundam; è secundâ in tertiam, ex singulari in pluralem, ut patebit in Paradigmatibus. Atque hoc nostræ linguæ, cum linguis pluribus est commune.

3. Deinde, in modo conjugandi verba Hungarica, conjugatio per tempora. 1. fit per affixa pronominalia, ut *verem*, *vered*, *veri*, *verbero*, *verberas*, *verberat*, *verjūk*, *verberamus*, *veritek*, *verberatis*, *verik*, *verberant*, unaquæque vox fit per suffixa, 2. Fit per solam vocalium mutationem, ut præsens indicativi *verem*, per e obscurum in ultimâ, *verbero*: præteritum imperfectum ejusdem, *verem* per e clarum in ultimâ, *verberabam* &c. 3. Fit per Epenthesein vel vocalis solius *a*, vel *e*, vel syllabæ alicujus integræ. *je*, *te*, *ja*, vel syllabarum, *otta*, *etted*, in verbi nimirum conjugationis quintæ & sextæ, ut *várlak*, expecto, *várálak*, expectabam, *vártalak*, expectavi & *kérlek* rogo, *kérélek*, rogobam, *kértelek*, rogavi,

a kijelentő módról halad a többi módra, a jelen időből a többi időre, az első személyről a másodikra, a másodikról a harmadikra, az egyes számról a többesre, amint ez a ragozásokban is megnyilvánul. Nyelvünknek ez a tulajdonsága közös a legtöbb nyelvvel.⁶⁰

3. Továbbá a magyar igeragozásban az igeragozást kifejezhetik 1. toldott névmások: *verem, vered, veri*, *verbero*, *verberas*, *verberat*; *verjük*, *verberamus*; *veritek*, *verberatis*; *verik*, *verberant*, mindegyik alak toldott névmások által jön létre; 2. csupán a magánhangzók megváltozása: kijelentő mód jelenben *verem*, *verbero*, sötét *e*-vel az utolsó szótagban; ugyanez folyamatos múltban *verem* [*verém*], *verberabam*, világos *e*-vel az utolsó szótagban stb.; 3. betoldás: vagy csak egy *a* vagy *e* magánhangzót, vagy valamilyen teljes szótagot, mint *je*, *te*, *ja*, vagy több szótagot, mint *otta*, *etted*, tudniillik az ötödik és a hatodik igeragozásban, mint *várlak*, *expecto*; *váralak*, *expectabam*; *várta-lak*, *expectavi*; *kérlek*, *rogo*; *kérélek*, *rogabam*; *kértelek*, *rogavi*; *kérjelek*, *rogem* stb.

gavi, *kérjelek*, rogem, &c.

4. Observandum est autem. 1. Quod syllaba, vel syllabæ, vel vocalis, sint ante syllabam, *lak*, *lek*, post consonam præcedentem, ponendæ, e. g. in verbo *várlak*, expecto, inter r, & l. ut *várálak*, *vártalak*, *várjalak*, & in verbo *fosztalak* inter t, & l. ut *fosztalak*, *fosztottalak*, &c. 2. Observandum, si quando vocalis sola interponenda est, debere claram esse; nimirum á, vel é, clarum ut *várálak*, *kérélek* &c. Atque hæc ipsi cum lingua Hebraica, & ejus filiabus, sunt communia, & non etiam cum reliquis linguis.

5. Paradigmata quod attinet, exponimus novem, octo regularium, unum irregulare, Paradigma primæ conjugationis est, *tanulom*, ad quod referenda omnia verba, o, in ultimâ habentia & secundam singularem, per suffixum d, formantia. Paradigma secundæ conjugationis est *gondolkodom*, ad quod referenda omnia verba o, in ultimâ habentia, & secundam singularem per suffixum l, cum o, e, g, ol, formantia.

D 5

6. Pa

4. 1. Megjegyzendő, hogy a szótagot, szótagokat vagy magánhangzót a *lak*, *lek* szótag elé és az azt megelőző mássalhangzó után kell beilleszteni, például a *várlak*, *expecto* igében az *r* és az *l* közé, mint *váralak*, *vártalak*, *várjalak*; a *fofztlak* igében a *t* és az *l* közé, mint *fofztalak*, *fofztottalak* stb. 2. Megjegyzendő, hogy ha csak egy magánhangzót kell beilleszteni, annak világosnak kell lennie, vagyis *á*-nak vagy *é*-nek, mint *váralak*, *kérélek* stb. Mindezek közösek a héberrel és annak leánynyelveivel, de a többi nyelvvel nem.⁶¹

5. Ami a ragozásokat illeti, kilencet veszünk fel, ebből nyolc szabályos, egy rendhagyó.⁶² Az első igeragozás a *tanulom* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyeknek az utolsó szótagjában *o* van, és az egyes második személyét *d* toldalékkal képzik. A második igeragozás a *gondolkodom* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyeknek az utolsó szótagjában *o* van, és az egyes második személyét *o*-val álló *l* toldalékkal, vagyis *ol*-lal képzik.

6. Paradigma tertiæ conjugationis est *szeretem*, ad quod referenda omnia verba, *e*, vel *ö*, in ultima habentia, & secundam singularem per suffixum, *ed* formantia. Paradigma quartæ conjugationis est *esem*, ad quod referenda omnia verba *e*, vel *ö* in ultimâ habentia, & secundam singularem per suffixum *el*, formantia.

7. Paradigma quintæ conjugationis est *Kerlek*, ad quod referenda omnia verba in, *lek* præcedente consonâ aliquâ desinentia, ut *verlek*, *merlek*, *vestlek*. Paradigma Sextæ conjugationis est. *Várlak*, ad quod referenda omnia verba in, *lak*. Præcedente consonâ aliquâ desinentia ut *Látlak*, *váglak*, *haraplak*.

8. Paradigma septimæ conjugationis est *járok*, ad quod referenda omnia verba in *ok* desinentia, ut *tanulok*, *vandorlok* &c. Paradigma octavæ conjugationis est *Kérek* ad quod referenda sunt omnia verba in *ek* desinentia, simplici consona præcedente, ut *vészek*, *tészek*, *kelek*.

Para-

6. A harmadik igeragozás a *fzeretem* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyiknek az utolsó szótagjában *e* vagy *ö* van, és az egyes második személyét *ed* toldalékkal képzi. A negyedik igeragozás az *efem* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyiknek az utolsó szótagjában *e* vagy *ö* van, és az egyes második személyét *el* toldalékkal képzi.

7. Az ötödik igeragozás a *Kerlek* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyik *lek*-re és egy előtte álló mássalhangzóra végződik, mint *verlek*, *merlek*, *veflek* [*vefzlek*]. A hatodik igeragozás a *Várlak* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyik *lak*-ra és egy előtte álló mássalhangzóra végződik, mint *Látlak*, *váglak*, *haraplak*.

8. A hetedik igeragozás a *járok* típus, ide kell sorolni minden *ok*-ra végződő igét, mint *tanulok*, *vandorlok* stb. A nyolcadik igeragozás a *Kérek* típus, ide kell sorolni minden igét, amelyik *ek*-re és előtte egy egyszerű mássalhangzóra végződik, mint *véfzek*, *téfzek*, *kelek*.

Paradigma vero singulare, quod propriam habet conjugandi formam, est *vagyok*, & quamvis habeat quantum ad terminationem convenientiã cum septimã conjugatione, ad eam tamen ferri nequit. Typum harum conjugationum Deo volente infra exhibebimus.

10. Ex octo illis paradigmatis octo etiam libet ponere conjugationes regulares; quamvis non dubitemus easdem, octo posse ad quatuor paria reduci, ita ut primum par, sit verborum in *om*: quorum secunda singularis vel per *d*, vel per *l*, formatur. Secundum par verborum in *em*: quæ rursus in *d* vel *l*. Secundam eandem formant: Tertium par eorum quæ in *lek, lak*, præcedente consona desinunt. Quartum eorum quæ in *k*, sive cum *e*, sive cum *o* exeunt. Sed nobis libuit octo conjugandi formulas ponere, quàm quatuor duplices: facilitatis ac perspicuitatis majoris causa. Interim si quis mavelit non eum limis spectabimus.

9. Az egyetlen igeragozás, amelynek külön ragozási sora van, a *vagyon* típus, és bár a végződés tekintetében hasonlóságot mutat a hetedik típussal, mégsem sorolható oda. E ragozási típusokat Isten segédelmével alább részletezzük.

10. A nyolc ragozásból lehet nyolc szabályosat is felállítani, de nem kétséges, hogy ez a nyolc össze is vonható négy párba. Az első pár az *om* végű igéké, amelyeknek a második személye *d*-vel vagy *l*-lel áll; a második pár az *em* végű igéké, amelyeknek a második személye szintén *d*-vel vagy *l*-lel áll; a harmadik második pár a *lak*, *lek* végűeké, előtte mássalhangzóval; a negyedik a *k* végűeké, akár *e*-vel, akár *o*-val. Mi a könnyebbség és az áttekinthetőség kedvéért inkább nyolc ragozást állítottunk fel, mint négy duplát, de nem ítéljük el, ha valakinek jobban tetszik a másik.

11. Divisionem quod ut & paradigma ostendunt, placet conjugationem in consequentem seu regularem, & in consequentem seu irregularem dispescere. Regularem illam dicimus, quæ secundum aliquod octo illorum paradigmatum per omnes modos & tempora potest deduci, ut *verem, aluszom*. Irregularem ex adverso illam vocamus, quæ secundum nullum octo illorum paradigmatum potest, per tempora & modos deduci, ut est *vagyok*, sum: & si quæ alia.

12. Characteres conjugationum, quod ad quævis tempora: hoc est, ut verbum in quocunque tempore, quacunque personâ, & numero positum cognoscatur, ad hanc vel illam conjugationem pertinere non habemus. Habemus characteres indicantes, quod verbum secundum quod paradigma debeat conjugari, sed in solis indicativis positos.

13. Character primæ conjugationis est suffixum *d*, cum *o*, in personâ secundâ singulari: Secundæ est suffixum

xum

11. Ahogy a ragozási sorok is mutatják, a ragozás lehet következetes avagy szabályos és következetlen avagy szabálytalan. Szabályosnak azt nevezzük, amelyik minden módban és időben végigragozható a nyolc ragozás valamelyike szerint, mint *verem*, *alufzom*. Szabálytalannak nevezzük ellenben azt, amelyet a nyolc ragozás egyike szerint sem lehet ragozni a különböző időkben és módokban, mint *vagyok*, *sum* és ilyenek.

12. A ragozásoknak nincsenek jellemző jegyei minden időben, vagyis amelyekről fel lehetne ismerni, hogy egy adott időben, személyben és számban álló ige ehhez vagy ahhoz a ragozáshoz tartozik. Vannak olyan jellemzők, amelyek megmutatják, hogy melyik ragozás szerint kell egy igét ragozni, de csak kijelentő módban.

13. Az első ragozás jellemzője az *o*-val álló *d* toldalék a második személyben;

xum l, cum o. in secundâ eadem, Tertiæ est suffixum idem d, cum e. Quartæ est suffixum l, cum e in personâ eadem. Quintæ est terminatio *lek*, præcedente consonâ : Sextæ est terminatio *lak*, præcedente consonâ. Septimæ est terminatio *ok*, unam tantum habens ante se consonam. Octavæ est terminatio *ek*, similem in modum unam tantum habens ante se consonantem ; Typum conjugationum jam subjiciemus omnium & regularium & irregularium, qui hoc modo se habet ut sequitur.

1. *Tanulom*, DISCO.

Præsens Indicat.

1. 2. 3.

Sing. om, ad, ja.

Plura, yuk, játok, jak,

Præterito, Imperfecti. Indicat.

S. ám, ád, á.

P. ánk, átok, ák.

Præterit. Perfecto Indicat.

S. tam, tad, ta.

P. tuk, tok, tak.

Præ-

a másodiké az *o*-val álló *l* toldalék ebben a második személyben; a harmadiké ugyanez a *d* toldalék *e*-vel; a negyediké az *l* toldalék *e*-vel ugyanebben a személyben. Az ötödiké a *lek* végződés egy előtte álló mássalhangzóval; a hatodiké a *lak* végződés egy előtte álló mássalhangzóval; a hetediké az *ok* végződés, amely előtt csak egy mássalhangzó áll; a nyolcadiké az *ek* végződés, amely előtt hasonlóképpen csak egy mássalhangzó áll. Alább közöljük az összes szabályos és a rendhagyó ragozási típust, amint ez itt következik.

1. *Tanulom*, DISCO

Kijelentő mód, jelen idő

	1.	2.	3.
Egyes szám	<i>om</i> ,	<i>ad</i> ,	<i>ja</i>
Többes szám	<i>juk</i> ,	<i>játok</i> ,	<i>jak</i>

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz.	<i>ám</i> ,	<i>ád</i> ,	<i>á</i>
T. sz.	<i>ánk</i> ,	<i>átok</i> ,	<i>ák</i>

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz.	<i>tam</i> ,	<i>tad</i> ,	<i>ta</i>
T. sz.	<i>tuk</i> ,	<i>tok</i> ,	<i>tak</i>

Præfens Imperat.

S. Caret, d, ja.

P. juk, játok, ják.

Præfens Optat.

S. nam, nád, ná.

P. nanck, nátok, nák.

Præfens Subjunct.

S. jam, jad, ja.

P. juk, játok, ják.

Futurum Subjunctivum.

S. ándom, ándod, ándja.

P. ándjuk, ándjatók, ándják.

Præfens Infinit.

S. nom, nođ, ni v nia.

P. nunk, notok. ni, v, niok.

2. Gondolkodom C O G I T O.

Præfens Indicativi,

1. 2. 3,

S. om, ol, ik.

P. unk, tok, nak,

Præterit. Imperfect. Indicat.

S. ám, al, ék.

P. ánk, átok, ának,

Præterit. Perfect. Indicat.

S. tam. tál, ott,

P. tunc, totok. tanak.

Præfens Imperat.

S. car, jár, jék.

P. junk, játok. jank.

Præ-

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. nincs, *d*, *ja*

T. sz. *juk*, *játok*, *ják*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *nam*, *nád*, *ná*

T. sz. *nanck*, *nátok*, *nák*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *jam*, *jad*, *ja*

T. sz. *juk*, *játok*, *ják*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *ándom*, *ándod*, *ándja*

T. sz. *ándjuk*, *ándjatok*, *ándjak*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nom*, *nod*, *ni* vagy *nia*

T. sz. *nunk*, *notok*, *ni* vagy *niok*

2. Gondolkodom, COGITO

Kijelentő mód, jelen idő

1. 2. 3.

Egyes szám *om*, *ol*, *ik*

Többes szám *unk*, *tok*, *nak*

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *ám*, *al*, *ék*

T. sz. *ánk*, *átok*, *ának*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *tam*, *tál*, *ott*

T. sz. *tunck*, *totok*, *tanak*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. nincs, *jâl*, *jék*

T. sz. *junk*, *játok*, *jank* [*janak*]

Præfens Optativi.

- S. nám, nál, nek.
P. nánk, nátok, nának.

Præfens Subjunctivi.

- S. jam, jal, jék,
P. junk, jatok, janak.

Futurum Subjunct.

- S. ándom, ándasz, ánd.
P. ándunk, ándatok, ándanak.

Præfens Infinitivi.

- S. nom, nod, ni, v. nia.
P. nunk, notok, ni v. niok.

3. Szeretem, A M O.

Præfens Indicativi.

1. 2. 3.

- S. em, ed, i.
P. jük, itek, ik.

Præterit. Imperfect. Indicat.

- S. ém, éd, é.
P. énk, étek, ék.

Præterit. Perfect. Indicat.

- S. tem, ted, te.
P. tük, rétek, ték.

Præfens Imperat.

- S. car, esd. v. sded. se.
P. fük, fétek, fék.

Præfens Optat.

- S. ném, néd, né.
P. nénk, nétek, nék.

Præfens

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *nám, nál, nek*

T. sz. *nánk, nátok, nának*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *jam, jal, jék*

T. sz. *junk, jatok, janak*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *ándom, ándafz, ánd*

T. sz. *ándunk, ándatok, ándanak*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nom, nod, ni vagy nia*

T. sz. *nunk, notok, ni vagy niok*

3. Szeretem, AMO

Kijelentő mód, jelen idő

1. 2. 3.

Egyes szám *em, ed, i*

Többes szám *jük, itek, ik*

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *ém, éd, é*

T. sz. *énk, étek, ék*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *tem, ted, te*

T. sz. *tük, tétek, ték*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. *nincs, efsd vagy fded [fsed], se*

T. sz. *fük, féték, fék*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *ném, néd, né*

T. sz. *nénk, nétek, nék*

Præfens Subjunct.

S. fem, fed, fe.

P. fük, fetek, fék.

Futurum Subjunct.

S. endem, ended, endi.

P. endjük, enditek, endik.

Præfens Infinit.

S. nem, ned, ni, v. nie.

P. nünk, netek, ni, v. niek.

4. *Essem, CAD O,**Præfens Indicativi.*

1. 2. 3.

Sing. ém, el, ik.

Plur. ünk, tek, nek.

Præteritum Imperfect. Indicat.

S. ém, él, ék.

P. énk, étek, ének.

Præteritum Perfectum Indicat.

S. tem, tél, ett.

P. tünk, tetek, tenek.

Præfens Imperat.

S. car, lét, fék.

P. fünk, fetek, fenet.

Præfens Optat.

S. ném, nél, nék.

P. nénk, nétek, nének.

Præfens Subjunctivi.

S. fem, fél, fék.

P. fünk, fetek, fenek.

Futurum

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *fem, fed, fe*

T. sz. *fük, féték, fék*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *éndem, énded, éndi*

T. sz. *éndjük, énditek, éndik*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nem, ned, ni vagy nie*

T. sz. *nünk, netek, ni vagy niek*

4. *Effem*, CADO

Kijelentő mód, jelen idő

1. 2. 3.

Egyes szám *ém, el, ik*

Többes szám *ünk, tek, nek*

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *ém, él, ék*

T. sz. *énk, étek, ének*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *tem, tél, ett*

T. sz. *tünk, tetek, tenek*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. *nincs, fét [fél], fék*

T. sz. *fünk, fetek, fenet [fenek]*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *ném, nél, nék*

T. sz. *nénk, nétek, nének*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *fem, fél, fék*

T. sz. *fünk, fetek, fenek*

Futurum Subjunctivi.

- S. endém, endesz, энд.
P. эндünk, endétek, endenek.

Præfens Infinitivi:

- S. nem, ned, ni. v. nie.
P. nünk, netek, ni v. niek.

5. Kérlek. R O G O T E.

Præfens Indicativi,

I. 2. 3.

Sing. Lek, fz, kér.

Plur. unk, tek, nek.

Pæteritum Imperfecti Indicat.

- S. élek, él, e,
P. énk, étek, ének.

Præteritum Perfectum Indicativo.

- S. telek, el, t.
P. tünk, tetek, tenek.

Præfens Imperativi.

- S. car, j, jen.
P. jünk, jetek, jenek.

Præfens Optativi,

- S. nék, nél, ne.
P. nénk, nétek, nének.

Præfens Subjunctivi.

- S. jelek, j, jen.
P. jünk, jetek, jenek.

Futurum Subjunctivi.

- S. endek, endesz, энд.
P. эндünk, endetek, endenek.

Præfens

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *endém, éndefz, énd*

T. sz. *éndünk, éndetek, éndenek*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nem, ned, ni vagy nié*

T. sz. *nünk, netek, ni vagy niek*

5. Kérlek, ROGO TE

Kijelentő mód, jelen idő

1. 2. 3.

Egyes szám *Lek, fž, kér*

Többes szám *unk, tek, nek*

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *élek, él, e*

T. sz. *énk, étek, ének*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *telek, él, t*

T. sz. *tünk, tetek, tenek*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. *nincs, j, jen*

T. sz. *jünk, jetek, jenek*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *nék, nél, ne*

T. sz. *nénk, nétek, nének*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *jelek, j, jen*

T. sz. *jünk, jetek, jenek*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *endek, endefz, énd*

T. sz. *éndünk, endetek, éndenek*

Præsens Infinitivi.

S. nem, ned, ni, v, nie.

P. nünk. netek, in v. niek.

6. *Várlak* EXPECTO TE.*Præsens Indicativi.*

1. 2. 3.

S. lak, sz. vár,

P. unk, tok, nak,

Præteritum Imperfecti. Indicat.

S. álak, ál, a.

P. ánk, átok, ának.

Præteritum Perfecti. Indicat.

S. talak, ál, t.

P. tunk, tatok, tanak.

Præsens Imperat.

S. car. j. jon.

P. junk, jatok, janak.

Præsens Optativi.

S. nálak, nál, na.

P. nánk, nátok, nának.

Præsens Subjuncti.

S. jalak, j, jon.

P. junk, jatok, janak.

Futurum Subjuncti.

S. ándlak, ándasz, ánd.

P. ándunk, andotok, ándanak.

Præsens Infinitivi.

S. nom, nod, ni, v. nia.

P. nunk, notok, ni, vel niok.

7. Ja-

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nem, ned, ni* vagy *nie*

T. sz. *nünk, netek, in [ni]* vagy *niek*

6. *Várlak*, EXPECTO TE

Kijelentő mód, jelen idő

	1.	2.	3.
Egyes szám	<i>lak, fz,</i>	<i>vár</i>	
Többes szám	<i>unk, tok,</i>	<i>nak</i>	

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *álak, ál, a*

T. sz. *ánk, átok, ának*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *talak, ál, t*

T. sz. *tunk, tatok, tanak*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. *nincs, j, jon*

T. sz. *junk, jatok, janak*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *nálak, nál, na*

T. sz. *nánk, nátok, nának*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *jalak, j, jon*

T. sz. *junk, jatok, janak*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *ándlak, ánda/z, ánd*

T. sz. *ándunk, andotok, ándanak*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nom, nod, ni* vagy *nia*

T. sz. *nunck, notok, ni* vagy *niok*

7. Jarok, A M B U L O.

Præsens Indicativi.

1. 2. 3.

S. ok, sz. jár.

P. unk, tok, nak.

Præteritum Imperfecti. Indicat.

S. ék, al, a.

F. ánk, átok, ának.

Præteritum Perfecti. Indicat.

S. tam, tal, t. v. tt.

P. tunk, tatok, tanak.

Præsens Imperat.

S. car, j. jon.

P. junk, jatok, jánek.

Præsens Optativi.

S. nék, nál, na.

P. nánk, nátok, nának.

Præsens Subjunctivo.

S. jak, j. jon.

P. nunk, jatok, janak.

Futurum subjunct.

S. ándok, ándasz, ánd.

P. ándunk, andorok, ándanak.

Præsens Infinitivi.

S. nem, nod, ni. v. nia,

P. nunk, natok, ni, v. niok.

7. Kerek P E G O.

Præsens Indicat.

1. 2. 3.

S. ek, sz. kér.

P. ünk, tek, nek.

Præ

7. *Jarok*, AMBULO

Kijelentő mód, jelen idő

	1.	2.	3.
Egyes szám	<i>ok,</i>	<i>fz,</i>	<i>jár</i>
Többes szám	<i>unk,</i>	<i>tok,</i>	<i>nak</i>

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz.	<i>ék,</i>	<i>al,</i>	<i>a</i>
T. sz.	<i>ánk,</i>	<i>átok,</i>	<i>ának</i>

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz.	<i>tam,</i>	<i>tal,</i>	<i>t</i> vagy <i>tt</i>
T. sz.	<i>tunk,</i>	<i>tatok,</i>	<i>tanak</i>

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz.	nincs,	<i>j,</i>	<i>jon</i>
T. sz.	<i>junk,</i>	<i>jatok,</i>	<i>jának</i>

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz.	<i>nék,</i>	<i>nál,</i>	<i>na</i>
T. sz.	<i>nánk,</i>	<i>nátok,</i>	<i>nának</i>

Kötőmód, jelen idő

E. sz.	<i>jak,</i>	<i>j,</i>	<i>jon</i>
T. sz.	<i>nunk,</i>	<i>jatok,</i>	<i>janak</i>

Kötőmód, jövő idő

E. sz.	<i>ándok,</i>	<i>ándafz,</i>	<i>ánd</i>
T. sz.	<i>ándunk,</i>	<i>andotok,</i>	<i>ándanak</i>

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz.	<i>nem</i> [<i>nom</i>],	<i>nod,</i>	<i>ni</i> vagy <i>nia</i>
T. sz.	<i>nunk,</i>	<i>natok,</i>	<i>ni</i> vagy <i>niok</i>

7. *Kerek*, PRECOR⁶³

Kijelentő mód, jelen idő

	1.	2.	3.
Egyes szám	<i>ek,</i>	<i>fz,</i>	<i>kér</i>
Többes szám	<i>ünk,</i>	<i>tek,</i>	<i>nek</i>

Præterit. Imperfect. Indicat.

S. ek, él, e.

P. én, étek, ének.

Præterit. Perfect. Indicat.

S. tem, tél, t, v. ett.

P. tünk, tetek, tenek.

Præsens Imperat.

S. car, i, jen,

P. jünk, jetek, jenek.

Præsens Optativi.

S. nek, nél, ne.

P. nénk, nétek, nének.

Præsens Subjunctivi.

S. jek, j, jen.

P. jünk, jetek, jenek.

Futurum Subjunct.

S. édek, édesz, end.

P. endünk, endetek, endenek.

Præsens Infinitivi.

S. nem, ned, ni, v. nie.

P. nünk, netek, ni. v. niek.

*Vagyok, S u m.**Præsens Indicat.*

1. 2. 3.

S. vagyok, vagy, vagyon.

P. unk, tok, nak.

Præteritum Imperfect. Indicat.

S. valék, valál, vala.

P. valánk, valátok, valának.

Præ-

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *ek, él, e*

T. sz. *énk, étek, ének*

Kijelentő mód, befejezett múlt

E. sz. *tem, tél, t vagy ett*

T. sz. *tünk, tetek, tenek*

Parancsoló mód, jelen idő

E. sz. *nincs, i [j], jen*

T. sz. *jünk, jetek, jenek*

Óhajtó mód, jelen idő

E. sz. *nék, nél, ne*

T. sz. *nénk, nétek, nének*

Kötőmód, jelen idő

E. sz. *jek, j, jen*

T. sz. *jünk, jetek, jenek*

Kötőmód, jövő idő

E. sz. *éndek, éndefz, end*

T. sz. *éndünk, éndetek, éndenek*

Határozatlan mód [főnévi igenév], jelen idő

E. sz. *nem, ned, ni vagy nie*

T. sz. *nünk, netek, ni vagy niek*

Vagyok, SUM

Kijelentő mód, jelen idő

1. 2. 3.

Egyes szám *vagyok, vagy, vagyon*

Többes szám *unk, tok, nak*

Kijelentő mód, folyamatos múlt

E. sz. *valék, valál, vala*

T. sz. *valank, valátok, valának*

Præteritum Perfect. Indicat.

S. Voltam, voltal, volt.

P. Voltunk voltatok, voltanak.

Reliquos modos non habet, sed communiter pro temporibus reliquorum modorum assumuntur tempora modorum imperativi, optativi, sub-
iunctivi & infinitivi: verbi *leszek*, fio. quod secundum octavam conjugationem conjugandum est.

14. Atque hæc sunt paradigmata, novem, octo regularium, ad quæ referenda omnia in universum, verba: & unum illud irregularis verbi *vagyok*; & hic typus omnium conjugationum: jam ad observationes, & notas transcendendum nobis est.

C A P U T III.

De Observationibus, in conjugatione Verborum notandis.

1 VIdimus, visis quinque prioribus verborum affectionibus, & conjugationem, eaque ex parte quæ in conjugatione sub considerationem venire debebant, restant observationes. Observationes istæ, possent quidem distingui, in generales & speciales. Sed ista methodo non
curatâ,

Kijelentő mód, befejezett múlt
E. sz. *voltam, voltal, volt*
T. sz. *Voltunk, voltatok, voltak*

A többi módja hiányzik, a többi mód idői helyett egységesen a nyolcadik ragozásba tartozó *lefzek*, *fio* ige parancsoló, óhajtó, kötő- és határozatlan módjának időit használjuk.

14. Ez hát a kilenc igeragozás, nyolc szabályos, ezek szerint kell ragozni általában minden igét, és egy a rendhagyó *vagyok* ige ragozása; ennyi az összes ragozás típusa. Most pedig áttérünk a megfigyelésekre és megjegyzésekre.

III. FEJEZET. AZ IGERAGOZÁSRA VONATKOZÓ MEGJEGYZÉSEKRŐL

1. Áttekintettük az igék öt fő jellemzőjét, szoltunk a ragozásról és részben arról is, amit a ragozásnál figyelembe kell venni, hátra vannak a megjegyzések. Ezeket általános és speciális megjegyzésekre lehetne osztani. De nem ezt a módszert követjük,

curatâ, observationes si quas inveniemus, ordine proponemus.

2. Primò, quòd observandum est, est circa gerundium. Gerundium (quod conjugatione verborum inferre, eò quòd, ubique sit idem formandi gerundium modus, noluimus) unum tantum habetur in verbis Hungaricis, sed regularibus solum, quod 1. est in *do*. 2. nec personas. 3. nec numeros habet. Verùm unicuique personæ, si-ve singulari si-ve plurali rectè potest apponi ut, *én te*, *õ mi ti òk lévén*. 4. In omnibus conjugationibus, fit per terminationem *ván*, *vén*, additam priori verbi regularis parti, ei nimirum, quæ quibusvis affixis, in formatione temporum & personarum præmitti solet, ut *tanulván*, discendo, *esvén*, cadendo, *gondolkódván*, cogitando, &c.

3. Secundò, quòd observandum est, est circa convenientiâ temporum, ergo notanda est temporum unius conjugationis cum temporibus alterius vel etiam ejusdem cõvenientia, Conjugationes enim 2. 6. 7. Item 4. 5. 8. inter se:
secun-

hanem sorban előadjuk, amit találunk.

2. Az első megjegyzés a gerundiummal kapcsolatos, amit nem akartunk az igeragozásba iktatni, mivel mindenhol ugyanolyan a képzése. A magyar igéknek, és csak a szabályosaknak, csupán egyféle gerundiuma van, ami 1. *do* végződésű [*do* végződésű gerundiumnak felel meg a latinban];⁶⁴ 2. nincsen személye; 3. sem száma, hanem bármely személyhez illeszthető akár egyes, akár többes számban, mint *én, te ő, mi ti ők lévén*. 4. Minden igeragozásban a *ván, vén* végződéssel képezzük, melyet a szabályos ige fő részéhez illesztünk, vagyis ahhoz, ami a különféle toldalékok előtt szokott állni az idők és a személyek képzésekor, mint *tanulván, discendo; efvén, cadendo; gondolkódván, cogitando* stb.⁶⁵

3. A második megjegyzés az idők egybeesésével kapcsolatos, tehát egy ragozás időinek megegyezéséről egy másik vagy ugyanezen ragozás időivel. A 2., 6. és 7., továbbá a 4., 5. és 8. ragozás

secundum omnes personas pluralis numeri, omnium modorum, omnium temporum, conveniunt, ut videre est in typo conjugationum. Unicè hoc aliqualem, sed vix alicujus momenti, facit diversitatem, quod in quartâ loco. j. habetur s. euphoniæ nimirum causâ.

4. Deinde præsens infinitivi, in primâ, secundâ, sextâ, septima: Item in tertiâ, quarta, quinta, octava, secundum omnes personas utriusque numeri, convenit, ut in eodem conjugationum typo, videre est.

5. Præsens imperativi & Subjunctivi, excepta prima persona subjunctivi, quâ imperativus caret, in omnibus personis, tam singularibus quam pluralibus, in omnibus octo conjugationibus convenit; Noli tamen intellige præsens imperativi conjugationis primæ, cum subjunctivo conjugationis tertiæ vel quartæ, convenire. Hoc non est. Et imperativus itaque & subjunctivus debent in eadem conjugatione spectare; quo modo convenientiam

megegyezik minden többes számú alakban minden módban és időben, amint ez a ragozási típusoknál látható. Egyedül az okoz csekély jelentőségű eltérést, hogy a jóhangzás kedvéért a negyedik ragozásban a *j* helyett *f* áll.

4. Továbbá az első, második, hatodik, hetedik, valamint a harmadik, negyedik, ötödik és nyolcadik igeragozásban a jelen idejű határozatlan ige [főnévi igenév] megegyezik mindkét szám minden személyében, amint ez a ragozási típusoknál látható.

5. Mind a nyolc ragozásban megegyezik a parancsoló mód és a kötőmód jelen ideje egyes és többes számban is minden személyben, kivéve a kötőmód első személyét, ami a parancsoló módból hiányzik, de ezt ne úgy értsd, hogy az első ragozás parancsoló módjának jelen ideje megegyezne a harmadik vagy a negyedik ragozás kötőmódjával. Nem így van. A parancsoló módot is, a kötőmódot is ugyanazon ragozáson belül kell

tiam istam, in omni conjugatione videre est.

6. Tertiò, quod observandum est, est circa mutationem literarum, in conjugationibus: Ergo. 1. tenendum est literam *sz.* in verbis quorum ultimam syllabam constituit ut in *szom*, *szem*, *szek*, nonnunquam in *v.* nonnunquam in *n.* nonnunquam in *t.* nonnunquam in *d.* mutari, nimirum in similem literæ sequenti, literam, & quidem propter solam euphoniā, quod fit & in Latina ac Arabica quoque lingua.

7. In imperfecto indicativi & futuro Subjunctivi mutatur in *v.* ut *aluszom*, *aluvám*, *aluvandom*, non *aluszám*, *aluszandom*, *eszem*, *evém*, *elvéndem*, non *eszém*, *eszéndem*. In præsentis optativi & infinitivi mutatur in *n.* ut *aluszom*, *alunnám*, *alunnon*, non *aluszám*, *alusznom*, *eszem*, *enném*, *ennem*, non *eszném*, *esznem*. In perfecto indicativi mutatur in *t.* ut *aluttam*, *ettem*, non *aluszam*, *esztem*. In Imperativo & Subjunctivo præsentis mutatur in *d.* ut *aludd*, *edd*,
(*alud*) *alud*

tekinteni, és ilyen módon kell érteni az egyezést minden ragozásban.

6. A harmadik megjegyzés a ragozásokon belüli hangváltozásokkal kapcsolatos. Tehát megjegyzendő, hogy 1. a *ŷ* hang azokban az igékben, ahol az utolsó szótagban áll, mint a *ŷom*, *ŷem*, *ŷek* végűekben, olykor *v*-re, olykor *n*-re, olykor *t*-re és olykor *d*-re változik, vagyis az utána álló hanghoz hasonló hangra, és pedig pusztán a jóhangzás kedvéért, ami a latin és az arab nyelvben is előfordul.

7. *V*-re változik a kijelentő mód folyamatos múlt idejében és a kötőmód jövő idejében, mint *alufzom*, *aluvám*, *aluvandom*, nem pedig *alufzám*, *alufzandom*; *efzem*, *evém*, *elvéndem* [*evéndem*], nem pedig *efzém*, *efzēndem*. *N*-re változik a határozatlan mód [főnévi igenév] és az óhajtó mód jelen idejében, mint *alufzom*, *alunnám*, *alunnon* [*alunnom*], nem pedig *alufznám*, *alufznom*; *efzem*, *enném*, *ennem*, nem pedig *efzném*, *efznem*. *T*-re változik a kijelentő mód befejezett múlt idejében, mint *aluttam*, *ettem*, nem pedig *alufztam*, *efztem*. *D*-re változik a parancsoló módban és a kötőmód jelen idejében, mint *aludd*, *edd*,

alud jam, edjem, non alusz d, eszõ, alusz jam, esz jem.

8. Tenendum. 2. In verbis ante terminationem seu vocalem, ultimam syllabam constituentem, duas consonantes habentibus, ut *Festem, tartom, u-grom, koborlok* &c. totam personam primâ indicativi manere; & solum, litteram finalem mutari in t, dum præteritum perfectum formandum est ut *tartom, tartottam, festem, festettem*, &c. in litteram nimirum sequenti similem, idq; propter eandem, quam thesi sextâ aperuimus, rationem, nimirum euphoniâ.

9. Secus fit in verbis ante ultimam vocalem, duas consonantes non habentibus, ut *tanulom, esem*, &c. in his enim abjectâ vocali, ultimâ, cum suâ consonante; terminatio præteriti perfecti formativa, nudè assumitur & littera nulla mutatur, ut *tanultam, essem*, ablata est *om* & *em*.

3. Tenendum 3. quod in verbis ultimam syllabam cum simplici t, habentibus, seu in *tem, tom, tek, tok.*

E

nulla

aludjam, edjem, nem pedig alufzd, efzō [efzd], alufzjam, efzjem.

8. Megjegyzendő, hogy 2. azokban az igékben, ahol a végződés vagy az utolsó szótagban álló magánhangzó előtt két mássalhangzó áll, mint *Festem, tartom, ugrom, koberlok* stb., a kijelentő mód első személye teljesen megmarad, csak a záró mássalhangzó változik *t*-re, vagyis az őt követő hanghoz hasonlóvá a befejezett múltban, mint *tartom, tartottam; festem, festettem*, ez is a hatodik pontban kifejtett okból, azaz a jóhangzás kedvéért.

9. Másképp történik azoknál az igéknél, amelyekben nem áll két mássalhangzó az utolsó magánhangzó előtt, mint *tanulom, efem* stb., ezeknél ugyanis az utolsó magánhangzó a mássalhangzóval együtt kiesik, és a befejezett múlt végződése közvetlenül csatlakozik, és egyetlen hang sem változik meg, mint *tanultam, eftem*, ahonnan kiesett az *om* és az *em*.

10.⁶⁶ Megjegyzendő, hogy 3. azokban az igékben, ahol az utolsó szótagban egyszerű *t* áll, mint a *tem, tom, tek, tok* végűekben,

nulla præcedente consonâ desinenti-
tibus, t. illud mutatur, in s, in impe-
rativo, & Subjunctivo præsentis, ante
suffixa, seu syllabas terminantes ut *szere-
tetem*, *szereßed*, vel *szeresd*, non *szeret-
sed* vel *szeretsd*, *vagatom*, *vagassad*, *vagas-
sam*, non *vagatsad*, *vagatsam*, in iis ve-
ro quæ t. cum consona præcedente
habent, manet, ut *tartom*, quia ante
tom habetur, r, dicimus *tartsad*, *tart-
sam*, *rantom*, *rantsad*, *rantsam*, nisi elida-
tur aliquando, majoris in pronunti-
ando facilitatis, causâ, ut *festem* dici-
mus *fessed*, *fessem*, non *festsed*, *festsem*.

11. Quartò, quod observandum est,
est circa literâ, suffixis seu terminatio-
nibus temporum imperativi & sub-
junctivi præmittendam: Cum enim
constet liquidò, in dictis temporibus,
non semper literam, j, sed aliquando
s. aliquando z. addendum esse suffixæ
terminationi, sciendum, quia cum lite-
râ suffixæ terminationes apponendæ
sint.

12. Tres sunt literæ in universum
in istis temporibus ante suffixas termi-
natio-

ha a végződés előtt nem áll mássalhangzó, a toldalékok, vagyis a záró szótagok előtt a *t* *s*-re változik parancsoló módban és jelen idejű kötőmódban, mint *szere tetem* [*szere tem*], *szere űed* vagy *szere űd*, nem pedig *szere tűed* vagy *szere tűd*; *vagatom*, *vaga űűad*, *vaga űűam*, nem pedig *vaga tűad*, *vaga tűam*. Megmarad a *t* azokban az igékben, ahol mássalhangzó áll előtte, mint a *tartom* igében, mivel a *tom* előtt *r* áll, így mondjuk: *tartsad*, *tartűam*; *rantom*, *rantűad*, *rantűam*, hacsak a kiejtés megkönnyítése céljából nem esik ki a *t*, mint a *festem* igéből *feűűem*, *feűűed*, nem pedig *fe tűsed*, *fe tűsem*.

10. A 4. megjegyzés a parancsoló mód és a kötőmód toldalékai avagy végzödései elé helyezendő hangra vonatkozik. Mivel nyilvánvaló, hogy a mondott idökbén nem mindig *j* hangot, hanem olykor *s*-t, olykor *z*-t kell tenni a végződés toldalékához, tudnunk kell, milyen hangot tegyünk a toldalékok elé.

11. Összesen három hangot tehetünk ezekben az ige-idökbén a toldalékok elé:

nationes ponendæ, j. f. & z. z. Ponendum in unius generis: s. in duorum generum; j. in omnis generis, verbis, communiter. Igitur post z ponendum z. & quidem semper & solum, ut *nezem, nezéd, nezzem*, non *nezjem*, vel *nezsem*. Post s, & t, ponendū f. ut *Esem, essel*, non *esjel*, &c. *Vetem, vessem*, non *vesiem*, &c. Post b, d, f, g, k, l, m, n, p, r, v. ponendum est semper j ut *lábbjak, mondjad, döfjem, dugjam, gyukjam, toljam, nyomjam, banjam, lopjam, verjem, lövjem*, non *labbsak, mondsad, döfsed*.

13. Quartò, quod observandum est, est circa prosthesin syllabæ, ja, je. tenendum enim tertiis personis optativorum, tam singularibus quam pluralibus, addi aliquando, syllabam ja, je, ut *hinneje*, pro *hinné*, *mutatnaja* pro *mutatná*, *mondanajak*, pro *mondanak*, *hinnejek*, pro *hinnék*. Addi autem ja, quidem in verbis, o, in ultimâ habentibus, je, vero in verbis per e, ultimam syllabam formantibus.

14. Quintò, & ultimò, quod observandum est, est circa elisionem vo-

E 2

calis

j-t, *s*-t és *z*-t. *Z*-t kell tenni egy fajta igében, *s*-t két fajtában és *j*-t általában minden fajta igében. Tehát *z* után mindig és kizárólag *z*-t kell tenni, mint *nezem*, *nezed*, *nezzem*, nem pedig *nezjem* vagy *nezfem*. *S* és *t* után *f*-t kell tenni, mint *Efem*, *effel*, nem pedig *esjel* stb.; *Vetem*, *veffem*, nem pedig *vesiem* stb. *B*, *d*, *f*, *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *v* után mindig *j*-t kell tenni, mint *lábbjak* [’ússzak’], *mondjad*, *dőffem*, *dugjam*, *gyukjam*, *toljam*, *nyomjam*, *banjam*, *lopjam*, *verjem*, *lővjem*, nem pedig *labbfak*, *mondsad*, *dőfsed*.

12. A 4. megjegyzés⁶⁷ a *ja*, *je* szótagok hozzátoldására vonatkozik. Megjegyzendő ugyanis, hogy olykor az óhajtó mód harmadik személyeihez egyes és többes számban is *ja*, *je* szótagot toldunk, mint *hinné* helyett *hinneje*; *mutatná* helyett *mutatnaja*; *mondanak* helyett *mondanajak*; *hinnék* helyett *hinnejek*. *Ja* járul az utolsó szótagjukban *o*-t tartalmazó igékhez, *je* az utolsó szótagjukat *e*-vel képzőkhöz.

13. Az 5. és egyben utolsó megjegyzés a magánhangzó kiesésére,

calis seu Syncopam. Nonnunquam enim aut compendii in pronunciando aut euphoniæ solum causa vocalis aliqua eliditur & ejicitur, ut, *haragsom* pro *haragussom*, &c. quæ usus docebit.

C A P U T IV.

De stupendâ verbi Hungarici fecunditate.

1. **V**erborum Ungaricorû etiam ejusdem radicis, tanta est fecunditas, ut summa admiratione digna videatur: Lingua Hebraica, ejusdem verbi habet septem, aut ut quibusdam placet, octo formas nimirum *kal*, *Niphâl*, *Pihel*, *Pyhal*, *Hiphil*, *Hophal*, *Hithpahel*, & juxta quosdam *Pohel*, quam tamen nos in nostra Scholâ Hebraicâ rejecimus; lingua verò Ungarica plures quàm, non septies sed decies septem si diversæ formæ ejusdem verbi dicendæ sint: Quæ quidem verborum fecunditas, ut & clarè pateat, & dicendis lucem adferat: omnes quas exinvenire potuimus verbi unius *verek* formas, ordine proponemus.

2. Ex tertia ergo singulari præsentis
indica

vagyis a szinkópára vonatkozik. Gyakran ugyanis akár a kiejtésbeli takarékoság, akár a jóhangzás kedvéért kiesik valamelyik magánhangzó, *haraguffom* helyett *haragfzom* stb. Ezeket a gyakorlat majd megmutatja.

IV. FEJEZET. A MAGYAR IGE BÁMULATOS TERMÉKENYSÉGÉRŐL⁶⁸

2. A legnagyobb ámulatra méltó az ugyanazon töből képzett magyar igék bősége. A héber nyelv egyazon igének hét vagy mások szerint nyolc formáját ismeri⁶⁹, mégpedig *Kal*, *Niphál*, *Pihel*, *Pyhal*, *Hiphil*, *Hophal*, *Hithpahel*, és némelyek szerint a *Pohel*, ezt azonban mi a *Schola Hebraica* c. munkánkban elvetettük. A magyar nyelv ellenben nem hetet, de hetvenet ismer, ha egyazon ige különféle formáit említjük. Hogy pedig az igék említett termékenysége világosan kitűnjék, és a mondandót megvilágítsa, sorban közöljük egy igének, a *verek*-nek az összes formáját, amit csak fellelhattünk.

3. A *verek* ige kijelentő módú jelen idejű egyes szám harmadik személyéből, vagyis a

indicativi verbi *verek* nempe *ver*, *verberat*, sunt sequentia.

1. *Verek*, verbero aliquid.
2. *Verhetek*, possum verberare aliquid.
3. *Verem*, verbero hoc vel illud.
4. *Verhetē*, possū verbera hoc v. illud.
5. *Verlek*, verbero te.
6. *Verhetlek*, possum verberare te.
7. *Veretem*, facio hunc vel illum verberare hoc vel illud.
8. *Verethetem*, possum facere hunc vel illum verberare hoc vel illud.
9. *Veretek*, facio aliquē verberare aliquid.
10. *Verethetek*, possum facere aliquem, verberare aliquid.
11. *Veretlek*, facio verberare te, ut verberes.
12. *Verethetlek*, possū facere ut verberes.
13. *Veretem* vel *verettetem*, verberor.
14. *Verethetem* v. *verettethetem*, possum verberari.
15. *Veretem* vel *verettetem*, facio verberari hoc vel illud.
- Verethetem* vel *verethettetem*, possum facere ut verberetur hoc vel illud.
17. *Veretek*, vel *verettetek*, facio verberari aliquid.

ver, *verberat* alakból tehát a következők származnak⁷⁰:

1. *Verek*, *verbero* aliquid [verek valamit]
2. *Verhetek*, *possum verberare* aliquid
3. *Verem*, *verbero* hoc vel illud [verem ezt vagy azt]
4. *Verhetē* [*verhetem*] *possum verberare* hoc vel illud
5. *Verlek*, *verbero* te
6. *Verhetlek*, *possum verberare* te
7. *Veretem*, *facio hunc vel illum verberare* hoc vel illud [ezzel vagy azzal az emberrel ezt vagy azt veretem]
8. *Verethetem*, *possum facere hunc vel illum verberare* hoc vel illud [ezzel vagy azzal az emberrel ezt vagy azt verethetem]
9. *Veretek*, *facio aliquem verberare* aliquid [valakivel valamit veretek]
10. *Verethetek*, *possum facere aliquem verberare* aliquid
11. *Veretlek*, *facio verberare* te, ut *verberes* [veled veretek, odahatok, hogy te verjél]
12. *Verethetlek*, *possum facere*, ut *verberes*
13. *Veretem* vagy *verettetem*, *verberor* [engem vernek]
14. *Verethetem* vagy *verettethetem*, *possum verberari* [engem verhetnek]
15. *Veretem* vagy *verettetem*, *facio verberari* hoc vel illud [ezt vagy azt veretem]
- 16.⁷¹ *Verethetem* vagy *verethettetem*, *possum facere*, ut *verberetur* hoc vel illud
17. *Veretek* vagy *verettetek*, *facio verberari* aliquid [veretek valamit]

18. *Verethetek*, v. *verettethetek*, possum facere ut verberetur aliquid.

19. *Veretlek* v. *vertetetlek*, facio ut verbereris tu.

20. *Verethetlek* v. *verettethetlek* possum facere ut verbereris.

21. *Verödöm*, verberor sine verberante externo.

22. *Verödhetem*, possum verberari apud me sine verberante externo.

23. *Verödtetem*, ab aliquo ut verberer, apud me sine verberante externo.

24. *Verödtethetem*, possum causari ab aliquo, ut verberer apud me sine verberante externo.

25. *Verödtetiem*, causo hoc vel illud verberari, sine verberante externo.

26. *Verödtethetem*, possum causare hoc v. illud verberari, sine verberante externo.

27. *Verödtetek*, Causo aliquid verberari sine verberante externo.

28. *Verödtethetek*, possum causare aliquid, verberari sine verberante externo.

29. *Verödtetlek*, causo te ut verbereris sine verberante externo.

30. *Verödtethetlek*, possum causare, ut

29. *Veröd-*

18. *Verethetek* vagy *verettethetek*
19. *Veretlek* vagy *vertetetek* [*verettetek*], facio, ut verbereris tu [téged veretlek]
20. *Verethetek* vagy *verettethetek*, possum facere, ut verbereris
21. *Verödöm*, verberor sine verberante externo [külső verő hatás nélkül verődöm]
22. *Verődhetem*, possum verberari apud me sine verberante externo [verődhetem külső verő hatás nélkül, saját magamtól]
23. *Verődtetem*, ab aliquo, ut verberer, apud me, sine verberante externo [valami azt okozza, hogy külső verő hatás nélkül saját magamtól verődjem]
24. *Verődtethetem*, possum causari ab aliquo, ut verberer, apud me, sine verberante externo [valami azt okozhatja, hogy külső verő hatás nélkül saját magamtól verődjem]
25. *Verődtetem*, causo hoc vel illud verberari, sine verberante externo [azt okozom, hogy ez vagy az külső verő hatás nélkül verődjék]
26. *Verődtethetem*, possum causare hoc vel illud verberari, sine verberante externo [azt okozhatom, hogy ez vagy az külső verő hatás nélkül verődjék]
27. *Verődtetek*, causo aliquid verberari, sine verberante externo [azt okozom, hogy külső verő hatás nélkül verődjék valami]
28. *Verődtethetek*, possum causare aliquid verberari, sine verberante externo [azt okozhatom, hogy külső verő hatás nélkül verődjék valami]
29. *Verődtetlek*, causo te ut verberis sine verberante externo [azt okozom, hogy te külső verő hatás nélkül verődjél]
30. *Verődtethetlek*, possum causare, ut tu verberis sine verberante externo

tu verbereris sint verberante externo.

31. *Verekedem*, promiscue verberando ago in hæc & illa.

32. *Verekedhetem*, possum verberando agere promiscue, in hæc & illa.

33. *Verekēdtetem*, facio hunc v. illum verberando agere in hæc & illa promiscue.

34. *Verekēdtethetem*, possum facere hunc & illum verberando agere, in hæc & illa promiscue.

35. *Verekēdtetek*, facio aliquem verberando agere in hæc & illa promiscue.

36. *Verekēdtetherek*, possum facere aliquem verberando agere in hæc & illa promiscue.

37. *Verekēdtetlek*, facio ut tu verberando agas in hæc & illa promiscue.

38. *Verekēdtethetlek*, possum facere ut tu verberando agas in hæc vel illa promiscue.

39. *Verdegelem*, paulatim verbero hoc vel illud.

40. *Verdegelem*, paulatim verbero hoc vel illud.

41. *Verdegetek*, paulatim verbero aliquid.

[azt okozhatom, hogy te külső verő hatás nélkül verődjél]

31. *Verekedem*, promiscue verberando ago in haec et illa [verem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

32. *Verekedhetem*, possum verberando agere promiscue in haec et illa [verhetem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

33. *Verekedtetem*, facio hunc vel illum verberando agere in haec et illa promiscue [evvel vagy avval az emberrel veretem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

34. *Verekedtethetem*, possum facere hunc vel illum verberando agere in haec et illa promiscue [evvel vagy avval az emberrel verethetem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

35. *Verekedtetek*, facio aliquem verberando agere in haec et illa promiscue [valakivel veretem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

36. *Verekedtethetek*, possum facere aliquem verberando agere in haec et illa promiscue [valakivel verethetem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

37. *Verekedtetlek*, facio ut tu verberando agas in haec et illa promiscue [veled veretem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

38. *Verekedtethetlek*, possum facere ut tu verberando agas in haec et illa promiscue [veled verethetem hol ezeket, hol azokat vegyesen]

39. *Verdegelem*, paulatim verbero hoc vel illud [gyengédén verem ezt vagy azt]

40. *Verdegelem*, paulatim verbero hoc vel illud [gyengédén verem ezt vagy azt]⁷²

41. *Verdegetek*, paulatim verbero aliquid [gyengédén verek valamit]

42. *Verdegelhetek*, possum aliquid paulatim verberare.

43. *Verdegellek*, paulatim verbero te.

44. *Verdegelhetlek*, possum paulatim verberare te.

45. *Verdegeltettetem*, vel *verdegeltetem*, paulatim verberari.

46. *Verdegeltetethetem*, possum paulatim verberari.

47. *Verdegeltettem*, facio ut hic vel ille paulatim verberet hoc vel illud.

48. *Verdegeltetethetem*, possum facere ut hic vel ille paulatim verberet hoc vel illud.

49. *Verdegeltetek*, facio ut aliquis verberet paulatim aliquid.

50. *Verdegeltetethetek*, possum facere ut aliquis paulatim verberet aliquid.

51. *Verdegeltetlek*, facio ut paulatim verberes.

52. *Verdegeltetethetlek*, possum facere ut paulatim verberes.

53. *Verdegeltetem*, facio ut paulatim verberetur hoc vel illud.

54. *Verdegeltetethetlem*, possum facere ut paulatim verberetur hoc vel illud.

Ver-

42. *Verdegelhetek*, possum aliquid paulatim verberare [gyengéden verhetek valamit]
43. *Verdegellek*, paulatim verbero te [gyengéden verlek téged]
44. *Verdegelhetlek*, possum paulatim verberare te [gyengéden verhetlek téged]
45. *Verdegeltettetem* vagy *verdegeltetem*, paulatim verberari [gyengéden veretem]
46. *Verdegeltethetem*, possum paulatim verberari [gyengéden verethetem]
47. *Verdegeltettem*, facio, ut hic vel ille paulatim verberet hoc vel illud [evvel vagy avval az emberrel gyengéden veretem ezt vagy azt]
48. *Verdegeltethetem*, possum facere, ut hic vel ille paulatim verberet hoc vel illud [evvel vagy avval az emberrel gyengéden verethetem ezt vagy azt]
49. *Verdegeltetek*, facio, ut aliquis verberet paulatim aliquid [valakivel gyengéden veretek valamit]
50. *Verdegeltethetek*, possum facere, ut aliquis paulatim verberet aliquid [valakivel gyengéden verethetek valamit]
51. *Verdegeltetlek*, facio, ut paulatim verberes [gyengéden veretek veled valamit]
52. *Verdegeltethetlek*, possum facere, ut paulatim verberes [gyengéden verethetek veled valamit]
53. *Verdegeltetem*, facio, ut paulatim verberetur hoc vel illud [gyengéden veretem ezt vagy azt]
54. *Verdegeltethetlem* [*verdegeltethetem*] possum facere, ut paulatim verberetur hoc vel illud [gyengéden verethetem ezt vagy azt]

55. *Verdegeltetek*, facio ut paulatim verberetur aliquid.

56. *Verdegeltethtek*, possum facere ut paulatim verberetur aliquid.

57. *Verdegeltetlek*, facio ut paulatim verberis tu.

58. *Verdegeltetherlek*, possum facere ut paulatim verbereris tu.

59. *Veretödöm*, fio verberatus.

60. *Veretödhetem*, possum fieri verberatus.

61. *Verekeddegelek*, paulatim ago verberando in hæc & illa promiscuè.

62. *Verekeddegelhetek*, possum paulatim agere verberando in hæc & illa promiscuè.

63. *Verdegelödöm*, fio paulatim verberatus.

64. *Verdegelödhetem*, possum fieri paulatim verberatus.

65. *Vergelödöm*, verberando jactio me.

66. *Vergelödhetem*, possum verberando jactare me.

67. *Vergelödttetem*, facio ut verberando jacer se hoc vel illud.

68. *Vergelödttethtem*, possum facere ut

E 5

verbe-

55. *Verdegeltetek*, facio, ut paulatim verberetur aliquid [gyengéden veretek valamit]
56. *Verdegeltetetek*, possum facere, ut paulatim verberetur aliquid [gyengéden verethetek valamit]
57. *Verdegeltetek*, facio, ut paulatim verberis tu [gyengéden veretlek téged]
58. *Verdegeltetetek*, possum facere, ut paulatim verbereris tu [gyengéden verethetlek téged]
59. *Veretődöm*, fio verberatus [megvert leszek]
60. *Veretődhetem*, possum fieri verberatus [megvert lehetek]
61. *Verekeddegelek*, paulatim ago verberando in haec et illa promiscue [gyengéden verem hol ezeket, hol azokat össze-vissza]
62. *Verekeddegelhetek*, possum paulatim ago verberando in haec et illa promiscue [gyengéden verhetem hol ezeket, hol azokat össze-vissza]
63. *Verdegelődöm*, fio paulatim verberatus [gyengéden megvert leszek]
64. *Verdegelődhetem* possum fieri paulatim verberatus [gyengéden megvert lehetek]
65. *Vergelődöm*, verberando iacto me [verés közben dobálom magamat]
66. *Vergelődhetem*, possum verberando iactare me [verés közben dobálhatom magamat]
67. *Vergelōdtetem*, facio, ut verberando iactet se hoc vel illud [azt okozom, hogy verés közben ez vagy az dobálja magát]
68. *Vergelōdtetetek*, possum facere, ut verberando iactet se hoc vel illud

verberando jactet se hoc vel illud.

69. *Vergelödtetek*, Facio ut verberando jactet se aliquid.

70. *Vergelödtethetek* possum facere ut verberando jactet se aliquid.

71. *Vergelödtetlek*, facio ut tu verberando jactes te ipsum.

72. *Vergelödtethelek*, possum facere ut tu verberando jactes te ipsum.

73. *Vergelöddögelek*, paulatim verberando jactione ipsum.

74. *Vergelöddögelhetek*, possum paulatim verberando jactare meipsum.

75. *Vergelöddögeltetem*, facio ut paulatim verberando jactet se hoc vel illud.

76. *Vergelöddögeltethetem*, possum facere, ut paulatim verberando jactet seipsum hoc v. illud.

77. *Vergelöddögeltetek*, facio ut paulatim verberando jactet se aliquid.

78. *Vergelöddögeltethetek*, possum facere, ut paulatim verberando, se ipsum, jactet aliquid.

79. *Vergelöddögeltetlek*, facio ut tu verberando jactes te ipsum.

80. *Vergelöddögeltethetlek*, possum facere

[azt okozhatom, hogy verés közben ez vagy az dobálja magát]

69. *Vergelōdtetek*, facio, ut verberando iactet se aliquid [azt okozom, hogy verés közben dobálja magát valami]

70. *Vergelōdtethetek*, possum facere, ut verberando iactet se aliquid [azt okozhatom, hogy verés közben dobálja magát valami]

71. *Vergelōdtetlek*, facio, ut verberando iactes te ipsum [azt okozom, hogy verés közben dobáld magadat]

72. *Vergelōdtethelek*, possum facere, ut verberando iactes te ipsum [azt okozhatom, hogy verés közben dobáld magadat]

73. *Vergelōddōgelek*, paulatim verberando iactatione ipsum [gyengéd verés közben dobálom magamat]

74. *Vergelōddōgelhetek*, possum paulatim verberando iactare me ipsum [gyengéd verés közben dobálhatom magamat]

75. *Vergelōddōgeltetem*, facio, ut paulatim verberando iactet se hoc vel illud [azt okozom, hogy gyengéd verés közben ez vagy az dobálja magát]

76. *Vergelōddōgeltethetem*, possum facere, ut paulatim verberando iactet se ipsum hoc vel illud [azt okozhatom, hogy gyengéd verés közben ez vagy az dobálja magát]

77. *Vergelōddōgeltetek*, facio, ut paulatim verberando iactet se aliquid [azt okozom, hogy gyengéd verés közben valami dobálja magát]

78. *Vergelōddōgeltethetek*, possum facere, ut paulatim verberando se ipsum iactet aliquid [azt okozhatom, hogy gyengéd verés közben valami dobálja magát]

79. *Vergelōddōgeltetlek*, facio, ut verberando iactes te ipsum [azt okozom, hogy gyengéd verés közben dobáld magadat]

80. *Vergelōddōgeltethetlek*, possum facere, ut verberando iactes te ipsum

cere, ut tu verberando jactes te ipsum.

Et si qua alia.

3. Circa hæc autem observandum. 1. non quævis verba tot formas seu species diversas admittere, sed quædam solummodo: quædam autem in multis deficere. 2. hæc omnia ad octo istas conjugationes, quas supra posuimus posse referri; & revera reduci.

4. Observandum 3. non quævis horum esse usitata, & in communi colloquio exercita sed aliqua solum, reliqua autem, quamvis non sint in usu, sunt tamé voces revera Hungaricæ, per tempora & modos secundum omnes personas, cōjugabiles, quas ut tã curiosè expiscaremur; necessitas postulavit.

5. Observandum. 4. potuisse hæc & ad caput primùm occasione theses secundæ, in quâ de specie, referri, sed quia caput nimium dilatasset, huic loco reservavimus. Jam de Divisionibus verborum.

C A P U T V.

De Divisionibus Verborum.

1. **D**ivisionem verborum, ultimo
E 6 quod

[azt okozhatom, hogy gyengéd verés közben dobáld magadat]

És egyéb lehetséges formák

3.⁷³ Ezekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy 1. nincs minden igének ennyi formája, csak némelyiknek, némelyiknek viszont sok hiányzik. 2. Mindezek mind a nyolc fentebb vázolt ragozásra vonatkozhatnak és érvényesek lehetnek.

4. Megjegyzendő, hogy 3. a fentiek közül nem mindegyik használatos és szokásos a mindennapi beszédben, de mégis valóságos magyar szavak, idők és módok szerint ragozhatók minden személyben, és csak a magyarázat kényszere szülte ezeket a nyakatekert [latin] értelmezéseket.

5. Megjegyzendő, hogy 4. ezeket az első fejezet 2. pontjában, az igefajták tárgyalásánál is kifejthettük volna, de mivel az a fejezet túl hosszúra nyúlt volna, ide helyeztük. Most pedig az igék felosztásáról.

IV. FEJEZET. AZ IGÉK FELOSZTÁSÁRÓL

1. Ami pedig végül az igék felosztását illeti,

quod attinet, eam triplicem damus, primam à significatione, secundam à subiecto, tertiam à qualitate sumtam.

2. Verba à significatione sunt octuplicia, primò enim quædam significant actualem actionem, ut *verek, verem, verdegelem, verdegelek, verlek, verdegelek* &c. 2. quædam significant actualem passionem, ut *verettetem, verdegeltetem*.

3. Quædam 3. significant potentiam agendi, ut *verhetem, verhetek, verhetlek*; 4. Quædam potentiam patiendo, ut *verettethetem, verdegeltethetem*, quædam 5. Procuracionem actionis, *veretem, veretek*; quædam 6. Procuracionem passionis, ut *verettetēm, verdegeltetem*; 7. Potentiam procurandi actionem, ut *verethetem, verethetek, verethetlek*, 8. Potentiam procurandi passionem, ut, *verettethetem, verettethetlek, verettethetek*, &c. Atque hæc est prima verborum divisio.

4. Verba à subiecto sunt quadruplicia omnia enim in universum vel 1. transeunt in

három felosztást adunk, egyet a jelentésük, egyet a tárgyuk, egyet a minőségük alapján.

2. Az igék jelentésük szerint nyolcfélék, ugyanis

1. némelyek aktuális cselekvést jelölnek, mint *verek, verem, verdegelem, verdegelek, verlek, verdegellek* stb.;

2. némelyek aktuális szenvedést jelölnek, mint *verettetem, verdegeltetem*;

3. némelyek 3. a cselekvés lehetőségét jelölik, mint *verhetem, verhetek, verhetlek*;

4. némelyek a szenvedés lehetőségét jelölik, mint *verettethetem, verdegeltethetem*;

5. némelyek a cselekvés műveltetését, mint *veretem, veretek*;

6. némelyek a szenvedés műveltetését, mint *veret-tetēm, verdegeltetem*;

7. a cselekvés műveltetésének lehetőségét, mint *verethetem, verethetek, verethetlek*;

8. a szenvedés műveltetésének lehetőségét, mint *verettethetem, verettethetlek, verettethetek* stb. Ez az igék első felosztása.

4. Az igék általánosságban tárgyuk szerint négyfélék:⁷⁴

eunt in subjectum indefinitum, incertum, quod voce aliquid, indigitamus, ut sunt nonnulla desinentia in, *om*, conjugationis secundæ in, *em*, quartæ, &, *ok*, *ek* : vel secundò transeunt in subjectum definitum, & certum, quod voce hoc vel illud significamus, ut sunt desinentia in, *om* conjugationis primæ, &, *em*, conjugationis tertiæ.

5. Vel tertiò transeunt in subjectum singulare, quod voce Tu, vel Te notamus, ut sunt ea, quæ in *lak*, *lek*, desinunt, & ad conjugationem quintam & sextam pertinent : vel 4. & ultimò transeunt in nullum, verum sunt velut absoluta latinorum aut reciproca, ut sunt verba in, *ok* *ek* desinentia, & ad conjugationem septimam & octavam pertinentia, item quædam ex verbis conjugationis secundæ & quartæ.

6. Præter verba non transeuntia, etenim, transeuntium subjectum aut est definitum aut indefinitum : indefinitum aliquid : definitum est
vel

1. vagy egy határozatlan, bizonytalan tárgyra irányulnak, amit a „valamit” szóval mutatunk meg, mint némelyik *om* végű ige a második igeragozásban és *em* végű a negyedik ragozásban és az *ok, ek* végűek; 2. vagy egy meghatározott és biztos tárgyra irányulnak, amit az „ezt” vagy „azt” szóval jelölünk, mint az *om* végűek az első igeragozásban és az *em* végűek a harmadik igeragozásban;

5. 3. vagy egyes számú tárgyra irányulnak, amit a „Te” vagy „Téged” szóval jelölünk,⁷⁵ ilyenek az ötödik és hatodik ragozás *lak, lek* végű igéi; vagy végül 4. semmilyen tárgyra nem irányulnak, hanem a latin intranszítív igéknek felelnek meg; vagy visszahatók, mint a hetedik és nyolcadik ragozás *ok, ek* végű igéi, továbbá némelyik második és negyedik ragozású ige.

6. A tárggyal nem rendelkező igéktől eltekintve ugyanis a tárggyal rendelkezők tárgya vagy határozott, vagy határozatlan.⁷⁶ A határozatlan tárgy: „valamit”. A határozott tárgy

vel specificum, nempe hoc vel illud, vel individuificum; quod rursum est vel aliud seu alienum, nimirum, te vel non alienum seu non aliud, quod est ipsum. Atque hinc & verba diximus esse quadruplicia quamvis, & secus dividere poteramus, nimirum primò in absoluta & transitiva; & postea hæc, ita ut subjectum, in quod verba transeunt: jam divisimus.

7. Porro hæc non tantum uni verborum generi, vel verbis in genere, sed quadruplicibus competere potest; primò verbis actionem actualem. 2. Potentiam agendi. 3. Procurationem actionis. 4. Potentiam procurandi actionem, significantibus, excepto tamen quarto divisionis membro.

8. Ita igitur verba actionem actualem, potentiam agendi procurationem actionis, potentiam procurandi actionem significantia transeunt vel, 1. in objectum indefinitum, nempe aliquid ut desinentia in ok, ek, & em, om quædam; vel 2. in objectum definitum, nempe hoc vel illud, ut desinentia

vagy osztályt jelöl: „ezt” vagy „azt”, vagy egyént jelöl. Ez utóbbi ismét vagy idegen, külső: „téged”, vagy nem idegen és külső, vagyis saját maga. Ezért mondtuk tehát, hogy az igék négyfélék, ámbár másképp is feloszthattuk volna, mégpedig először abszolútra és tárggyal rendelkezőre, majd ezeket aszerint, hogy milyen tárgyra irányulnak, ahogy az előbb tettük.

7. Továbbá ezek nem csak egy igefajtánál, vagy az igékben általában [érvényesülnek], hanem az említett négyféle igénél megjelölhető 1. az igék aktuális cselekvése; 2. a cselekvés lehetősége; 3. a cselekvés műveltetése; 4. a cselekvés műveltetésének lehetősége, kivéve mégis a felosztás negyedik tagját.⁷⁷

8. Így tehát az aktuális cselekvést, a cselekvés lehetőségét, a cselekvés műveltetését, a cselekvés műveltetésének lehetőségét jelentő igék tárgya lehet 1. vagy határozatlan tárgyra: „valamit” irányuló, mint egyes *ok*, *ek*, és *em*, *om* végűek; 2. vagy meghatározott tárgyra: „ezt” vagy „azt” irányuló,

tiain, om, em, quædam; vel 3. in ob-
jectum individuificum, nempe, te, ut
desinentia in lak, lek præcedente con-
sona. Atque hætenus de secunda ver-
borum divisione.

9. Verba à qualitate sunt Primo.
Duplicia nimirum vel Regularia, quæ
secundum aliquod octo paradigma-
tum priorum, possunt deduci, vel Ir-
regularia seu potius irregulare, quod
est *vagyok*. Sum.

10. Deinde à qualitate, verba sunt
vel perfecta vel defectiva. Perfecta, quæ
nullis temporibus nullisque modis
deficiunt, defectiva sunt quæ certis
temporibus certisq; modis deficiunt,
quale est *vagyok*, & si quæ alia sint. At-
que hæc de verbo.

LIBERTERTIUS DE PARTICULIS.

CAPUT I.

De Particulis adverbialibus & earum natura.

1. **D**Uas priores orationis Hunga-
ricæ constitutivas partes, paucis
vidi-

mint egyes *om, em* végűek; 3. vagy egyént jelölő tárgyra: „téged” irányuló, mint a *lak, lek* végűek, előtte egy más-salhangzóval. Ennyit az igék második felosztásáról.

9. Az igék minőségük szerint először is kétfélék lehetnek, vagy szabályosak, amelyek az előbbi nyolc igeragozás valamelyike szerint ragozhatók, vagy rendhagyók, pontosabban rendhagyó, ez a *vagyok*, sum ige.

10. Minőségük szerint másodszor az igék teljesek vagy hiányosak. A teljes igék semelyik módban és időben sem hiányosak, a hiányosoknak bizonyos módjai és idői hiányoznak, ilyen a *vagyok* stb. Ennyit az ígéről.

HARMADIK KÖNYV. A PARTIKULÁKRÓL

I. FEJEZET. A HATÁROZÓI PARTIKULÁKRÓL ÉS TERMÉSZETÜKRŐL

1. Röviden áttekintettük a két elsődleges magyar szófajt.

vidimus. Tertia complectitur particulas. Particulæ sunt dictiones; voces uti vocant, indeclinabiles significantes, seu sunt vocalæ indeclinabiles, ut *mert*, *vagy*, *Hogy*.

2. Particulæ sunt duplices vel 1. Significantes tantum; quæ nimirum semper integram per se dictionem constituunt, etiam si aliis non jungantur ut *Mert*. Quia, *miképpen*. Quomodo vel 2. consignificantes, quæ nimirum quandoque per se quidem positæ, integram dictionem constituunt, quandoque non nisi junctæ aliis, ut *hoz* ad *nal*, *nél*, *hez*, & hæ tantummodo affigi solet, ut *királyhoz*, ad Regem *Embernél*, apud hominem.

3. Particulæ significantes sunt quadruplices. 1. Adverbiales. 2. Conjunctionales. 3. Præpositionales. 4. Interjectionales. Adverbiales quidem & Interjectionales omnes, conjunctionales exceptâ unâ *is*, quoque que, quæ ex conjunctione copulativâ *és*, nata est. Præpositiones pleræque.

4. Par-

A harmadik a partikulákat tartalmazza.⁷⁸ A partikulák: szavak; ahogy mondani szokták, ragozhatatlan, jelentéssel bíró szavak, vagyis ragozhatatlan szócskák, mint *mert*, *vagy*, *Hogy*.

2. A partikulák kétfélék: vagy 1. mindig jelentésesek, ezek ugyanis mindig önmagukban is teljes szót alkotnak, anélkül, hogy más szavakhoz kapcsolódnának, mint *Mert*, *quia*; *miképpen*, *quomodo*; vagy 2. kiegészítő jelentésűek, ezek ugyanis olykor önmagukban állva is teljes szót alkotnak, olykor pedig csak más szavakhoz kapcsolódva, mint *hoz*, *ad*; *nal*, *nél*, *hez*, és ezeket csak a szó végéhez szokták toldani, mint *királyhoz*, *ad regem*; *Embernél*, *apud hominem*.⁷⁹

3. A jelentéses partikulák négyfélék: 1. határozószói; 2. kötőszói; 3. előjárószói; 4. indulatszói. A határozószók és az indulatszók mind jelentésesek, egy kivételével: *is*, *quoque*, amely az *és* kötőszóból lett. Az előjárószók többsége jelentéses.

4. Particulæ adverbiales sunt dictiones indeclinabiles, adverbiiis latinorum respondentes, ut *Iol* Bene, *Rosszul* male, *lassan*, lentè, &c. de quibus aliqua notanda sunt, nimirum. 1. Species. 2. Significatio. 3. Comparatio. 4. Figura.

5. Speciem quod attinet, adverbiales particulæ sunt vel primitivæ, vel derivativæ. Primitivæ quæ à voce aliquâ priore non oriuntur ut *Hogy*, Quomodo. *Inkab* magis, *bár* esto Sant, &c. derivativæ ex adverso, quæ à vocibus se prioribus originem ducunt, ut *jol*, Bene, à *jo*, bonus, *balul* sinistre, à *bal*, sinistra, &c. Adverbiales particulæ pleræque sunt derivativæ, quædam solum primitivæ.

6. Particulæ adverbiales derivativæ descendunt, vel. 1. A Nominibus, ut *lassan* lente à *lassu*, lentus, *rosszul* male à *rõsç*, malus, vel 2. à Verbis ut, *ürve* percussim, *meczve* cæsim, ab *ütöm meczem* cædo percutio, *gyukya*, *szurva*, pun-

4. A határozószói partikulák ragozhatatlan szavak, amelyek a latin adverbiumoknak felelnek meg, mint *Iol*, bene; *Roffzul*, male; *laffan*, lente stb., melyekkel kapcsolatban megjegyzendő 1. a fajtájuk; 2. a jelentésük; 3. a fokozásuk; 4. az alakjuk.

5. Ami a fajtát illeti, a határozószói partikulák vagy alapszavak, vagy képzett alakok. Az alapszavak nem származnak valamilyen korábbi alakból, mint *Hogy*, quomodo; *Inkab*, magis; *bár*, esto stb., a képzettek ellenben korábbi szavakból erednek, mint a *jo*, bonus-ból *jol*, bene; a *bal*, sinistra-ból *balul*, sinistre. A határozószói partikulák többnyire képzettek, csupán némelyikük alapszó.

6. A képzett határozószói partikulák származhatnak 1. névszókból, mint a *laffu*, lentus-ból *laffan*, lente; a *rőfz*, malus-ból *roffzul*, male; 2. igékből, mint az *ūtôm*, pecutio; *meczem*, caedo igékből *ütve*, percussim; *meczve* caesim; a *gyukom*, *fzurom* igékből

punctim à *gyukom szurom*, pūgo, *futo-
lan* &c. vel 3. à particulis ut *fellyebben*
altius, à *fel* supra: vel mixtim à nomi-
ne & verbo aut particula simul ut *jaj-
keppen*, *ütökeppen*, &c. Pauciores tamen
à verbis deducuntur particulæ adver-
biales, paucissime à particulis, plurimę
& pleræque à nominibus.

7. Fiunt autem à nominibus & aliis
etiam primitivis vel 1, affixa litera l,
cum vocali aliquâ, nimirum u vel ū,
ut *roszul*, male à *rosz*, *kereesztül* decus fa-
tim à *kereaszt*: &c. quamvis accidat ut
aliquando per, o, & ö, quoque affiga-
tur eadem, ut *gonoszol*, *keresztöl*, sed non
satis bene ac scienter, melius, accura-
tius, & frequentius, per u & ū: No-
tandum est adverbium *iol*, quod nul-
lam vocalem assumfit ad literam l.
deductum, a, jo.

8. Deinde 2. fiunt affixa termina-
tione *kent*, ut *naponkent*, dietim, *esztén-
dönkent*, annuatim, *seregenket* caterva-
tim. 3. fiunt affixâ terminatione di-
syllaba, ut *képpen*, ut *miképpen* quomo-
do, *tolvaiképpen*, instar prædonis, &c.

4. Fiunt

gyukva, fzurva, punctim; futolan stb.;⁸⁰ 3. partikulákból, mint a *fel*, supra-ból *fellyebben*, altius; vagy vegyesen egyszerre névszóból, igéből és partikulából, mint *jajkeppen, űtőkeppen* stb. Mégis kevesebb partikulát képzünk igékből, és még kevesebbet partikulákból, a legtöbbet és a leggyakrabban névszókból.

7. A névszókból és más alapszavakból létrejöhetnek tehát 1. az *l* hang és valamilyen magánhangzó, mégpedig *u* vagy *ű* hozzátoldásával, mint a *rőfz*-ből *rofzul*, male; a *kerefzt*-ből *kerefztűl*, decussatim stb. Néha előfordul, hogy *o*-val és *ö*-vel toldjuk hozzá ugyanezt a hangot, mint *gonofzol, keréftől*, de nem elég helyesen és hozzáértően, helyesebben és pontosabban és gyakrabban *u*-val és *ű*-vel. Megjegyzendő, hogy a *jo*-ból képzett *Iol* határozószó a *l* hanghoz nem vesz fel magánhangzót.

8. Továbbá 2. a határozószók létrejöhetnek a *kent* végződés hozzátoldásával, mint *naponkent*, dietim; *efzten-dónkent*, annuatim; *feregenket* [seregenként], catervatim; 3. létrejöhetnek két szótagos végződés hozzátoldásával, mint *képpen*, ut; *miképpen*, quomodo; *tolvaiképpen*, instar praedonis stb.;

4. Fiunt affixâ litera n. cum vocali aliquâ a, e, o, ut *lassan*, lente, *ekessen*, ornate, *nagyon* magne. Sed per o rarius.

9. Sunt tamen aliqui minus Hungarice Hungarizantes, qui hanc eandem literam n. dum adverbia hujus formæ, nimirum, per a & e pronuncianda, efferunt, per o vel ô efferant, sed incuria & ignorantia eorum novam hic nobis regulam aut exceptionem regulæ, non creabit.

10. Fiunt 5. per syllabam, *va*, *vê*, ut *mondva*, *vetve*, *szurva*, *vagva*: &c. 6. Fiunt sine ulla additione solum degenerando, cum nimirum nomina vel particulæ non secus ac apud latinos degenerant in adverbia, & naturam nominis &c. exuunt ut *ma*, *Hodie*, *tegnap*, *heri*, *holnap*, *cras*, &c. Atque hæc circa speciem.

11. Significationem adverbiorum quod attinet, ea pro varietate rerum varia significant: nimirum quædam tempus, ut *holnap*, *cras*, *tegnap* *heri*, *ma*, *hodie*, &c. quædam locum, ut *ott*, *itt*, *amott*, *imitt*, &c. quædam qualitatem,

ut

4. létrejöhetnek az *n* hang és valamilyen magánhangzó, mégpedig *a*, *e*, *o* hozzátoldásával, mint *laffan*, *lente*; *ekeffen*, *ornate*, *nagyon*, *magne*, bár *o*-val ritkábban.

9. Vannak mégis kevésbé magyarosan magyarul beszélők, akik az ilyen formájú határozószókban *a*-val és *e*-vel ejtendő *n* hangot *o*-val és *ö*-vel ejtik, de az *ő* hanyagságuk és tudatlanságuk nekünk új szabályt vagy kivételt nem szabhat.

10. 5. Létrejöhetnek a *va*, és *vé* szótaggal, mint *mondva*, *vetve*, *szurva*, *vagva* stb.; 6. létrejöhetnek minden hozzátétel nélkül, csupán átváltozással, ekkor a névszók és a partikulák, mint ahogy a latinoknál is, határozószókká válhatnak, levette névszói természetüket, mint *ma*, *hodie*; *tegnap*, *heri*; *holnap*, *cras* stb. Ennyit a fajtákról.

11. Ami a határozószók jelentését illeti, a dolgok sokfélesége miatt sokfélét jelentenek, mégpedig némelyek időt, mint *ma*, *hodie*; *holnap*, *cras*; *tegnap*, *heri*; stb. Némelyek helyet, mint *ott*, *itt*, *amott*, *imitt* stb., némelyek minőséget,

ut *jol, ekeffen*, &c. quædam hæc vel illa non secus ac apud Latinos, & reliquas gentes, ita ut non sit operæ pretium ea hoc loco recensere, lexica hæc cuncta docebunt, & usus.

12. Comparatio in adverbiiis habetur, ut ut non omnibus, comparantur autem particulæ adverbiales, vel Regulariter vel irregulariter. Regulariter instar nominum observatis solum terminationibus, adverbiorum, sed non omnes æqualiter. Primo quædam per tres gradus, positivum, comparativum & superlativum, ut *lassan* lente *lassabban* lentius, *leglassalban*, lentissime, Secundò per duos tantum, comparativum & superlativum, ut magis *inkabb* *leginkabb* maxime.

13. Irregulariter autem ea dicimus comparari, quæ per particulas *inkab* & *leginkab* comparantur, ut *alattomban*, *inkab* *alattomban*, *leginkab* *alattomban*.

14. Figuram quoque habent, adverbia, componuntur, autem vel ex paucis vel ex pluribus partibus componentibus :

mint *jol*, *ekeffen* stb. Némelyek ilyen vagy olyan dolgokat, éppúgy, mint a latinoknál és más nemzeteknél, így tehát nem érdemes ezeket felsorolni ehelyütt, a szótárak és a gyakorlat ezeket mind megtanítyják majd.

12. Fokozás is van a határozószóknál, ámbár nem mindnél, a határozószói szócskák tehát fokozhatók szabályosan és szabálytalanul. Szabályosan a névszók mintájára, csak a határozószók végződését megőrizve, de nem mind egyenlő mértékben. Először is némelyek három fokban fokozhatók, alap-, közép- és felsőfokban, mint *laffan*, *lente*; *laffabban*, *lentius*; *leglaffabban*, *lentissime*. Másodszor némelyek csak két fokban, közép- és felsőfokban, mint *inkabb*, *magis*; *leginkabb*, *maxime*.

13. Szabálytalan fokozásúnak mondjuk azokat, amelyeket az *inkab* és *leginkab* partikulákkal fokozunk, mint *alattomban*, *inkab alattomban*, *leginkab alattomban*.

14. Alakjuk is van, a határozószók ugyanis több vagy kevesebb részből tevődnek össze.

tibus : ex paucis ait *jaiképpen* : ex interjectionali particula & Nomine. Ex pluribus ut *kivaltképpen*, ex particula prepositionali & duobus nominibus, sed in his modica difficultas.

15. Porro adverbia omnia sunt per se, significantia, nec solent vocibus affigi, verum ut dictiones diversæ adduntur iisdem, nonnunquam principio, nonnunquam in medio, nonnunquam in fine orationis.

C A P U T II.

De Particulis conjunctionalibus, præpositionalibus & interjectionalibus.

1. **P**articulæ conjunctionales sunt variæ & totuplicis significationis, quotuplices conjunctiones latinorum, vel aliarum gentium, nimirum vel copulativæ, est *és*, vel disjunctivæ ut *vagy*, *avagy* : vel causalis ut *mert*, *ugyanis*, vel ratio ei nativæ, ut *annakokaért*, *azért*, *téhat*, quæ nullam etiam habent difficultatem.

2. Deinde particulæ conjunctionales, ut superius quoque quandatenus alligi

Kevesebből, mint *jaiképpen*: indulatszói partikulából és névszóból; többől, mint *kivaltképpen*: előljárói partikulából és két névszóból, de ezekben nincs sok nehézség.

15. Továbbá minden határozószó önmagában is jelentésses, és nem szoktak szavakhoz toldatni, hanem külön szavakként kerülnek melléjük, olykor a mondat elején, olykor a közepén, olykor a végén.

II. FEJEZET. A KÖTŐSZÓI, ELÖLJÁRÓI ÉS INDULATSZÓI PARTIKULÁKRÓL

1. A kötőszói partikulák különfélék, és annyiféle jelentésük van, ahányféle a latinok vagy más népek kötőszavainak, mégpedig vagy kapcsolók, mint *és*; vagy választók, mint *vagy*, *avagy*; vagy magyarázók, mint *mert*, *ugyanis*; vagy következtetők, mint *annakokaért*, *azért*, *téhat*, ezekkel nincs semmi gond.

2. Továbbá a kötőszói partikulák, ahogy fentebb már részben érintettük,

attigi, sunt vel significantes, vel consi-
gnificantes. Consignificans est *isque*,
quoque, affigi solita quibusvis nomi-
nibus verbis, & particulis ut *emberis*
homoque, *veremis* verberoque, *azèr-
tis* ideoque, significantes sunt omnes
reliquæ.

3. Tandem ordo in particulis con-
junctionalibus, diligenter observan-
dus. Quædam enim solum sunt præ-
ponibiles, ut, *es, mert, ugyanis, mivel,
vagy, &c.* quædam postponibiles, tan-
tum, ut, *is*, quædam præponibiles &
postponibiles, pro lubitu, ut *azert,
annakokaert*, deinde postponibiles &
præponibiles solum dicuntur, non
quod prorsus non possint sed quod
non conveniat postponi & præponi.

4. Figura quoque observabilis est
in particulis conjunctionalibus: quæ-
dam sunt simplices ut *hát, mert*: quæ-
dam compositæ ut *annakokaert, tehat a-
vagy &c.*

5. Particulæ præpositionales sunt
dictiones, præpositiones latinorum si-
gnificantes ut *mellette penes, hozza ad,
nálá apud, &c.*

6. Sunt-

vagy jelentésesek vagy járulékos jelentésűek.⁸¹ Járulékos jelentésű az *is*, *que*, amely névszókhoz, igékhez és partikulákhoz is toldható, mint *emberis*, *homoque*; *veremis*, *verberoque*; *azértis*, *ideoque*; az összes többi jelentéses.

3. Végül gondosan megjegyzendő a kötőszavak sorrendje. Némelyek ugyanis csak elöl állhatnak, mint *es*, *mert*, *ugyanis*, *mivel*, *vagy* stb.; némelyek hátul állhatnak, mint *is*; némelyek tetszés szerint elöl és hátul is állhatnak, mint *azert*, *annakokaert*. Nem azért nevezik csak előre és csak hátrahelyezhetőnek, mintha egyáltalán nem lehetne, hanem, mert nem szokás előre vagy hátra helyezni.

4. Megjegyzendő a kötőszói partikulák alakja is: némelyek egyszerűek, mint *hát*, *mert*; némelyek összetettek, mint *annakokaert*, *tehat*, *avagy* stb.

5. Az előjárói partikulák a latinok előjáróinak megfelelő, jelentéses szavak, mint *mellette*, *penes*; *hossa*, *ad*; *nála*, *apud*.

6. Suntq; vel 1. integræ vel 2. truncatæ, integræ sunt, quæ integræ in oratione ponuntur ut *Hozza, tul, mellette, &c.* Truncatæ sunt quæ corruptæ & truncatæ in orationem constituendâ cōcurrūt, ut *Hoz, bez, nal, nel, bōl, tōl &c.*

7. Particulæ præpositionales truncatæ rursum sunt vel affixæ vel præfixæ. Præfixæ sunt quæ fronti vocum apponuntur instar literarū apud Hebræos servilium *Mosehvecale bethan* Affixæ sunt quæ fini vocum adjiciuntur instar affixorum pronominalium.!

8. Præpositiones præfixæ præfiguntur solum nominibus, analogis seu imperfectis, hoc est pro nominibus, ut *nálam, nalad, nalunk, nalatok, tōlem, tōled, tōlunk tōletek, belem, beleje &c.*

9. Præpositiones affixæ adjiciuntur vocibus non quibusvis promiscue, sed nominibus tantum, perfectis. Nominibus autem perfectis sive absolutis, à suffixis, ut *embernel, embertōl, emberbōl, &c.* sive positis cum affixis, ut *uramnál urámbol, uramboz &c.* Si quādo vero in fine particularum, audiantur,
vel

6. Lehetnek 1. teljesek és 2. csonkák. Teljesek azok, amelyek teljes alakban állnak a mondatban, mint *Hozza, tul, mellette* stb. Csonkák azok, amelyek csonka és rontott alakban vannak a mondatba helyezve, mint *Hoz, hez, nal, nel, bōl, tōl* stb.

7. A csonka alakú előjárói partikulák továbbá lehetnek a szó végéhez vagy elejéhez kapcsolódók.⁸² A szó elejéhez kapcsolódók a szó elejéhez toldatnak, mint a segédszó a héber *Mosehvecalebethan* esetében.⁸³ A szó végéhez kapcsolódók a névmási todalékok [birtokos személyjelek] mintájára a szó végéhez kerülnek.

8. Az elől kapcsolódó előjárók csak analóg vagy tökéletlen névszókhoz, azaz névmásokhoz kapcsolódnak,⁸⁴ mint *nálam, nalad, nalunk, nalatok; tōlem, tōled, tōlünk, tōletek; belem, beleje* stb.

9. A szó végéhez kapcsolódó előjárók nem kapcsolódnak összevissza bármilyen szóhoz, hanem csak teljes értékű névszókhoz. Mégpedig akár todalékok [birtokos személyjelektől] nélküli névszókhoz, mint *embernel, embertől, emberbōl* stb., akár todalékos [birtokos személyjeles] névszókhoz, mint *uramnál, urámbol, uramhoz* stb. Ha pedig partikulák végén fordulnak elő,

124 Hungaria Illustrata Lib. III.
vel materialiter sumuntur, vel sunt de
essentiâ particulæ, ut *alattomban*.

10. Porro præpositionales particu-
læ recipiunt affixa, pronominalia ut
mellettem melletted mellette & hozzam,
hozad, hozzaia, &c. observatis regu-
lis affigendi affixa vocibus supra libro
libro primo traditis.

11. Particulæ interjectionales sunt
soni inconditi dictiunculæ animi af-
fectum significantes. Latinis interje-
ctionis dicuntur, & aliquæ gaudium,
risum, lætitiā, ut *ha, ha, he*: aliquæ do-
lorem & tristitiā ut *hej*: aliquæ ad-
mirationem, ut *hhi*, &c. signant, ut in-
terjectiones reliquarum linguarum.

12. Circa has nulla difficultas, solum ob-
servetur has 1. nec affigibiles, nec declinabi-
les, nec incomparabiles esse &c, & quando
verò sub declinationem veniunt, nomina-
scere seu in nomen degenerare aut materi-
aliter saltem poni, ut *jaj, jajnak*; sic dum
habent affixa pronominalia, esse susceptibi-
les affixarum præpositionalium ut *jaiban,*
jajjal, hahávaal, &c.

13. Atque hæc de tribus orationis Hun-
garicæ partibus, de Constructione & Poësi
nihil hic dicimus verum, us iis ad usum &
exercitium relegatis, hungarizare cessamus.

F I N I S.

azok vagy materiális értelemben [nyelvi példaként használva] állnak, vagy valódi partikulák, mint *alattomban*.⁸⁵

10. Továbbá az előjárói partikulák névmási toldalékokat [birtokos személyjeleket] kapnak, mint *mellettem, melletted, mellette; hozzam, hozzád, hozzáia* stb., megtartva a toldalékok szavakhoz illesztésének szabályait, amelyeket az első könyvben adtunk meg.

11. Az indulatszói partikulák a lélek indulatát hangjukkal közvetlenül megjelenítő szócskák. A latinok indulatszavaknak (*interiectiones*) nevezik, és némelyek örömet, nevetést, boldogságot jelölnek, mint *ha, ha, he*; némelyek fájdalmat és szomorúságot, mint *hej*; némelyek csodálkozást, mint *hhi* stb., éppúgy, mint a többi nyelv indulatszavai.

12. Ezekben nincs semmi nehézség, egyedül azt kell megjegyezni, hogy 1. nem lehet odatoldani őket, nem ragozhatók, és nem fokozhatók stb. [2.] Ha pedig ragozzuk, akkor főnevesülnek, vagyis főnévvé válnak, vagy legalábbis materiális értelemben [nyelvi példaként használva] állnak, mint *jaj, jajnak*; így lehet névmási toldalékuk [birtokos személyjel], és névmási toldalékokat [határozóragokat] vehetnek fel, mint *jaiban, jajjal, hahahával* stb.

13. Hát ennyit a három magyar szófajról, a mondattanról és a költészettanról azonban nem szólunk itt, ezeket a gyakorlatra és a használatra bízva, bevégezzük a magyarra tanítást.

VÉGE

Jegyzetek

(A lapszámok a latin eredetire utalnak, D=ajánlólevél, P=előszó)

1 D 1 Johannes Amos Comenius (*Jan Amos Komenský*, 1592–1670, Cseh pedagógus és író, „a nemzetek tanítója”, az első modern pedagógus. A herborni és a heidelbergi egyetemen tanult, eszmevilágára nagy hatást gyakorolt Heinrich Alsted és a rózsakeresztes Francis Bacon. Református lelkész, a sárospataki református kollégiumban is tanított. 1650-től 1654-ig tartózkodott Magyarországon, itt írta főbb műveit. Elképzelése szerint minden tudomány gyakorlati hasznosságát kell szem előtt tartani, ezt érvényesítette tankönyveiben, új módszereket (pl. képeket alkalmazva. (*Orbis Pictus* 1658). Itt említett műve a gyerekek nyelvtanítását forradalmasító *Janua linguarum aurea reserata* (1631).

2 D 2 „Hiszen [a strucc] a földön hagyja tojásait és a porral költeti ki” (Jób 38. 18), Komárominál téves az idézet helyének megjelölése.

3 D 3 *Szent Biblia azaz Istenek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest, Brit és Külföldi Bibliatársulat, 1925.

4 D 4 Iuvenalis Saturae, VI., 165. D. Iuni Iuvenalis *Saturae – Decimus Iunius Iuvenalis Szatírái latinul és magyarul*. Fordította és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

5 D 5 Vergilius Aeneis II. 3. *Vergilius összes művei*. Fordította és a jegyzeteket írta Lakatos István. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

6 D 5 Abrahamus Bucholcerus 1594. *Cronologia, hoc est annorum supputatio, continua serie deducta ab orbis conditi primordiis usque ad exilium Israelitarum in Babylone; insertis passim historiae Graecae et Romanae eventibus insignioribus*. Petrus Sanctandreas, Heidelberg.

7 D 6 Hieronymus Zanchius 1566. *Miscellanea theologica*.

8 P 1 Aeneas 1. énekének nem pontos idézése, ilyen formában később szállóige.

9 P 2 1650 nyarán indult külföldre, oxfordi tartózkodás után Utrechtben telepedett le, ahol keleti nyelveket is tanult. 1653. február 7-én a theologia doktora lett; ebben az évben visszatért Debrecenbe, ahol a keleti nyelvek és bölcselet tanára lett.

10 P 3 latinul: *Homines nihil agendo agere consuescunt male*. [Publilius Syrus], szó szerinti fordításban: „A semmittevással a rosszszat tevéshöz szokni.” Komáromi az eredetiben szereplő *consuescere* ’hozzászokni’ helyett a *discere* ’megtanulni’ szót használja.

11 P 3 latinul: *methodus*. A korai grammatikák nagy jelentőséget tulajdonítottak a nyelvtan leírása során használt metódusnak, amit többnyire a címbe is hangsúlyoztak. Ez jelenthetett logikai, nyelvfilozófiai keretet (pl. Szenczinél Ramus újszerű logikai, dialektikus rendszerét), vagy nyelvpedagógiai módszer alkalmazását (mint Pereszlényinél a latin grammatika Alvarez-féle oktatási módját). Komáromi módszerként az általános érvényű (*universalis*), az adott nyelv szerkezetéből kiinduló, rövid, vázaltszerűen megfogalmazott (*brevis*) szabályok felállítását tűzi ki (vö. P 4). Ugyanez a gondolat a *Schola Hebraica* (1654) előszavában is: „...eius methodi apud me gratia. Eam arbitratus sum optimam, commodam, elegantem per breves theses.” A grammatika számozott, rövid szabályok sora, logikusan elrendezve, a kategóriák definiáltak, a besorolás ennek megfelelő.

12 P 3 Joachim Fortius más néven Joachim Sterck van Ringelberg(h), (1499 k.–1536?) flamand humanista, matematikus, asztrológus, Erazmus barátja. A *De ratione studii* (A tanulás módjáról) című műve igen népszerű volt Magyarországon, Apáczai is ennek alapján dolgozott, Comenius is kiadta.

13 P 3 A korabeli szóhasználatban a grammatikusok a magyar határozóragok nagy részét előljárónak tartották, mivel a latinban praepositíók feleltek meg nekik. Komáromi más meggondolásból (vö. lat 53. jegyzet és lat 119 jegyzet), de szintén előljárónak tartja.

14 P 4 Az eredetiben: *mus in pice*, szó szerint: ’szurokba ragadt egér’.

15 P 5 A magyarországi latin ejtésben a *ge*, *gi* betűkapcsolatokban a *g*-t *gy*-nek ejtették, ha mégsem, több szerzőnél a *g* után *h* állt. A helyesírásban máskor, funkció nélkül is állt zárhang után *h*. Lásd Fludorovits 1937, Szathmári 1968. 278, Korompay 2003b.

16 P 5 A magánhangzók *clarum* – *obscurum* megkülönböztetése a héber grammatikából ered, a magyar hangokra már Szenczi (1610. 29) is használja a terminust. A fordításban *világos* és *sötét*.

17 Lat 20 Johannes Cocceius (Koch), (1603–1669), holland református teológus, héber filológus és bibliamagyarázó. Johannes Wimesius idézett műve: *Synagoga christiana: docens S. Scripturae I. Sensum genuinum, II. Confirmationem, Illustrationem, Applicationem, III. Legitimam sensum indagandi rationem* Lugd. Bat. [Leyden] 1660.

18 Lat 20 Komáromi a székely rovásírásra céloz. (A rovásírásról lásd Korompay 2003a.)

19 Lat 20 Marcus Zuerius van Boxhorn (1612–1653), költő, történész, a leydeni egyetem professzora. Itt említett műve: *Historia universalis sacra et profana, a Christo nato ad annum usque 1650*. Francof & Lipsiae, Apud Joh. Henr. Ellingerum, Bibliop. Literis Johannis Coleri. 1675.

20 Lat 21 Jancsó Benedek szerint (1881. 136) Veszelin Pál Debrecenben őrzött emlékkönyvében Komáromi saját kezű rovásírásos bejegyzése található.

21 Lat 25 A magánhangzók *quantitas*ának változását írásban az *accentus* (ékezet) jelzi. Eredetileg hangsúlyjel, de később más tulajdonságok (hosszúság, minőség) elkülönítésére is szolgál. A magyar nyelvet illetően már Szenczi azt írja, hogy az *accentus* nem hangsúlyt, hanem hosszúságot jelöl, ezért egy szóban több is lehet belőle. Lásd Balázs 1978. 73. Az *a* és *á*, az *e* és *é* közti különbséget az ékezet megléte ill. hiánya jelzi. A héber alapján Komáromi a *sonus clarus* (*á*, *é*) és a *sonus obscurus* (*a*, *e*) terminusokat használja, vö. P 4. Az éles és a tompa ékezettel Geleji Katona *Magyar Grammatikatskájában* (1645) az *é* és a hosszú nyílt *e* közt tett különbséget.

22 Lat 25 Lásd a P4 jegyzetet!

23 Lat 26 A magyarországi latin kiejtésben az *s* betű ejtése *s* volt; lásd Korompay 2003b.

24 Lat 26 Lehet, hogy a felületes és magyarul nem tudó nyomdász félreolvasása *dulce* illetve *én*, *ego* helyett. Máshol is előfordul félreolvasás, lásd a bevezető tanulmány példáit.

25 Lat 27 Beythe István (1532–1612) protestáns püspök. A biblia magyarázatával kapcsolatos művei: *Az evangeliomok magyarázatii...*

Német-Ujvár. 1584. *Az zentők fő innepiiről valo evangeliomok.* Német-Ujvár, 1584., *Fő innep napocra valo epistolak magyarázaty.* Német-Ujvár 1584.

26 Lat 27 A szófajok hármass felosztása az arabon alapuló héber grammatikából ered. A héber nyelvben három szófajt állapítottak meg, két elsődleges, a mondat alkotásához nélkülözhetetlen (*constitutiva*), önálló jelentéssel rendelkező szófajt, a névszót és az igét és egy harmadik szófajt, amelynek nincs önálló jelentése (*consignificativum*). A latinizált héber nyelvtanok révén ez a felosztás bekerült az európai nyelvészetbe is: *nomen, verbum, particula*. Ez utóbbit azonban egy szófajcsoport összefoglaló neveként használták, és a hagyományos európai szófaji felosztás alapján tovább bontották (*praepositio, adverbium, coniunctio, interiectio*). A latinban és a nemzeti grammatikákban ez a felosztás (*nomen, verbum* ill. *particula*) egybeesett a ragozható és a ragozhatatlan szófajok elkülönítésével is. Ami a *particula* szót illeti, a latin grammatikákban eredetileg általánosságban használták kisebb segédszavak, szóelemek jelölésére, innen lett a szófajcsoport neve. A korai magyar grammatikusok közül Szenczinél (1610) is ezt a felosztást találjuk. A *particula* kérdéséről lásd Schenkevel 1988., Rosén 1990. és Householder 1995. 95–96.

27 Lat 27 Komáromi héber mintára a névszóknak két csoportját különíti el: „a teljes értékű” névszókat (*nomina perfecta*), amelyek fogalmi jelentésűek, és a „nem teljes értékű” névszókat (*nomina imperfecta*), amelyek csupán helyettesítik a fogalmi jelentésűeket. Az affixumok alatt elsősorban a birtokos személyjeleket érti (1655. 60 skk.).

28 Lat 29 *Deambulare*: főnévi igenév a latinban, *deambulatio*: igéből képzett főnév.

29 Lat 30 *primitivum*. A klasszikus latin grammatikában az alapszó, szembeállítva a képzett alakkal (*derivatum*). A héber grammatikában a három mássalhangzós gyök neve *šōrēš*. Reuchlin (1506) latinizált héber grammatikájában ennek fordításaként a hagyományos *primitivum* terminust használta, de utódai már a *radix* terminust (Law 2003. 247–250). A szó innen került az európai nyelvleírásba, és váltakozott a klasszikus grammatikák hagyományos *thema* terminusával, és általánosan a képzés kiinduló alakját jelölte. Mindhárom kifejezés teljes szóra vonatkozott, hiszen a

klasszikus grammatika szóalapú leírás volt, így a kötött tövek fogalma nem merült fel.

30 Lat 33 A héberben valóban létezik *-i* melléknévképző, a valahonnan származás kifejezésére. A párhuzamra a *Schola Hebraica*-ban is utal (1654. 37 és 42).

31 Lat 36 A *-ka/-ke* és a *-cska/-cske* kicsinyítő képzők viszonyáról nyelvtörténeti és rendszernyelvészeti szempontból lásd Ladányi 2007. 153–164.

32 Lat 36 Komáromi tévesen névszóból képzett névszókat említ az első csoportban.

33 Lat 37 *Simplex* melléknévi jelző, *compositus* főnévi jelző.

34 Lat 38 Latinul: *sensus compositus* (főnév mellett használt) és *divisus* (önállóan használt).

35 Lat 39 *ponendo absolute*, vagyis önmagában állva, szemben a toldalékos alakokkal (*suffixe*). A megkülönböztetés a latinizált héber grammatikákból ered, ahol megkülönböztették az önmagában álló főnevet (*absolutus*) és a [pronomen affixummal] toldott főnévi alakot (*suffixus/constructus*).

36 Lat 43 A példák közt több szótagú szó is van.

37 Lat 44 Tévedésből a 6. sorszám kétszer szerepel.

38 Lat 44 A héber grammatikák mintájára a birtokos személyjelet a korai magyar grammatikusok egyöntetűen *pronomen affixum*nak, azaz toldott névmásnak nevezik, ld. a lat 57 jegyzetet.

39 Lat 45 Latinul *litterae*, a szokásos *consonantes* megnevezés helyett. Komáromi szóhasználatát valószínűleg a héber terminológia befolyásolta, ahol a szó gyökét a 3 mássalhangzó (*litterae*) adja, és a grammatikai jellemzőket a köztük álló magánhangzók (*vocales*) szabják meg.

40 Lat 47 Az eredetiben tévesen *vocativus* áll *locativus* helyett. Valószínűleg a magyarul nem tudó nyomdász javította a grammatikákban egyébként szokásos *locativus*ra. Toldy javítva közli (CorpGr. 357).

41 Lat 50 A *buzā* írásmód a kódexek korának nazális jelölését idézi.

42 Lat 53 A korai grammatikák csak a latinban is meglevő eseteket tekintették esetnek a magyarban is. A többi esetragot a fordítási megfelelés alapján egy-egy latin praepositíóval azonosították, és a főnévhez toldott előjárónak (*praepositio affixa*) nevezték. Komáro-

mi elutasítja a latin másolását, helyett alapos elemzés alá veszi a definíciót: „az eset a névszó speciális végződése”. Besorolásában tehát az esetvégződést az választja el a főnévhez toldott előjárói partikuláktól, hogy az esetvégződés nem jelenhet meg önálló alakban. Az előjáró viszont igen, és kapcsolódhat névmáshoz is. Ezért eset például a coniunctivus (-*stul/-stül*), és ezért nem eset az ablativus (-*tól/-től*). Az ilyen toldott előjárónak vélt formák személyes névmás elé kapcsolt alakjának tartja a *tőlem*, *hozzám* formákat (*től* praepositio + *em* pronomen affixum), önálló alakjának a *tőle*, *hozzá* típusú alakokat. Lásd lat 57 és lat 119. jegyzetek. (Mai felfogásunk szerint ezek a határozóraggal közös eredetű, de tőle elkülönült határozószók.) Komáromi felosztása valójában az önálló szóból eredő határozóragokat és az eredetileg sem önálló szóból eredő ragokat választja el. Az eset definíciójának megfogalmazása (*specialis nominis terminatio*) egyébként pontosan egyezik Szenczi grammatikájában levővel (1610. 47) illetve Szenczi forrásának, Petrus Ramusnak a meghatározásával (1559. 116).

43 Lat 55 A két terminus: *vocalis pura* és *vocalis impura*.

44 Lat 57 Komáromi névmásokról vallott felfogása a héber grammatikákra megy vissza, és a kor valamennyi magyar grammatikusánál megtalálható. A héberben a személyes névmás, mint önálló szó, csak nominativusban létezik. A személyes névmás a ragozott ige után toldva az ige tárgyának számára és személyére utal, névszóhoz toldva a birtokos személyét jelöli, prepozícióhoz toldva pedig a személyes névmás ragozott alakjait hozza létre. A latin nyelvű héber nyelvtanokban *pronomen separatum* (szó szerint: különálló névmás) és *pronomen affixum* (szó szerint: toldott névmás) a nevük. A felosztást átvették a magyar és a rokon finnugor nyelvek (lapp, finn) korai grammatikái, és ezekben egymástól függetlenül is a *pronomen affixum* kategóriájának bevezetésével adtak számot a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitivus ragozásának kérdéséről. (Lásd Melich 1908. 29, Dán 1973. és 1978., Telegdi 1990.) A magyar esetében a magyarázat nyelvtörténetileg helytálló, hiszen e toldalékok valóban a személyes névmásból alakultak ki. (A birtokos személyjelekről lásd Korompay 1991. 259–283.) A témáról részletesen Vladár 2004. 2006.

45 Lat 60 Komáromi többes számon a II. és a III. pontban a birtok többségét érti, holott mások már megkülönböztették a birtok és a birtokos többségét (pl. Szenczi 1610. 71–75).

46 Lat 61 A magyar grammatikusok közkeletű vélekedése szerint a héberhez hasonlóan a magyar birtokos névmás a személyes névmás pronomen affixummal [birtokos személyjellel] toldott alakjából jön létre (Szenczi 1610. 139, Pereszlényi 1682. 44 stb.). Hasonlóan más finnugor nyelvek korai grammatikáiban is, lásd pl. Ganander (1743. 51–52). Az *övé* birtokos névmást az *ő* személyes névmás genitívus esetének tartották, így az *övé* egyszerre volt alanyesetű birtokos névmás illetve birtokos esetű személyes névmás, erre céloz Komáromi. A probléma Szenczinél (1610. 60) és Pereszlényinél is (1682. 45) megtalálható.

47 Lat 62 lásd az előző jegyzetet.

48 Lat 63 A héber grammatikákra visszanyúló felosztás alapja az, hogy a toldott névmások milyen szófajú szóhoz járulnak, lásd lat 53 és lat 57.

49 Lat 64 Komáromi a harmadik személyű birtokos személyjel helyett az *é* birtokjelet veszi fel, az *a*, *i* birtokos személyjelet ennek hangrendi illeszkedés miatti változatainak tartja.

50 Lat 69 A nyomdász valószínűleg *l*-es számnak nézte az *i* betűt, így a felsorolás következő tagjának már a 2. számot adta. Mással is számnak értelmezi az *i* betűt, pl. 1655. 66, 73.

51 Lat 70 Az a fontos gondolat, hogy a birtokos személyjelek után állhat esetrag, más szerzőknél is feltűnik (Szenczi 1610, és jelentős lépés a morféimákra osztó elemzésben).

52 Lat 71 A korai magyar grammatikákban héber hatásra az igealakban megkülönböztették a tövet (*radix*, *thema*) és a toldalékot (*affixum*). A *radix* és a *thema* között nem tettek definiáltan különbséget, inkább szinonimáknak tűnnek, mint itt is. Párhuzamos megfogalmazás olvasható Komáromi héber grammatikájában, ahol a *radix* és a *thema* teljesen szinonim: „Radix investiganda est prima origo, thema et fons vocis, a qua omnes aliae deducuntur.” (1654. 31). Hasonlóan: Szenczi 1610. 86. Pereszlényi szóhasználatában (bár nem következetesen) a *radix* a szó legegyszerűbb része, amely mindenemű képzés alapjául szolgál, a *thema* pedig a paradigma kiinduló alakja (Cser 2008). Ugyanakkor Komáromi használja a *radix* szót abszolút tö értelemben (1655. 100), relatív tö értelemben pedig a *pars prior verbi* (az ige kiinduló része) kifejezést is (1655. 94).

53 Lat 71 A XVII. században a magyar grammatikusok már általánosan töre és toldalékokra (*affixum*) bontják az igealakokat, vagyis

morfémákra osztó elemzést végeznek. Töként egyöntetűen a kijelentő mód jelen idejű egyes szám harmadik személyű alakot jelölik meg, és ebből származtatják affixumok hozzátételével a többi alakot, s mindezt a héber grammatikára hivatkozva teszik. Komáromi megállapításával szinte szó szerint egyezik például a teljesen más keretben dolgozó jezsuita Pereszlényi Pálé (1682. 73–74). Komáromi héber grammatikájában is párhuzamot von a héber és a magyar igeragozás közt (1654. 53): „A héberek nem az első, hanem a harmadik személytől kezdik az igeragozást, mivel a harmadik egyszerűbb, és ebből lesz minden további szó, hozzátoldások révén, éppúgy, mint nálunk, magyaroknál, lásd erről Hungaria Illustratámat.”

54 Lat 73 Latinul: *indefinite transeuntes*, vagyis határozatlan tranzitivitással rendelkező igék. A példák alapján Komáromi egyaránt idesorolja a mai terminussal mediális (tehát ágenssel nem rendelkező) igéket, pl. *hízol*, *leledzel* és a határozatlan ragozású tranzitív igéket is, pl. *tartasz*, *tekintesz*. A két igecsoport elválasztása a kortárs magyar grammatikákban általában problémás, vö. Pereszlényi 1682. 73, Szenczi 1610. (A kérdésről lásd Abaffy 1978, Fejős 2005.)

55 Lat 75 Komáromi magyarázatával szemben nyelvtörténetileg éppen fordítva, a rövidebb alak volt az elsődleges. Zsilinszky (2005) rámutat, hogy „az általános ragozás T/3. alakjának *-nak/-nek* ragja a kései ómagyar korban kezdett a pusztán *-k* rovására a múlt időben is elterjedni.”

56 Lat 77 Az eredetiben „az óhajtó mód jelen ideje” (praesens optativi) helyett is tévesen „a határozatlan mód jelen ideje” (praesens infinitivi) áll.

57 Lat 78 A magyar igealakok fordításaként megadott két latin igealak közül az első praesens, a második futurum alak.

58 Lat 78 Vö. 1755. 28 a névszó definíciójával. Komáromi a nyelvi példaként való használatot *materialiter*-nek nevezi. A *suppositio formalis* – *suppositio materialis* megkülönböztetést a középkori skolasztikus filozófusok és modista grammatikusok vezették be. Az első esetben, formális megjelenítéskor a szó valamely dolog/személy helyett áll, mint: *Péter a pápa*. Matriális megjelenítéskor a szó önmagát képviseli nyelvi példaként, mint: *A „Péter” szó öt betűből áll*. Későbbi terminusokkal élve ez a metanyelvi és tárgy-nyelvi használat különbsége. Lásd erről Robins 1999. 90.

59 Lat 79 Latinul: *praepositio*. A praeposíciók a latin grammatikában kapcsolódhattak 1. igékhez igekötőként, ekkor nem váltak el az igétől (*praepositio inseparabilis*), és az igekötős igéket *compositio*-nak összetett szónak tekintették, és 2. állhattak névszók előtt előjáróként, ekkor nem kapcsolódtak a névszóhoz (*praepositio separata*). A magyar grammatikai hagyomány ennek nyomán praepositio alatt értette az igekötőket, a névutókat és a határozóragokat (utóbbi kettőt az előjáró magyar megfelelőiként). A névutó neve *praepositio/postpositio separata*, a határozóragoké *praepositio coniuncta, affixa*. A többi kortárs magyar grammatika egyöntetűen összetett szónak tekinti az igekötős igét, sőt a határozóragos főnevet is (bár utóbbinál inkább a szón belüli jelentéses, de nem önálló részek felismeréséről volt szó). Komáromi az igekötő elváló jellege miatt két külön szónak, és összetételnek tekinti az igekötős igét. A témáról lásd: Vladár 2005.

60 Lat 80 a görög–latin alapú nyelvreírásban a névszói és az igei alakok közül is voltak kiemelt alapformák. Ez a névszók esetében az egyes szám alanyesetet jelentette (*casus rectus*), ehhez képest volt a többi eset *casus obliquus*. Igéknél az alapforma a cselekvő, kijelentő mód jelen idejű egyes szám első személyű alak volt, nem függetlenül a nyelvreírás alapjául szolgáló filozófiai kijelentésekben szereplő formáktól. (Vö. Szabó Árpád 1981.)

61 Lat 81 A héber igeragozásban valóban vannak toldott névmások (ld. lat 57), de ezek a tárgyra utalnak, nem személyre. A ragozás során, a mássalhangzókból álló igeigyök magánhangzókat vesz fel, és vannak az alany személyre utaló toldalékok is, Komáromi héber párhuzamai azonban összességükben felületesek.

62 Lat 81 Komáromi a magyar igéket többféleképpen is csoportosítja. Itt ragozási típus szerint, majd később (1755. 108–111) a különféle képzők adta jelentésük, majd a tárgyasságuk, végül a ragozásuk hiányos vagy teljes volta szerint. Ragozási típusai (mai terminusokkal): a határozott ragozás (1., 3.), az ikes ragozás (2., 4.), a második személyű tárgyra irányuló ragozás (5., 6.) és az általános ragozás (7., 8.), mindegyikből egy magas és mély hangrendű példa.

63 Lat 91 A cím az eredetiben elszámozva, a magyar ige ékezet nélkül, a latin *precor* ('könyörgök') ige hibás *peco* alakban szerepel. A *kérek* itt intranszítív ige, nem azonos az 5. csoport *kérlek* példaigéjével (lásd a kétféle latin értelmezést: *kérek* : *precor*, *kérlek* : *rogo*).

64 Lat 94 A latin grammatikában a gerundium a beálló szenvedő melléknévi igenév főnevesült alakja, egyes számban ragozható. A *-do* végződés a gerundium részes esetének vagy ablativusának a ragja.

65 Lat 94 Komáromi megjegyzéséből világos, hogy itt az ige relatív tövéről van szó, hiszen csak a módokat és személyeket kifejező toldalékokat említi. Komáromi viszont nem használja egyik terminust sem, hanem az ige fő részéről (*pars prior verbi*) beszél.

66 Lat 97 Az eredetiben elszámozva 3-nak.

67 Lat 99 Valójában 5. megjegyzés, az eredetiben elszámozva.

68 Lat 100 Komáromi grammatikája (szemben a címmel és az előszó célkitűzésével) nem nyelvtanító, hanem elméleti munka. A nyelveírásban a kategóriák és a szabályok megállapítása érdekli, illetve azok a formák, amelyek a megállapított kategória- és szabályrendszer alapján létrehozhatók: a tényleges megvalósulás számára másodlagos. Az alábbi igeképzési felsorolás tartalmazza az összes potenciális, a nyelv produktív szabályainak megfelelő alakot, tekintet nélkül arra, hogy ezek aktualizálódtak-e a nyelvhasználatban. Mivel a szabályszerűségek bemutatása a cél, nem tesz különbséget a lehetséges és a ténylegesen használt alakok között. Ezért a bonyolultabb, ténylegesen nem használt magyar alakok latin megfelelői nem pusztán fordítások, hanem értelmező körülírások. Ilyen helyeken megadtuk a latin alak nyersfordítását.

69 Lat 100 A hét héber ige-törzs neve egyszerű átírásban: *qal*, *nifal*, *piél*, *pual*, *hifil*, *hofal*, *hitpaél*. Az első ige-törzs (*qal*) neve azt jelenti, hogy „könnyű”, azaz egyszerű, módosulás nélküli. A második ige-törzs nevét egy három mássalhangzóból álló, ’tesz, csinál’ jelentésű, példaigeként használt igegyöknek az adott törzssre jellemző képzett alakjai adják. Az ige-k jelentése a hét ige-törzsben a következő:

1. *qal*: aktív (cselekvő),
2. *nifal*: reflexív (visszaható),
3. *piél*: intenzív (gyakorító),
4. *pual*: a *piél* ige-törzs passzív megfelelője,
5. *hifil*: kauzatív (okozó, műveltető),
6. *hofal*: a *hifil* ige-törzs passzív megfelelője,
7. *hitpaél*: intenzív reciprok (kölcsonös).

Egy magyar ige-n szemléltetve a jelentéskülönbségeket, a *néz* ige pl. az egyes ige-törzsekben a következő jelentésű lenne: 1. *néz*, 2.

nézi magát, 3. nézeget, 4. nézegettetik, 5. megnézet valamit (mással), 6. megnézettetik, 7. egymásra néz (pl. két ember).

70 Lat 101 A nehezebben érthető magyar alakoknál illetve ott, ahol a latin értelmezés többet ad pusztá fordításnál, megadtuk a latin alak nyersfordítását is.

71 Lat 101 Az eredetiben hiányzik a 16-os sorszám.

72 Lat 103 Tévedésből ugyanaz még egyszer szerepel.

73 Lat 107 Az ehhez tartozó 1. és 2. pontot lásd az ígéképzési táblázat előtt, a latin szöveg 100. oldalán.

74 Lat 108 Komáromi a tárgyasság szerint osztja fel a magyar igéket: határozatlan tárggyal rendelkezők, határozott tárggyal rendelkezők, egyes számú [második személyű] tárggyal rendelkezők és tárggyal nem rendelkezők, és ezt a felosztást igyekszik a 85–92. oldalon bemutatott ragozási típusokhoz társítani, bár természetesen nem tud egy : egy arányú megfeleltetést találni.

75 Lat 108 Az eredetiben latinul szerepel: *tu* (te) és *te* (téged). A szövegbe példaként nyilván csak a tárgyesetű *te* illik, lehet, hogy a latin *te* (téged) és a magyar *te* egybeesése volt zavaró.

76 Lat 109 Egy újabb felosztás az igék tárgyáról. Eszerint az igék vagy abszolútak vagy tranzitívak. A tranzitívak tárgya vagy határozatlan vagy határozott. A határozott tárgy jelölhet osztályt (*specificum*, harmadik személyű tárgy), vagy jelölhet egyént (*individuificum*). Az egyént jelölő tárgy vagy az alanyon kívüli (*alienum*, második személyű tárgy), vagy maga az alany (visszaható igék). A felosztás alapja valószínűleg a héber grammatika, ahol az alanyra utaló személyrag után az igéhez toldott személyes névmás (*pronomén affixum*, lásd lat 57 jegyzet) tárgyat fejez ki, és a tárgy mindkét számú és mindhárom személyű lehet.

77 Lat 110 Vagyis kivéve a tárggyal nem rendelkező igéket. Komáromi itt valószínűleg a történetet jelentő (mediális) igékre gondolt, hiszen az intranszitiv cselekvőknél az említett képzések lehetségesek. A cselekvő intranszitiv és a mediális igék elválasztása nála sem megoldott, lásd lat 73 jegyzet.

78 Lat 112 A szófajok hármas felosztása az arabon alapuló héber grammatikából ered. A héber nyelvben három szófajt állapítottak meg, két elsődleges, a mondat alkotásához nélkülözhetetlen (*constitutiva*), önálló jelentéssel rendelkező szófajt, a névszót és az igét és egy harmadik szófajt, amelynek nincs önálló jelentése

(*consignificativum*). A latinra fordított héber nyelvtanok révén ez a felosztás bekerült az európai nyelvészetbe is: *nomen*, *verbum*, *particula*. Ez utóbbit azonban egy szófajcsoport összefoglaló nevéként használták, és a hagyományos európai szófaji felosztás alapján tovább bontották (*praepositio*, *adverbium*, *coniunctio*, *interiectio*). A latinban és a nemzeti grammatikákban ez a felosztás egybeesett a ragozható és a ragozhatatlan szófajok elkülönítésével is. Magát a *particula* szót eredetileg általánosságban kisebb segédszavak, szóelemek jelölésére használták, innen lett a szófajcsoport neve. A korai magyar grammatikusok közül Szenczinél (1610) is ezt a felosztást találjuk.

79 Lat 112 Komáromi felfogásában a praepositionnak önálló alakúnak kell lennie, vagy legalábbis rendelkeznie kell egy önálló alakváltozattal is (ellenkező esetben esetvégződésnek számítana), vö. lat 53.

80 Lat 114 A határozói igenév *-ván/-vén* képzős alakját korábban (1655. 94) gerundiumnak nyilvánította. Úgy tűnik, a fordítás alapú és a funkció szerinti kategorizálás keveredik. Ugyanazon elem többszörös (más-más szempontból történő) kategorizálása gyakori a korai grammatikákban. Egy rokon nyelvi grammatikában, Ganander lapp nyelvtanában (1743) a helyhatározóragok egy csoportjával háromszor is (!) találkozunk. Feltünteteti őket a forma alapján esetragnak nyilvánítva (*ablativus*, *locativus* stb.), a funkció alapján az *adverbium*nál, és a latin megfelelő alapján a *praeposition*ál.

81 Lat 118 Komárominál a szó jelentéses volta (*significans*) az önálló alakiséggel szinonim, a járulékos jelentés (*consignificans*) pedig az alaki önállóság hiányával egyenértékű, vö. lat 53. jegyzet.

82 Lat 119 Itt az előljáró már elveszti névadó motívumát: 'előljáró', csak a grammatikai funkciója a lényeges, különben nem lehetne elől és hátul álló előljárókról beszélni.

83 Lat 119 Héber kifejezés, helyesen *Moseh ve Caleb etham*. Jelentése: 'Mózes és Caleb, őket'. Komáromi megjegyzése az *etham* alakra vonatkozik, ami a héber 'et tárgyi prepozíció és a hozzátoldott *-am* többes szám 3. személyű hímnemű névmási szuffixum összekapcsolódása. Komáromi szerint ez a praepositio + pronomen affixum szerkezet megegyezik a magyar *nál* + *am*, *től* + *em* alakok szerkezetével. A magyar birtokos személyjeleket a többi korai grammatikusal megegyezőleg Komáromi is pronomen affixumnak

tekintette, vö. lat 53 és lat 57. A héber alak egyébként több szempontból is problematikus. A szövegben *ethan* forma szerepel, ami a többes szám 3. személyű, de nőnemű névmási szuffixum, ez lehet egyszerű nyomdahiba. A másik gond, hogy Mózes és Caleb neve együtt nem fordul elő a bibliában, elképzelhető, hogy csupán a hímnemű többes szám szemléltetése miatt szerepelnek itt együtt. A latin szövegben 'szó' értelemben *litterae* szerepel, vö. lat 45. Ez egyébként a valahonnan származást jelölő *-i* képző mellett (l. lat 33) az egyetlen héber nyelvi példa a grammatikában.

84 Lat 119 vö. lat 53. jegyzet

85 Lat 124 Az eredetiben a 119. oldal után a 124. oldal következik.

Források

- Beythe István 1584a. *Az evangeliomok magyarázatii*. Német-Ujvár.
- Beythe István 1584b. *Az zentök fő innepiiről valo evangeliomok*. Német-Ujvár.
- Beythe István 1584c. *Fő innep napocra valo epistolak magyarázaty*. Német-Ujvár.
- Boxhorn, Marcus Zuerius van 1675. *Historia universalis sacra et profana, a Christo nato ad annum usque 1650*. Apud Joh. Henr. Ellingerum, Bibliop. Literis Johannis Coleri, Francof & Lipsiae.
- CorpGr.=*Corpus grammaticorum linguae Hungaricae veterum*. Edidit Toldy Ferencz Pesthini, MDCCCLXVI.
- Clajus, Johannes 1578. *Grammatica Germanicae Linguae. ex Bibliis Lutheri Germanicis et aliis eius libris collecta*. Iohannes Rhamba, Lipsiae.
- Ganander, Henrik 1743. *Grammatica Lapponica*. Typis Laurent. Salvii, Holmiae.
- Geleji Katona István 1645. *Magyar Grammatikatska*. Kinyomtattott Gyula-Fejir-Váratt. (= CorpGr. 291-329)
- Iuvenalis, Decimus Iunius 1964. *Saturae – Szatírái latinul és magyarul*. Fordította és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Komáromi Csipkés György 1654. *Schola Hebraica, in qua Thetice & per breves positiones, ratio rectelegendi & fundamentaliter intelligendi, linguam hebraicam, ita traditur, ut quis etiam sine ullo Praeceptore, privato studio, sufficientem linguae hebraeae cognitionem, ad intelligendum scripta ad scribendum implectat, comparare possit. ... Accessit ejusdem Autoris oratio inauguralis, de linguae hebraeae utilitate, dignitate, necessitate & c. habita ibidem*. Debrecini, Anno gratia MDCLIII. 8. Aug, Typis Gisberti a Zijll & Theodori ab Ackersdijck, Trajecti ad Rhenum.
- Komáromi Csipkés György 1653. *Oratio inauguralis* lásd Komáromi 1654.

- Komáromi Csipkés György 1664. *Anglicvm Spicilegium hoc est Breves quaedam observatiunculeae, ad discendam, legendam & intelligendā ligvam, scripturamquae Anglicam, utilef simulac neccessariae*. Debrecini.
- Leem, Knud 1748. *En Lappisk Grammatica*. Gottman Friderich Kisel, Koppenhága.
- Pereszlényi Pál 1682. *Grammatica Lingvae Ungaricae. A P. Paulo Pereszlenyi e Societate Jesu. Iuxta hanc methodum concepta ac elaborata*. Typis Academicis, Tyrnaviae.
- Pereszlényi Pál 1682/2006. *Grammatica Lingvae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája*. Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Budapest.
- Ramus, Petrus 1559. *Scholae Grammaticae*. Apud Andream Wechelium, Parisiis.
- Reuchlin Johannes 1974. *Rudimenta linguae Hebraeicae*. Nachdruck der Ausgabe Pforzheim, 1506. Georg Olms Verlag, Hildesheim–New York.
- Sylvester János 1539. *Grāmatica Hvngarolatina in uŕum puerorūm recēs scripta Ioanno Sylvestro Pannonio autore*. Neanesi. Faksimile kiadása 1977. ELTE Fontes ad Historiam Linguarum Populorumque Uraliensium 4. ELTE, Budapest.
- Szenczi Molnár Albert 1610. *Novae grammaticae Ungaricae succinta methodo comprehensae, et perspicuis exemplis illustratae* Libri duo.(...) Autore Alberto Molnar Szenciensi. Typis Thomae Villeriani: impensis vero Conradi Biermanni et consort. Hanoviae.
- Szenczi Molnár Albert 1610/2004. *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo. Új Magyar grammatika két könyvben*. Hasonmás kiadás fordítással. Fordította C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest.
- Szent Biblia azaz Istenek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest, Brit és Külföldi Bibliatársulat, 1925.

- Vergilius, Publius Maro 1973. *Összes művei*. Fordította és a jegyzeteket írta Lakatos István. Magyar Helikon, Budapest.
- Vhael, Bartholdus 1733. *Grammatica Fennica*. Excud. Johan Kiämpe, Aboae.
- Wimesius, Johannes 1660. *Synagoga christiana: docens S. Scripturae I. Sensum genuinum, II. Confirmationem, Illustrationem, Applicationem, III. Legitimam sensum indagandirationem* Lugd. Bat.

Felhasznált irodalom

- Abaffy Erzsébet 1978. A mediális igékről. *Magyar Nyelv* 74, 280–93.
- Balázs János 1978. Szenci Molnár Albert és az európai nyelvtudomány. In: Csanda Sándor – Keserű Bálint (szerk.), *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, 67–75.
- Csanda Sándor – Keserű Bálint (szerk.) 1978. *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, Szeged, JATE.
- Csepregi Márta – Várady Eszter (szerk.) 2004. *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. Uralisztikai Tanulmányok 14. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest.
- Cser András 2008. Pál Pereszlényi and the development of morphological analysis in the early grammars of Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* 55. 1–2, 3–21.
- Dán Róbert 1973. *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dán Róbert 1978. Szenci Molnár Albert és Conrad Vietor. In: Csanda – Keserű (szerk.), *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, 283–9.
- D. Máta Mária 2003. Szófajttörténet. In: Kiss–Pusztai (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*, Ősmagyar kor. 204–234, Ómagyar kor. 393–430.
- Fejős Edina 2005. A mediális ige kategóriája a régebbi magyar nyelvtanokban. In: Sinkovics (szerk.), *LingDok 4. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, 69–87.
- Fludorovits Jolán 1937. *A magyar nyelv latin jövevényszavai*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. 1. kötet 12. füzet. MTA, Budapest.
- Hegedüs József 1992–98. *Anglicvm Spicilegium* (1664). In: Szathmári István (red.), *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominata. Sectio linguistica*. Tomus XVIII, 77–81.

- Householder, Fred W. 1995. Dionysios Thrax, the *Technai*, and Sextus Empiricus. In: Koerner, E. F. K. – Asher, R. E. (eds.), *Concise History of the Language Sciences*, 99–103.
- Imre Sándor 1865. *A magyar irodalom és nyelv rövid története*. Debrecen. 1878.
- Jancsó Benedek 1881. *Nyelvtudomány-történeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Aigner Lajos, Budapest.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Klein, Wolf Peter 2001. Die linguistische Erfassung des Hebräischen, Chinesischen und Finnischen am Beginn der Neuzeit. Eine vergleichende Studie zur frühen Rezeption nicht-indogermanischer Sprachen in der traditionellen Grammatik. *Historiographia Linguistica* XVIII. 1/2. 39–64.
- Koerner, E. F. K. – Asher, R. E. (eds.) 1995. *Concise History of the Language Sciences*. Cambridge, Pergamon.
- Korhonen, Mikko 1986. *Finno–Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. Helsinki.
- Korompay Klára 2003a. A székely rovásírás. In: Kiss – Pusztai (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*, 102–105.
- Korompay Klára 2003b. Helyesírás-történet. Az ómagyar kor. In: Kiss – Pusztai (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*, 281–300.
- Kulonen, Ulla–Maija 1999. Comparative aspects in 18th century: Saami studies in Scandinavia. *Etudes Finno–Ougriennes*. Tome 31, 49–59. A. D. E. F. O., Paris.
- Law, Vivien 2003. *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lőrinczi Réka 2002. Előmunkálatok és adalékok az igeleírás történetének vizsgálatához. *Magyar Nyelvőr* 126. 2, 220–230.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben. Elvek és esetek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Melich János 1908. Révai Miklós nyelvtudománya. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XX/4.
- Niederehe, H. J. – Koerner, E. F. K. (eds.), 1990. *History and Historiography of Linguistics*. Vol. I. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Robins, Robert, Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Ford. Siptár Péter. Tinta – Osiris, Budapest.

- Rosén, Haiim B. 1990. Zu Text und Interpretation der grammatischen Abschnitte in Aristoteles' Poetik und zur Umdeutung und Umformung der Redeteileinleitung bis ins orientalische Mittelalter. In: Niederehe, H. J. – Koerner, E. F. K. (eds.), *History and Historiography of Linguistics*, 111–121. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Rosier, I. (ed.) 1988. *L' héritage des grammairiens latins de l'antiquité aux lumières*. Diffusion Éditions Peters, Louvain.
- Schenkeveld, D. M. 1988. From *particula* to *particle* – the genesis of a class of words. In: I. Rosier (ed.), *L' héritage des grammairiens latins de l'antiquité aux lumières*, 81–93.
- Sinkovics Balázs (szerk.) 2005. *LingDok 4. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Szabó Árpád 1981. A nyelv leírásának kibontakozása a görögöknél. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XIII, 137–161.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szathmári István (red.) 1992–1998. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominata. Sectio linguistica*. Tomus XVIII, ELTE, Budapest.
- Telegdi Zsigmond 1990. *A magyar nyelvtanírás kezdetei és a héber grammatika*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő 3. szám.
- Téné, David 1995. Hebrew Linguistic Tradition. In: Koerner, E. F. K. – Asher, R. E. (eds.), *Concise History of the Language Sciences*. 99–103.
- Toldy Ferenc. 1864–65. *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időktől a jelen korig rövid előadásban*. Emich, Pest. Reprint kiadás 1987. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Vladár Zsuzsa 2004. Az *affixum* kategóriája néhány korai magyar, finn és lapp grammatikában. In: Csepregi – Várady (szerk.), *Per-miek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*, 30–39.
- Vladár Zsuzsa 2005. *A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai*. Philosophiae Doctores sorozat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vladár Zsuzsa 2006. *Bevezetés Pereszlényi Pál nyelvtanának fordításához*. Lásd: Források: Pereszlényi Pál 1682/2006, 11–28.
- Zsilinszky Éva 2005. Megjegyzések a magyar igerendszer 17. századi történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 261–275.